

REVISTA DE MENORCA

FUNDADA EL 1888

Publicació de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic
de Maó

ANY LXXVIII—SÈPTIMA ÈPOCA

MAÓ
PRIMER TRIMESTRE
1.987

R/ 3156

DIRECTOR HONORARI

† FRANCESC HERNANDEZ SANZ

EQUIP DE REDACCIÓ

JOSEP M. QUINTANA, Director

GABRIEL PONS OLIVES, Secretari de Redacció

ANTONI SALOM VIDAL, Administrador

CONSELL ASSESSOR

MIQUEL BARBER BARCELO

ALVAR CARDONA BENDITO

LLUÍS CASASNOVAS MARQUES

SALVADOR CASTELLO CARRERAS

GABRIEL JULIÀ SEGUI

JOSEP MANGUAN MARTINEZ

ANTONI SALAS CARDONA

PÒRTIC

Dins l'any 1986 s'ha celebrat el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana. La celebració d'aquest Congrés, després de vuitanta anys del primer, ha volgut esser una afirmació de la llengua catalana, reconeguda avui jurídicament i oficialment com a pròpia de molts dels territoris on aquesta és implantada, i un motiu per a profunditzar en el seu estudi. Però un altre ha estat també l'objectiu que han tingut present els organitzadors del Congrés: poder acostar la problemàtica de la llengua als ciutadans per tal que tots els qui habitam aquestes terres de parla catalana prenguem consciència de l'estat actual de la nostra llengua i de la problemàtica, tan a nivell científic com sociològic, que presenta per tal de refermar-nos en el nostre compromís envers del que constitueix l'element potser més definitori de la nostra realitat personal i col·lectiva.

Per tal de col·laborar amb aquest objectiu conscienciator s'organitzaren al llarg de l'any 1986 actes i conferències arreu de tota Menorca. Hi participaren professors menorquins i forasters i els actes culturals pogueren dur-se a terme gràcies a la col·laboració de les institucions culturals i polítiques de la nostra illa.

No ha estat aliè a aquest objectiu l'Ateneu de Maó que ha patrocinat algunes d'aquestes conferències i ha promogut —d'acord amb els organitzadors del Congrés— la publicació d'aquest número monogràfic de la REVISTA DE MENORCA que recull gairebé tots els textos de les conferències que s'han pronunciat al llarg de la geografia menorquina amb motiu del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

SUMARI

ESTUDIS

- JOSEP Mª LLOMPART: Parlament de Josep M^a
Llompарт a l'acte de presentació del II Congrés
Internacional de Llengua Catalana 5**
- ANTONI BONET: Eines, feines i costums a la pagesia,
de Sant Miquel a Nadal 13**
- IGNASI MASCARO: La idea de dialecte 27**
- PERE MELIS: Història i curiositats
de la nostra llengua 37**
- JULI MOLL I GÒMEZ DE LA TÍA: Factors que
intervenen en la fixació de la grafia dels noms
de lloc. Els noms dels municipis de Menorca
i llur normalització 53**
- ANTONI MOLL: El llenguatge en l'obra catalana
d'Àngel Ruiz i Pablo 71**
- ANTONI-JOAN PONS: Joan Ramis i Ramis,
poeta eròtic 85**
- PONÇ PONS: Bilingüisme i discriminació 105**
- PHILIP D. RASICO: La unitat històrica i actual
de la llengua catalana 121**
- PILAR VINENT: La normalització lingüística
a l'administració pública 149**

Dipòsit Legal: MH, 31 - 1958

ISSN 0211 - 4550

Redac i Admó. ATENEU DE MAÓ, c/ Comte de Cifuentes, 25

Imp. Editorial Menorca, S.A. - MAO

PARLAMENT DE JOSEP M. LLOMPART A L'ACTE DE PRESENTACIÓ DEL II CONGRÉS INTERNACIONAL DE LLENGUA CATALANA

JOSEP M. LLOMPART

He dit algunes vegades que, segons com es miri, una llengua no és res, fora d'ella mateixa, i que, segons com es miri, ho és tot per a la vida i la mort d'un poble.

Al capdavant, i d'un punt de vista objectiu, una llengua no és res més que un sistema de signes arbitraris i convencionals que serveix perquè aquells que en coneixen el codi puguin expressar-se i comunicar-se entre ells. Això és tot. No hi ha un sistema que sigui superior a un altre, puix que un i altre serveixen igualment per a unes mateixes funcions. Una dita mallorquina resumeix perfectament aquest punt de vista objectiu, rigorós i asèptic; *“Què més té queso que formatge”*.

Si canviem, emperò, d'òptica i ens situam en el punt de vista de la vida i de la mort dels homes de carn i os, dels pobles de carn i os, caldrà reconèixer que aquell sistema de signes arbitraris i convencionals cobra un valor transcendent i decisor. No és igual dir **queso** que dir **formatge**. Perquè en el terreny en què ara ens movem el nostre propi i particular sistema de signes lingüís-

Josep Maria Llompart és poeta. Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

tics —com el propi i particular sistema de signes lingüístics de cada un dels pobles de la terra— ha assumit el valor de tret primordial d'identitat. Quan el cronista Ramon Muntaner volia indicar de quines saons venien els pobladors d'una terra deia que *“parlen del bell catalanesc del món”*, i amb aquesta expressió definia en extensió i en profunditat llur nissaga.

La llengua és, doncs, una tarja d'identificació. ¿Potser d'identificació nacional? No ens fiquem ara en la discussió d'un concepte tan ambigu, tan equívoc i tan subtilment manipulat com és el de nació. El mot nació ha servit per a encobrir i justificar moltes coses i, com aquells diners elogiats per Anselm Turmeda, ha fet a vegades l'home infernal i a vegades el sant celestial, segons qui i segons com han volgut usar-lo. Vull remarcar només que, en el més pur i recte, en el més escaient i noble dels sentits, i amb totes les matisacions que volguem i que ara no fan al cas, la identitat nacional s'incorpora substancialment a una identitat cultural, i aquesta, molt sovint i amb molta profunditat, ve significada per una identitat lingüística.

Nació, llengua, cultura: vet ací els tres eixos que situen i defineixen el ser humà damunt la terra, tant en les seves coordenades individuals com en les seves coordenades col·lectives, és a dir com a membre d'un poble i com a ciutadà d'un país. Jo no diré que sigui la llengua l'únic element de definició cultural i nacional; però sí afirmaré que és, en multitud de casos, la clau de volta d'aquesta definició. Una persona pot deseixir-se del seu país, desentendre's de la cultura que li és pròpia; però mentre conservi la llengua originària com a part de si mateixa i del seu viure quotidià, conservarà la seva identitat. Quan mudi, en canvi, de llengua, aquella identitat restarà perduda i esborrada i l'essència de la persona s'haurà transformat fonamentalment en un altra. I si això és així en l'individu, igual podem dir de les col·lectivitats humanes, dels pobles i les nacions. La cultura peculiar d'un país pot esser atacada i erosionada fins a convertir-se en una ruïna; però mentre romangui en el seu lloc aqueixa clau de volta que és l'idioma, tota reconstrucció, tota recuperació és possible. Només quan la llengua caurà s'haurà produït l'enfonsa-

ment definitiu, la fi irremeiable d'un poble com a tal poble, d'un país com a tal país. Es aleshores quan es produeix l'absorció plena d'un poble per un altre. En aquest sentit l'humanista Elio Antonio de Nebrija afirmava que "*siempre fue la lengua compañera del imperio*", equivalent aquí "*imperio*" a domini, a poder, a subjecció i destrucció d'una cultura nacional per part d'una altra cultura nacional.

Cal que observem que tot procés de genocidi cultural concentra els atacs damunt la llengua pròpia del país que es tracta de fer desaparèixer. A vegades aquests atacs obeeixen a les més elementals raons de la força; a vegades s'ajusten a més subtils i eficaços procediments, com aconsellava aquella fina instrucció, exemple perfecte de maquiavelisme il·lustrat, donada per Felip V a la Reial Audiència de Mallorca: "*Procuren introducir manosamente el castellano en estos pueblos*". El nostre país, els nostres països, n'han patit per aquest caire de tots colors. (I en aquest punt permeteu-me un parèntesi. ¿Com hem d'anomenar aquests països nostres, aquesta comunitat efectiva d'història, de llengua i de cultura? ¿Els hem de dir, significant la pluralitat dins la unitat, "*Països Catalans*", d'acord amb l'expressió encunyada l'any 1876 pel notari Benvingut Oliver, valencià de Catarroja? Sembla que aquesta expressió no agrada gaire a segons qui, i fins i tot algun apassionat ha arribat a proclamar que els Països Catalans són anticonstitucionals. Es clar que, posats en aquest nivell, també podríam acusar d'inconstitucionalitat qualsevol realitat objectiva, com per exemple la lluna, el riu Ebre o el solsciti d'hivern. A més a més, si el concepte de Països Catalans fos anticonstitucional, amb molt més motiu ho seria el concepte d'"*Hispanidad*", celebrat amb obligatòria i ben rigorosa festa colenda. Pensau que, seguint aquest model de raonament, la "*Hispanidad*" seria vint-i-una vegades anticonstitucional, per quant atemptaria, no tan sols contra la Constitució de l'Estat espanyol, sinó contra totes i cada una de les constitucions de les "*veinte naciones*". Sigui com sigui, i per tal d'evitar incomoditats i molèsties, ¿preferiu que, per comptes de "*Països Catalans*", diguem simplement "*Catalunya*", com ha proposat en da-

ta molt recent un altre valencià, Josep Guia, Vice-rector de la Universitat de València? Podeu triar al vostre gust. Mentrestant, emperò, deixem-nos estar de facècies, tanquem el parèntesi i tornem a allò que dèiem).

El nostre país — havia apuntat —, aquests països nostres que no sabem com anomenar, han patit de fa segles, tota casta de maniobres repressives de la llengua pròpia. Des de l'inefable càstig de l'anell, vigent encara a les nostres escoles no fa tant de temps com això és ara, fins a les actuals temptatives — divideix i venceràs — de fragmentar la llengua catalana en tres idiomes diferents i independents. Cosa que, sigui dit de passada, sí que és clarament anticonstitucional, perquè tractar d'esmicolar una llengua és una ben curiosa manera de donar compliment al precepte de la Constitució que mana respectar-la i fer-la objecte d'especial protecció. I encara hem de remarcar el fet més lamentable que aquestes maniobres han estat ordides sovint amb l'aquiescència i fins i tot amb la col·laboració, per deserció o per ignorància, d'una part considerable dels nostres conciutadans, guanyats i subornats per aquelles "*manyes*" que aconsellava Felip V.

He suggerit aquests punts de reflexió per posar de relleu dues coses: en primer lloc, la importància decisiva de la llengua com a element definidor d'una identitat personal i col·lectiva, i, en segon lloc, la dramàtica precarietat en què es troba avui la llengua catalana, pròpia de les nostres Illes tal com proclama l'Estatut d'Autonomia. Viure en la nostra llengua és una premissa indispensable per a realitzar-nos en plenitud com a individus i com a poble. Si deixam de viure en la nostra llengua haurem experimentat una metamorfosi profunda que farà que ja no siguem ben bé nosaltres mateixos; ens haurem assimilat a un altre poble, haurem estat homologats a una altra gent. I ara cal que, sense cap dissimul, sense cap cofoisme i amb tota la valentia, ens facem aquesta pregunta: ¿A Mallorca, a les darreries del segle XX, vivim en la nostra llengua? Hauríem de tenir prou coratge per contestar que cada dia menys, que ens trobam en la fase aguda d'un procés accelerat de substitució lingüística i que,

si no hi posam tots plegats un remei urgent i eficaç, aquest procés pot esdevenir un fet consumat dins el segle XXI, perquè la substitució ha arribat, en aquests darrers anys, a cotes que, si van una mica més enllà, poden esser irreversibles. Cada dia vivim més poc en la nostra llengua. Aquesta és la veritat nua i crua i vull proclamar-la des del meu conscient i ben meditat optimisme. Estic convençut que sortirem endavant i que la substitució lingüística no arribarà a consumir-se; però això a condició que tenguem una visió ben clara de la realitat i que no volguem ignorar, enganyant-nos a nosaltres mateixos i amagant el cap davall l'ala, l'extrema gravetat de la situació. Hem de voler saber de quin mal hem de morir, perquè, si ho sabem, ja no tenim una probabilitat de no morir d'aquest mal.

I bé: ¿Com podem deturar i invertir el procés de substitució idiomàtica? ¿Com podem tornar a viure plenament en la nostra llengua? Els sociolingüistes assenyalen un sol camí: la normalització de la llengua amenaçada. Tant en el carrer com en el si de les institucions se'n parla molt, potser fins i tot massa, d'aquesta normalització, i a vegades sospitam que sense saber ben bé què vol dir ni en què ha de consistir ni per quin camí s'hi ha d'arribar, com si fos una simple vaguetat consoladora i tranquil·litzadora d'esperits.

Cal que reflexionem. La primer cosa que hem de tenir en compte és que un idioma no es normalitza en el terreny sociològic només amb preceptes legals. El marc legislatiu és certament indispensable; però la llei sense les obres és, com la fe, una cosa morta. Allò que compta, doncs, en primer terme, és la consciència i la voluntat normalitzadora de la societat; la consciència i la voluntat normalitzadora dels poders públics. Sense aquesta consciència i aquesta voluntat, ja podem promulgar lleis perfectes; de res no serviran.

Els qui tinguin, doncs, voluntat normalitzadora hauran d'incidir primordialment damunt la societat amb una tasca d'informació i d'estímul encaminada a desarrelar vells prejudicis, a deturar còmodes i antigues inèrcies. Hauran de veure ben clarament que es tracta d'invertir un procés, és a dir d'aconseguir

que, si ara cada dia vivim un poc menys en català, en el futur visquem cada dia un poc més en català. I sobretot, no han d'oblidar que la normalització d'un idioma només es pot assolir plenament quan aquest idioma es fa **necessari** per viure en un determinat context sociològic.

Per tant hem de treballar perquè l'ús constant de la nostra llengua arribi a esser una necessitat, no imposada sinó lliurement i lògicament assumida, per a tots aquells que vivim i treballam a Mallorca i tenim voluntat d'esser mallorquins. Viure en català, fer que el català sigui una presència constant en tots els actes de la nostra vida, tant en els excepcionals com en els més quotidians i repetits, tan en els més agradables com en els més desagradables. Fer, en suma, que el català sigui la nostra llengua habitual en tots els seus registres, des del més alt fins al més baix, perquè quan a un idioma li manca un sol d'aquests registres, des del més noble fins al més plebeu i patibulari, és un idioma anormal i amenaçat. Fer que el català sigui sempre el nostre domicili lingüístic, en la prosperitat i en l'adversitat, en el carrer i en la llar, en el treball i en el joc, en l'amor i en l'odi, en la vida i en la mort.

Per tal d'aconseguir aquest estadi absolut de normalització és imprescindible:

— Una presència constant i integral del català en els centres d'ensenyament. No tan sols com a assignatura que cal estudiar i aprovar, sinó com a clima lingüístic del centre, i no equiparant, com a la pràctica es fa, a una llengua estrangera i secundària, sinó d'acord amb el títol de llengua pròpia del país que li reconeix l'Estatut d'Autonomia, Llei Orgànica de l'Estat espanyol.

— Una presència constant i creixent del català en els mitjans de comunicació: premsa, ràdio, televisió, cinema, espectacles. Es en aquest sector on caldria concentrar els esforços més intensos, perquè d'ell depèn primordialment que el català recuperi la seva funció de llengua d'ús quotidià i que s'alliberi del perill de "llatinització" que l'amenaça, és a dir d'arribar a esser

una llengua cada cop més sabuda i prestigiosa, però cada cop més poc emprada.

— Una presència constant i exemplar del català en els actes de l'administració pública, aquest camp on sembla que les inèrcies i les rutines lingüístiques són tan males de rompre.

— Una presència constant i absoluta del català en el carrer, en els rètols oficials i particulars, en els anuncis, en els cartells, en les indicacions i avisos. No hem de tenir por d'esser radicals en aquest aspecte ni de cometre cap descortesia envers els qui no pertanyen a la nostra comunitat lingüística. Ben al contrari, és una greu ofensa als castellanoparlants suposar-los incapaços d'entendre que "*port*" vol dir "*puerto*", que "*aeroport*" vol dir "*aeropuerto*", que "*correus*" vol dir "*correos*" i que "*centre ciutat*" vol dir "*centro ciudad*". Desenganyem-nos, de beneïts no en tenen cap pèl.

— I finalment i òbviament, una presència constant i exclusiva del català en les relacions familiars i humanes en general, eradicant d'una vegada i per sempre aquell complex d'inferioritat lingüística que ha empès molts de mallorquins a abandonar en aquesta casta de relacions el seu idioma propi, convertint-se així en una pàl·lida, penosa i a vegades grotesca imitació d'ells mateixos.

Vet aquí, en síntesi, les línies de conducta i d'actuació que poden conduir a una vertadera i definitiva normalització de la nostra llengua. Qualsevol altra actitud que se situàs per davall d'aquests mínims seria inoperant i valdria tant com fer retxes en l'aigua. No és, per altra banda, una proposta utòpica; és absolutament possible, tant en l'aspecte jurídic com en l'aspecte sociològic. El marc constitucional i l'estatutari són perfectament aptes si s'interpreten rectament, i al capdavall els punts bàsics que proposam no fan més que donar efectivitat a aquella protecció que la Constitució disposa envers les llengües d'àmbit mi-

noritari i complir els manaments de l'Estatut relatius a la normalització de l'idioma. D'altra banda, la societat mallorquina, malgrat el retrocés creixent del català en els darrers anys com a llengua d'ús, mai no havia estat tan receptiva ni tan sensible en relació a tot allò que afecta al seu idioma i als seus drets lingüístics. L'autèntica normalització és, doncs, possible i la podem aconseguir tots plegats: els ciutadans amb la nostra voluntat i els poders públics amb la seva autoritat.

No hi ha dubte que la tasca és delicada i llarga. No es pot deixar de banda en cap moment, ni es lícit fer una sola passa en fals. Cal la màxima prudència i també la màxima fermesa. Jo crec que el millor lema per presidir com a consigna fonamental la labor dels més directament responsables d'aquesta normalització seria aquell mateix que, amb una perspiciàcia tan fina i amb una intenció tan subtil, va formular Felip V, però a l'enrevés: *"Procurin restaurar manyosament el català en aquests pobles"*.

EINES, FEINES I COSTUMS A LA PAGESIA, DE SANT MIQUEL A NADAL

ANTONI BONET

Senyores, senyors, molt bona nit a tothom i siau tots benvinguts a aquesta xerrada, que esper i voldria fos de l'agrat de tots els presents.

En primer lloc he de dir: Que estic molt content de s'honor que m'ha fet aquest comitè organitzador d'aquestes xerrades, que es duen a terme arreu de sa nostra illa de Menorca amb motiu des II Congrés Internacional de sa llengua catalana a les illes Balears, que com tots sabem es va encetar el passat dos de febrer a Manacor (Mallorca), on va néixer mossèn Alcover el qual va tenir la iniciativa de celebrar el primer Congrés Internacional de la llengua catalana a Barcelona l'any 1906, i que ell mateix va presidir.

Per açò repetesc que estic molt content de poder col·laborar amb aquesta xerrada sobre coses del camp, amb la qual cosa puc demostrar que, malgrat els entrebancs que ha sofert sa nostra llengua al llarg de quasi un segle segueix essent ben viva; però de bon començament voldria deixar ben clar que jo no som

ni de tros sa persona més qualificada per rallar d'aquesta matèria, perquè si bé és veritat que he escrit moltes coses sobre sa vida, ses eines, feines i costums de la pagesia d'altre temps, també és veritat que avui arreu de Menorca en general, encara queden unes quantes persones que per sort encara aguanten aquell antic parlar de la pagesia, que és d'on surt bona part de sa nostra llengua, i aquestes persones són una gran font d'informació, perquè damunt molts d'espectes saben i conèixen més coses que un servidor; d'una banda per sa seva edat, la qual cosa fa que tinguin més experiència, i de s'altra, perquè ells dins es ram del camp han emprat molt ses antigues eines i han fet moltes feines, igual que han fet surar molts de costums antics, així com també sa llengua que ja van rebre⁹ d'ets seus avis i avantpassats; cosa que jo ja no he fet tant.

Ara una cosa que talvegada he fet més, ha estat estudiar tot allò que ens ve de l'avior, i ho he fet sempre demanant a persones de molta edat i prou serioses per poder donar aquests tipus d'informacions; per açò talvegada estic en unes senzilles condicions per poder-vos explicar un poc de cosa del que era un temps es ram del camp i que avui ja no és. Pens, que açò va ser es motiu pel que em van venir a convidar els organitzadors d'aquestes xerrades, que per cert no voldria que quedassin defraudats; ara bé, es tema de la pagesia, és un tema molt ampli, i se'n podria rallar llargament, però es temps no dóna per rallar-ne tota sa nit, perquè, fins i tot així, encara ens faltaria temps per rallar de tot.

Per aquest motiu, jo per part meva vaig creure que seria convenient no allargar massa sa cosa, i parlar sols de com es desenvolupaven es tres mesos de Sant Miquel fins a Nadal, perquè altre temps a partir de dia 29 de setembre, fins arribar a dia 24 de decembre a migdia, era per sa gent del camp un període de feina molt premut, que es pagesos anomenaven de Sant Miquel a Nadal. Avui aquest període de feina tan premut s'ha deixat de banda, així com també s'han arraconat ses antigues eines, ja no es fan aquelles feines ni s'empren aquells costums, que tan arrellats estaven altre temps etc. Tot açò s'ha arraconat per deixar

passar sa moderna maquinària i es progrés, que tenim avui per tot arreu.

Idò bé, una vegada us he fet aquesta petita explicació, i abans d'entrar dins es tema que ocuparà aquesta xerrada, la qual com ja he dit voldria que fos de l'agrat de tothom, així com també voldria que si sentiú una paraula que no entengueu prou bé es seu significat, o bé si heu sentit rallar de qualque cosa que jo no faci surar en aquesta conversa i la volgueu conèixer millor, en haver acabat me la demanau; perquè en faré surar moltes de paraules i coses que no són habituals per sa gent des poble, i si molt emprades per sa gent del camp.

A tot el que em demaneu, si puc us contestaré, i explicaré de molt bon gust tot allò que no hagueu entès prou. Una cosa que pot ser surti més poc en aquesta xerrada, són eines, ja que sols faré surar ses que s'empraven dins aquesta temporada, perquè si haguéssim de rallar de totes ses eines que empraven es pagesos, i quan dic eines vull dir també utensilis i aparells, no acabaríem mai; perquè dins es ram del camp entre eines manuals i altres coses que es poden considerar utensilis, amb un estudi que tenc fet, se'n comptabilitzen 150, i segons pagesos antics, diuen que tota sa vida de pagès no basta per arribar a tenir-ho tot, per açò sols faré surar ses que s'empraven en els esmentats tres mesos, igual que ses feines i es costums que no eren pocs.

Som conscient de que moltes coses que ara sentireu, alguns de vosaltres ja les coneixeu o almanco n'haureu sentit parlar, però sa meva intenció no és rallar-ne perquè tot açò s'hagi de tornar a fer, sinó perquè es pugui transmetre de pares a fills tot aquest costumari tant com més net sia possible, a fi de que no es perdin aquelles coses que ens van deixar es nostros avis; perquè si anàssim a cercar sa rel dels menorquins segur que tots la trobaríem al camp.

SA FERRADA: Uns pocs dies abans de Sant Miquel, en es "llocs" grans generalment es feia una ferrada de tot es bestiar que havia de llaurar, açò eren bous i bísties de cabestre, per tal motiu es ferrer es desplaçava en es "lloc" i allà ferrava tot es bestiar; per fer aquesta feina, regia un costum: i era que tots es

llauradors de bestiar de cabestre, cada u havia d'aguantar ses potes des seu parell o sia de ses bísties que havia d'emprar per llaurar, mentre es ferrer els hi clavava ses ferradures; per a ferrar es bous ho feien entre tots, perquè aquests animals es ferraven de diferent manera.

Aquesta feina de ferrar vegades durava prop de migdia. He d'aclarir que ses ferradures des bous tenien es nom de "*call*" pel motiu que totes ses bísties bovines no tenen pota, sinó que tenen potons, per açò ses ferradures estaven dividies en dues parts i cada part anava clavada amb 6 claus, que sumen un total de 48 per cada bou; es bestiar de cabestre, o sia mules i matxos duen ses ferradures clavades amb 6 claus a cada pota, açò suma un total de 24 per bístia, ara es cavalls i egües o sia es bestiar eguí, degut a que tenen sa pota més grossa a cada ferradura hi duen 8 claus o sia 32 per cada una d'aquestes bísties. Aquests claus tenen es nom de claus de ferrar, perquè són especials.

Sa feina més curiosa era sa de ferrar es bous, ho feien d'aquesta manera: Els hi fermaven es quatre peus i els obligaven a jeure, una vegada els tenien ajeguts, cosa que vegades era mal de fer, perquè hi havia bous molt grossos i eren mals de fer tombar; llavors amb es quatre peus ben junts i ben lligats els hi posaven part damunt un sac de palla ben atapaït, d'aquesta manera es ferrer tenia sa feina més bona de fer.

D'aquestes ferrades sen feien dues cada any, una per començar a llaurar i s'altra per començar a batre.

Es dia de Sant Miquel, dia 29, just a trenc d'alba començaven sa temporada oficial de llaurar; aquesta temporada estava dividida en tres parts, que totes eren de llaurar, però a cada llaurada li daven un nom diferent, per exemple: fins a Tots Sants feien sa feina de girar o llaurar erm, després fins a Santa Caterina, donaven una altra llaurada i en aquesta li deien regirar, llavors fins arribar a Nadal tornaven a llaurar sa terra i la sembraven.

Aquest dia esmentat començaven es lloguer aquells homos que anaven a fer es Sant Miquel a Nadal, els quals reforçaven sa plantilla des missatges de tot l'any, i tenien es mateixos drets i deures.

Segons tenc notícies, en es terme d'Alaior i Ferreries dia 29 era sa festa des missatges, i segons he sentit contar anaven a sa primera missa d'aquell dia abans de començar es lloguer; aquest costum estava en ús encara no fa massa anys; però a Ciutadella aquesta pràctica no ha perdurat.

Eines que s'empraven: Primerament, s'eina elemental dels treballs del camp era sa típica arada romana, açò més que una eina, és pot catalogar com aparell, perquè està composta de diferents peces i cada una té es seu nom; que són els següents: MANTÍ, DENTAL, TALERA I RATALER, SA CAMETA, ES TIRÀS, ES NAS I SA CLAVIA, aferrades en es DENTAL hi ha ses orelles, que van clavades amb dos claus anomenats claus d'orella, i ES MANTÍ, també va clavat amb un clau anomenat clau de mantí; totes ses altres peces van armellades.

Es bestiar va junyit a s'erada per mitjà d'un jou, ses bísties de cabestre per llaurar empren una casta de jou diferent. des que empraven es bous, a més duen coixins i es bous no en duen; es jou de matxos és ensellat i sa part que va damunt es coll té es nom de joell, al mig hi va col.locat S'EIXENGER I SA TRAIGA. Per altra banda es jou des bous és ben dret i al mig allà on va col.locada sa traiga, aquesta va fermada amb una corda de lli-bant o bé varquera, tots es jous de llaurar van proveïts de quatre camelles.

Es cavadors, per cavar ses roques i demés empraven una aixada que té es nom d'aixada de cavar roques; hi açò es pot dir que són ses eines que s'empraven més a no ser que haguessin d'arrenjar una arada a sa tanca, llavores s'havien d'endur s'aixol, una barrina o altres coses que pensassin havien de menester, com per exemple es xurrac.

Açò podriem dir que és un primer punt: Ara en aquest segon punt, he pensat que seria interessant, fer surar com es de-

semvolupava un dia de feina normal, perquè tot més o manco eren iguals.

Es matí s'aixecaven molt prest, just era auba, es rentaven sa cara amb un raig d'aigua d'una gerra que sempre estava plena en es gerrer, llavors prenien es cafè voltant sa foganya il·luminats per sa dèbil claror d'un llum en cruies; després lligaven un cigarret de pota i ja eren partits cap a's boer, tant si feia fred com vent o bé calor; allà cada u agafava es seu bestiar i cap a llaurar; a ses cases sols quedava l'amo "*s'al·lot de barca*" i ses dones, que durant aquests tres mesos s'encarregaven de totes ses feines des voltant de ses cases, arreplegaven es menjar pels bous, vaques, anaven darrera es bens que per aquest temps duen molta feina, perquè comencen a néixer els anyells etc.

Quan es llauradors arribaven en es tornall, just auba clara, junyien ses bísties i venga solcs; es cavadors per part seva es posaven a cavar roques i racons, així com també regataven sa vorera de tramuntana.

Un temps i d'açò just fa una vintena d'anys, a tots es ranxos de missatges n'hi havia un que feia de cap, açò era es missatge major i quan l'amo no hi era ell donava ses ordres corresponents i era es responsable de ses feines.

A Menorca, tots sabem que ses tanques estan voltades de paret seca, i per llaurar-les ho feien per tornalls i en acabar-ne un en començaven un altre; en açò li deien armar tornall, també hi ha tres castes de tanques, ets hortals, que normalment sempre estan en es voltant de ses cases de "*lloc*" ses pletes, que són tanques petites, després hi ha ses normals que ja reben sa nominació de tanca; açò és molt curiós, perquè a tots es "*llocs*" tant tanques, com pletes i hortals tenen es seu nom propi.

Una altra cosa que també val la pena dir, és que cada tanca està dividida amb es vuit vents del món; així trobam: sa vorera de tramuntana, sa de llevant, sa de ponent i sa de migjorn o vorera ombrívola, llavors tenim es quatre racons, racó de llebeig, es de gregal, es de xaloc i es de mestral.

D'aquesta manera es regien es pagesos per llaurar una tanca, la qual cosa podien fer de tres maneres: de llevant a po-

nent, de migjorn a tramuntana i de racó. Ses tanques de moltes roques es llauraven sempre des mateix vent, (avui no es llauren de cap manera) però per llaurar roques, s'havia de tenir molta vista ja que si no acabussaven molt no retia sa llaurada.

Dins aquest segon punt, i abans d'acabar d'explicar sa feina d'un dia normal no puc deixar d'esmentar que per aquest temps eren molt freqüents ses tempestats, i quasi sempre agafaven ets homos a sa tanca; una tempestat de trons i llamps grossa vista a camp obert és vertaderament terrorífica, es perills més grossos són ets arbres illats o bé entre molt de bestiar, perquè uns i altres estiren es llamps; per açò quan atrevessaven una tempestat a sa tanca, procuraven no apilotar es bestiar, el qual giraven sempre amb es cul cap en es temps.

Quan passava una d'aquestes tempestats grosses, a ses cases, ses antigues madones un temps, sa primera cosa que feien era encendre una candela que fos beneïda, d'aquelles que donen encara avui als caixers i cavallers es dissabte de Sant Joan a s'ermita, allà on van a cantar ses completes o vespres, també servia una de ses que deixava es "*Salpàs*", en aquell temps que després de Pasqua anaven a beneir es "*llocs*"; avui s'ha perdut aquest costum, i valdria la pena que es tornàs a renovar, perquè sa gent del camp, avui com ahir també necessiten de l'esperit renovador.

Llavors ses madones, filles de la casa, criades i totes aquelles persones que es trobaven juntes, es posaven a resar amb es peus col·locats a un travesser d'una cadira o timboret, i resaven s'oració de Santa Bàrbara, que diu axí: "*Santa Bàrbara va pel camp / tota vestida de blanc / Santa Bàrbara, Santa Elena / i Santa Maria Magdalena / guardau-nos des trons i llamps*".

Açò ho feien pensant en aquells que eren a sa tanca, perquè no tenguessin cap desgràcia.

Ara mentre parlàvem de tot açò, s'ha fet hora de berenar, i ve bé per rallar de com es menjava a sa tanca, tal i com es solia fer antigament dins es Sant Miquel a Nadal, perquè no es podia perdre gens de temps que es dia és molt curt, a sa banda de tramuntana des terme de Ciutadella hi menjava tothom, malgrat fossin dues tanques enfora de ses cases.

He de dir que a s'hora de berenar, compareixia a sa tanca "s'al.lot de barca" amb s'ase o somera ensellat amb es bast i beaces, carregat amb dues olles, una plena de sopes i s'altra de patates frites, un pa, una escudella de figat, un cantó de formatge, dues ribelles, ses culleres i forquilles corresponents, un ganivet per tallar es pa i un paner de figues de moro. Es missatge major donava nom d'arreplegar-se tots a sa vorera d'un claper o parat, sinó al mig de sa tanca, perquè no cercaven massa contemplacions. Cada u cercava una pedra per seure, i l'esmentat missatge abocava ses sopes dins ses ribelles, que després servien per abocar-hi ses patates frites; es pa i es companatge, ses culleres i forquilles les posaven a part damunt un pedaç de saca on havien duit embolicat es pa. Abans de començar a menjar resaven es Pare Nostro, açò ho feien a cada panxó, i llavors començaven a menjar, i puc assegurar que amb un tancar i obrir d'ulls no quedava res, per últim, pelaven ses figues de moro, cada u amb es seu ganivet, perquè a sa tanca sols hi duien un ganivet per tallar es pa, era costum que es missatges cada u dugués es seu. Quan havien acabat, s'al.lot i s'ase tornaven cap a ses cases, mentre ets homos lligaven un cigarret o omplien sa pipa, després tot seguit tornaven cap a sa feina de fer solcs i cavar.

Si sa terra era plana, sa llaurada retia molt, però quan era terra roquissosa, com passa a molts de punts de sa nostra illa (per exemple en es termes des Migjorn, Sant Lluís, Sant Climent, un bon tros de sa banda de Maó i molt gran de Ciutadella) després ja no anava tan bé, perquè s'erada sempre estava enganxada i sa llaurada retia poc; a aquesta terra li deien "*terra de ganxos*". Moltes vegades es llauradors que llauraven de bous no feien un tros de s'amplària de sa guada, és a dir molt petit.

Al mig dia, tornava a sa tanca s'ase carregat, però ara el menava l'amo, que també duia es menjar des bestiar. Es dinar no era gaire diferent d'es berenar, s'única cosa que canviava eren ses sopes i ses patates frites que eren substituïdes per una gerra de cuinat, ja fos arròs de la terra, ciurons, llenties etc. Per ses bísties de cabestre solien dur ses civaderes amb sa ració de cada

una ja fos civada, o bé ordi trocejat que tenia es nom de "*fer-rutx*".

Aquestes civaderes anaven penjades pel cap de sa bístia de manera que pogués menjar sense tirar res per terra. Pels bous duien un feix de fulles de carxofera o fulles de col i, allà mateix els repartien un braçat perhom. En haver dinat mentre fumaven quatre glops, l'amo arreplegava tots es trastos i donava ses ordres corresponents; després es posava dalt s'ase i acompanyat normalment sempre d'un parell de cans partia cap a ses cases, amb tot i açò, es bestiar ja havia menjat i el tornaven a junyir.

Es fosquet s'acabava sa feina d'allà "*auba Maria*", de vegades ja "*aubes postes*", donava s'ordre de desfer es missatge major, es cavador tenia s'obligació d'arreplegar en es portell tots es trastos que s'havien d'endur cap a ses cases, açò eren es saus ses bruses i si hi havia cap rella que s'hagués de dur a acerar, ell també era s'encarregat des canter; llavors fent gran ranxada partien cap a ses cases, es llauradors darrera es bous amb sa guada, i es de matxos podien qualcar dalt una de ses dues bísties, en arribar a's boer mentre fermaven ses bísties a les quals l'amo previament ja havia donat es menjar, es cavador solia omplir sa beurada.

Després una vegada s'havien espolsat ses avarques es retiraven a ses cases on amb un ribell o dos, i un després s'altre es rentaven peus i cara, cada u tenia sa seva tovallola, i es peus els aixugaven amb un pedaç de saca que tenien aposta i li deien "*es pedaç d'aixugar mans i peus*". Una vegada fet açò es posaven a taula on ja estava abocat es sopar, llavors era es moment de ses bromes entre es personal masculí i femení, quasi sempre es missatges més joves eren es que duen es cove per part d'aquells més granats i més veterans, que per cert en volien una maneta; per exemple si un jove missatge havia romput una arada, ets altres solien dir a madona: "*Feis-li un ou frit, a veure si així criarà un poc més de força*". Açò dit davant un ranxet d'alotes joves feia ganes de riure i aquell bergant, que moltes vegades era un missatge novell tornava més vermell que un pebre.

Es menjars des sopar semblaven molt en es des berenar;

quan acabaven de sopar fumant-fumant, es posaven a fer feina manual, uns feien llatre per fer senalles, altres feien una sàrria, uns altres arrenjaven es coixins de llaurar o bé feien corda per fer traves pels bens, vegades s'arrenjaven unes avarques i sempre n'hi havia algun que en es cantell des banc de sa taula amb un tallador de tabac tallava una petaca de pota; es llums eren de carburo o en cruies. Açò l'any 1950 encara es podia veure dins qualsevol cuina-menjador d'un "lloc" gran.

Segons he sentit contar, antigament mentre feien aquestes feines resaven el rosari, però dins aquest segle açò es va perdre molt. Es missatges una setmana perhom després de sopar tenien s'obligació d'anar a's boer a desfermar es bestiar perquè pogués anar a beure i jeure tranquil·lament per ses quintanes, llavors es matí es mateix missatge també s'havia d'aixecar més dematí que ets altres per anar a donar-lis menjar, perquè a l'hora de partir cap a llaurar ja haguessin menjat; per fer aquesta feina degut a que feia fosca empraven un fanal que tenia es nom de "*fanal d'anar a donar palla o d'anar a's boer*".

Tots es "llocs" tenien tres habitacions molt anomenades: Sa porxada des forn, allà on hi havia enclavat es forn de coure es pa; es pastador, on tenien sa pastera i es cernador, llavors sa casetta que era allà on dormien es missatges; en es "llocs" molt antics, tenien una altra habitació que era allà on tenien es molí de sang, o sia mogut per bísties. D'aquests molins avui a Menorca en queden molt pocs. A Ciutadella n'hi ha tres, un al museu de s'Ajuntament, un altre a cas Duc i s'altre que està molt ben conservat el trobam en es "lloc" de Sa Torre Nova i aquest l'any 1940 encara funcionava.

Aquest aparell el van deixar es moros, així com també van deixar altres coses, es pou de torn, sa sínia i s'aljup que també és d'origen moro.

Durant aquests tres mesos, es menjava molt de pa, i cada setmana havien de pastar un parell de vegades; açò ho feia es missatge que s'aixecava a donar palla i l'amo, hi havia pagesos que per estalviar pa feien ses pasterades molt grosses, perquè deien que quan es pa era dur no en menjaven tant; per açò una

vegada, un missatge que ajudava a pastar va reparar que dins es covo encara quedaven tretze pans, i justament aquest homo era un agut glosador i per fer veure a l'amo que ja estava cansat de menjar pa dur li va cantar aquesta cançó: *"Es açò qui mos fa mal / haver de dir tretze n'hi ha / si tots els hem d'acabar / en tindrem per fins Nadal"*.

També era costum que, en haver acabat sa pasterada, i després d'haver posat es pans a sa post, abans de tancar sa pastera deixaven un tros de pasta, allò era es llevat, li donaven forma redona i amb es cantell de sa mà o bé amb sa reula li feien una creu mentre pregaven d'aquesta manera: *"Déu t'ha fet néixer / Déu t'ha fet créixer / Déu t'ha fet florir / Déu t'ha fet granar / i Déu et farà tovar"*.

Mentre hem rallat d'aquest segon punt, en el qual he fet surar moltes coses i en podria fer surar moltes més; però es temps s'acurça i és hora d'entrar ja dins es tercer i darrer punt. I ho faré rallant una mica de Tots Sants, començaré amb aquesta dita, que és molt popular: *"Per Tots Sants mortons i aglans, gírgoles i esclata-sangs"*. Era es temps de començar a llaurar sa terra per segona vegada, o sia regirar, ara no podien deixar *"llubades"*, és a dir trossos sense llaurar. An açò es nostros avis els hi deien *"coes de peix"*.

Es temps ja començava a refrescar, per tant es bestiar, no havia de menester ses mosqueres, cada dissabte s'acabava més dejorn igual que es missatge que havia d'anar a romandre, aquest encara acabava més prest. Es sopar des dissabte de Tots Sants era extraordinari; es treia a taula s'arrop, es bunyols de forat i es carabassat. Just passat Tots Sants a mitjan novembre, també mataven un porquet, perquè encara quedaven molts de solcs a fer, així amb un poc de xuia fresca i qualque tros de sobrassada, es missatges estrenyien es mantí més fort, punxien més es bous i llauraven amb més gana.

A finals de mes, abans de Santa Caterina ja començaven a sembrar s'ordi i sa civada, també una tanca de faves; era es temps de llogar es missatges de tot l'any per s'any venidor, açò s'havia de fer abans d'acabar es més.

Arribats en aquest punt, parlarem d'ets "*alets*", sa "*barquera*" i es costums.

Primer mirarem d'aclarir què eren ets "*alets*"; un missatge de tot l'any a més des sou que cobrava cada mes, tenia uns afeigions: Per Pasqua un be, dins es març una fogassa, s'estivada, un porquet d'una vintena de quilos dins es juliol, un quarter de be i un pa molt gros per Nadal del qual ara en xerrarem.

Sa barquera eren unes quarteres de blat que donaven als missatges de Sant Miquel a Nadal, en lloc de cobrar en doblers cobraven en gra. Hi havia fixades set quarteres pels llauradors i set i mitja pels cavadors, però açò no es pagava fins es mes d'agost i sempre s'havia de pagar abans de la Mare de Déu. Així idò aquests homos per Nadal sols rebien es quarter i es pa.

Aquest costum de pagar barquera, va quedar esveït després de sa guerra civil de 1936-1939; llavors es va posar de costum, que quan l'amo feia tracte des lloger d'un any, primer tractava es doblers que havia de pagar, llavors tot el demés anava a ús i costum.

Moltes coses més podríem dir sobre costums, però sols esmentaré un costum molt curiós que hi havia. Si un pagès tenia segadors molt bons, per Pasqua els hi enviava un benet, així els comprometia i els tenia segurs, però més de dues vegades n'hi havia que llavors s'en anaven a segar a una altra banda, i d'aquí surt sa dita "*de be, fogassa i no segar*".

Arribats a Santa Caterina, es dies ja eren molt curts, i si per Tots Sants es temps refrescava, ara ja feia molts de dies dolents i qualcun de "*marron*".

Moltes vegades ploginava tot es dia, però no s'aturaven de llaurar, malgrat vegades ho haguessin de fer amb es sau posat; sa tramuntana vegades començava a bufar fort i es bous duen es pèl allanguit, però Nadal s'atracava i no es podia perdre temps.

Aquí trobam dues dites molt populars: "*Per Santa Caterina un més refina*" i "*Per Sant Andreu tres setmanes i un mes breu*".

Es mes de desembre començaven a sembrar es blat. Sempre ho feien en dissabte, perquè açò era es dia dedicat a la Mare de

Déu i a ella acudien moltes vegades els antics pagesos per demanar-li favors. Avui en dia encara trobam pagesos que conserven aquesta tradició.

Per sembrar, primer assaonaven, és a dir, feien uns solcs distanciatos uns d'ets altres que servien de guia per tirar es gra; aquesta feina la feia l'amo o es missatge major, però també la podia fer qualsevol altre, perquè hi ha una dita que diu: "*De sembrar i casar, consells no poden donar*". Per sembrar empraven una senalla feta aposta, que té es nom de senalla sembradora.

Sa setmana de Nadal hi havia molta feina tant a ses cases com a sa tanca.

Es dissabte de Nadal l'amo matava es bens per fer es quarters i madona pigava foc a's forn per coure es pans des missatges, dels quals ja n'he parlat abans, aquests pans segons costum antic havien d'esser de barcella.

Es dissabte de Nadal a migdia tiraven es jous en terra, tant si havien acabat de sembrar com no; si no havien acabat es miraven uns i altres i deien: "*Haurem d'anar a sa missa des gall amb sa guada*", però si havien acabat feien un alè ben gros, sobre tot l'amo, perquè tenia un mal de cap llevat d'enmig.

En aquest moment es missatges de tot l'any acabaven es lloguer igual que es de Sant Miquel a Nadal; quan arribaven a ses cases ja trobaven es dinar abocat, i vora es plat de cada u un muntet de doblers, allò era sa darrera mesada de s'any; una vegada havien dinat de vianda i brou de be, l'amo entregava es quarters per rigurós ordre, als llauradors de matxos i cavadors els hi donava un quarter de darrera i en es de bous de davant; madona per part seva entregava es pans i açò eren es darrers "*alets*" de s'any.

Açò és molt per damunt com trascorrien aquests tres mesos, dels quals moltes coses més podríem dir, però trop que per avui n'hi ha prou, no us vull fer més mal de cap, abans d'acabar encara faré surar una cançoneta que solien cantar es missatges quan venien de llaurar es dissabte de Nadal; diu així: "*Es dis-*

sabte de Nadal / hem acabat de donar agulló / es pa i es quarter i per avall / i a cercar un pagès millor".

Jo per part meva ara ho donaré per acabat, voldria que us hagués agradat, aquesta llegida o xerrada, així com li volgueu dir; no voldria haver estat massa cansat, però crec que abans de posar es punt final he de fer menció a dues notes que han sortit.

Una és sa curiosa expressió "*Auba Maria*", que no vol dir res, és una corrupció d'Ave Maria, açò és, es toc vespertí de l'Angelus. "*Aubes postes*" vol dir quan sa nit ja ha tencat, perquè si ho reparam bé veurem que sa nit comença a sortir sempre per llevant, i tanca quan sa fosca arriba a ponent.

S'altra nota és la següent: A la pagesia es diuen "*dies marrons*" aquells en que plou continuament des del matí al vespre. Però aquest adjectiu només és emprat de Sant Miquel a Nadal; després de passat Nadal es diuen "*dies de pont i cova*".

Res més, estimats escoltadors, sinó donar-vos les gràcies a tots per sa vostra atenció i sa paciència d'escoltar-me.

LA IDEA DE DIALECTE

IGNASI MASCARO

1. No són pocs els qui pensen que la idea de **dialecte** és ja definitivament inservible, donades les connotacions socials i polítiques que fan impossible una definició, diguem-ne, tècnica.

Com un qui diu, que és perdre el temps intentar encara definicions lingüístiques, teòriques i rigoroses; la gent, tanmateix, entendrà dialecte en termes valoratius, estètics, jeràrquics, ideològics en definitiva. Dir que dialecte des del punt de vista de sistema de comunicació és qualitativament igual a llengua, avui per avui, és no dir res. Així ho creu molta gent dins la mateixa comunitat de lingüistes, a la vista dels criteris socialment dominants i reproduïts en els medis de comunicació. I, no obstant, és incontestable que Llengua i Dialecte és essencialment el mateix en l'acte de la comunicació.

Per altre cap, també és cert que si poguéssim traçar fronteres precises sabríem quantes llengües hi ha en el món, i quants de dialectes, i la veritat és que no ho sabem, tres mil, quatre mil...

Ignasi Mascaró es professor de Llengües Clàssiques de l'Institut Josep Maria Quadrado de Ciutadella.

En conclusió: la idea de dialecte és una idea maltractada vulgarment, però tècnicament conflictiva, imprecisa, i a ço darrer no ho podem amagar. En cap moment la conflictivitat d'un concepte no desdiu el caràcter científic dels mètodes i les disciplines, com es pot veure cada dia en altres àmbits; les rotunditats acrítiques solen ser el camí més fàcil.

Així, per exemple, dins l'àrea catalana, a Mallorca o Menorca mateix, la necessitat de fer front al que entenem com a '*prejudici lingüístic*' ha fet dir no poques vegades algun disbarat, quan no mitges veritats. Pensem en la darrera dècada (inacabada?) de polèmiques lingüístiques: sempre les mateixes històries, cíclicament els mateixos arguments (i els mateixos noms i llinatges!), era (és) allò de '*Menorquí SÍ - Català NO*'. Idò bé, el que vull dir és que aquells qui contestaven a les polèmiques aclarien les idees, aplicaven raó on hi havia fanatisme, també ells a vegades, sortien de botador amb arguments pobres, perquè era necessari contestar amb contundència i fermesa.

Quasi tothom entén que dialecte és una variant d'una llengua, variants que es donen en quasi totes les llengües, a Occident mateix, en Català mateix. Encara que tampoc seria prou cert, en rigor, dir que '*tota llengua és a la vegada llengua i dialecte*'. Hi ha unes quantes centes de llengües no occidentals, parlades per pobles més o menys '*exòtics*', que no necessàriament coneixen la divisió dialectal; una llengua d'una comunitat amazònica o australiana de dos-cents o mil individus no té necessàriamente dialectes territorials, el que sí solen tenir són variants de situació (llengua màgica, llengua ritual, etc.) codis lingüístics més o menys limitats o secrets, que es podrien assimilar, grosso modo, al que anomenam nivells de llenguatge dins d'una mateixa comunitat, és a dir, dialectes socials o verticals: llengua científica, literària, informal, col·loquial, etc., un repertori la possessió del qual depèn, parcialment, de l'educació.

Però, per què deia que la idea de dialecte és conflictiva? Perquè no és possible determinar en quin grau dues parles (he utilitzat ara el terme més neutre) han d'esser diferents per a dir que són dues llengües distintes, i no dialectes d'una mateixa.

llengua. Deim que Danès i Noruec són dues llengües diferenciades i distintes, quan la comprensió entre els parlants d'ambdues nacions és quasi total. Per contra, un italià de Sicília i un milanès quasi no s'entenen i ningú diu, de fet, que siguin llengües distintes. Serà ver, aleshores, allò de que *“una llengua és un dialecte amb exèrcit”* (ambaixadors, encunyació de moneda... un ESTAT!). Dialecte seria així un concepte lligat a la política, tornariem, idò, al començament; llengua i dialecte no contenen menys ideologia que altres dicotomies del tipus llengua clàssica / vulgar, primitiva / civilitzada, rica / pobra, etc.

Vet aquí un exemple recent que he pogut sentir quan enllestia aquestes línies. Dia 15 de Desembre de 1986, Telediarrio de les 8'30 de la nit. Diu l'enviat especial que cobreix el viatge del Rei Joan Carles I a Nigèria: *“El Rey se dirigió a los presentes en Inglés, que es la lengua que unifica a todos los habitantes de este inmenso País con cerca de cien dialectos”*.

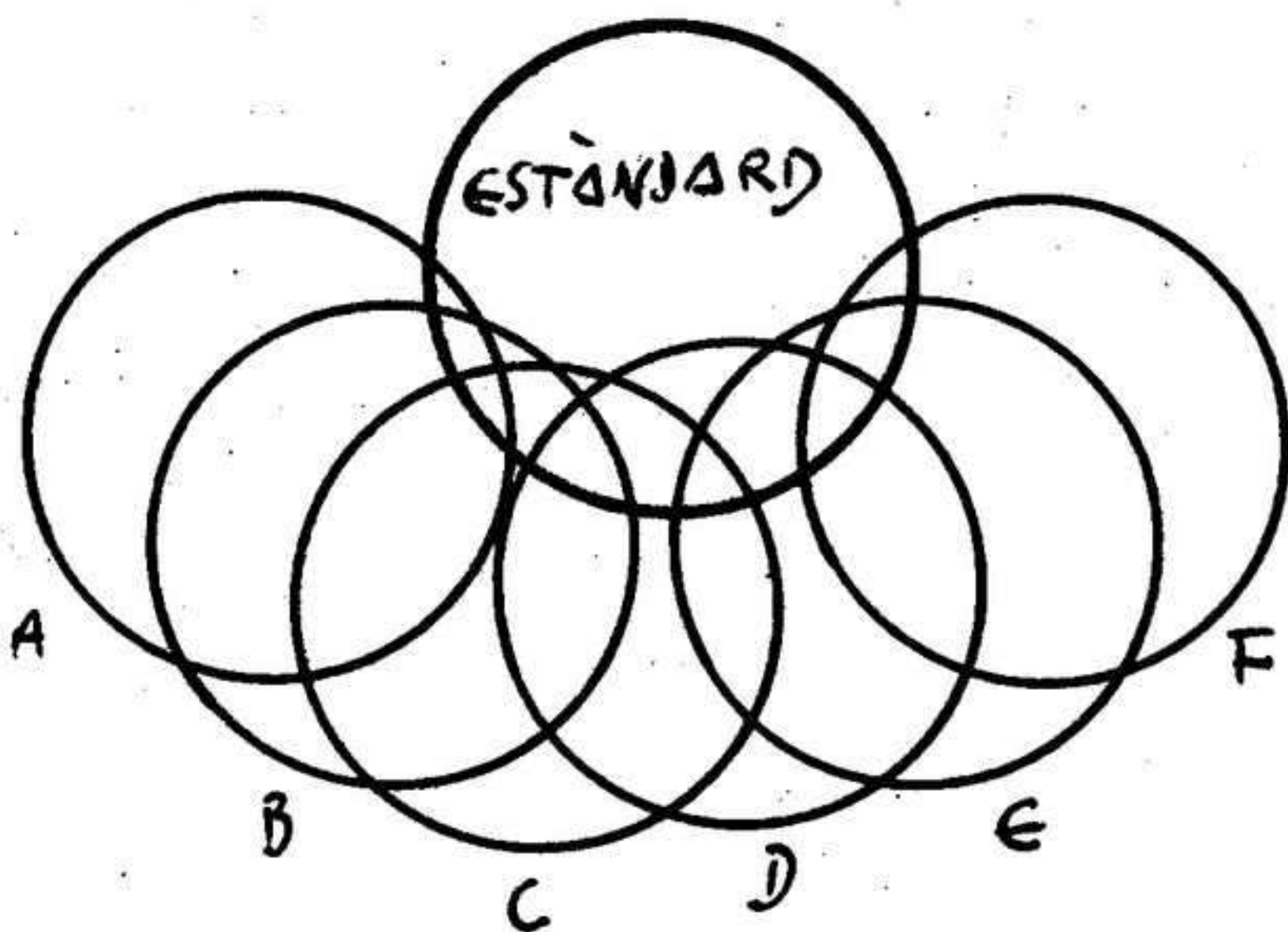
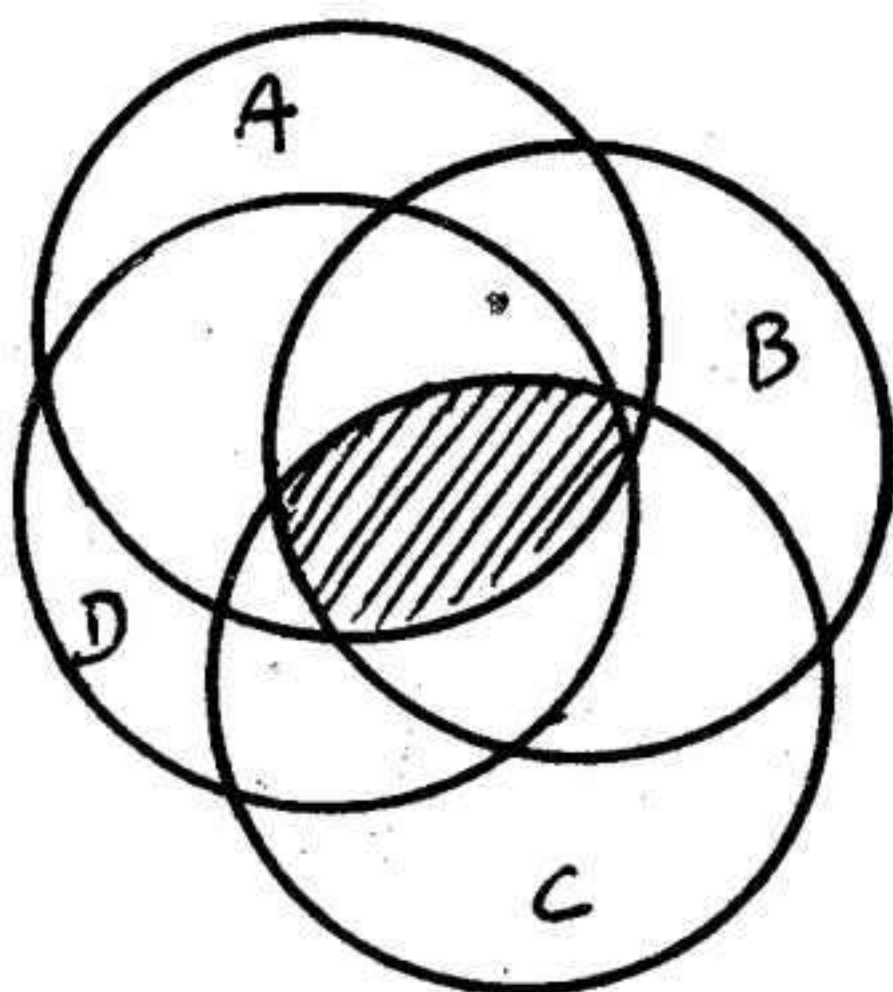
Per què dialectes i no llengües? Perquè es tracta d'un País del Tercer Món? Perquè moltes d'aquestes llengües no tenen una gramàtica escrita, o una ortografia establerta? Al corresponsal li hauria bastat de consultar qualsevol enciclopèdia per a saber que llengües com el Ioruba o el Hausa són llengües de relació, oficials, i d'una tradició escrita d'almenys dos segles.

Tanmateix hi ha autors que han intentat quantificar les diferències. Henri Guiter (1973) proposa: Anomenarem, LLENGUA, si les diferències oscil·len entre un 80 % i 90 %. DIALECTE, si la diferència és entre 50 % a 80 %. SUBDIALECTE, entre un 30 % a 50 %. PARLAR, d'un 20 % a un 30 %.

Però JOAN VENY (1984) ha criticat aquest mètode, conegut com a dialectometria, per raons bastant òbvies:

- és necessari tenir en compte l'aspecte quantitatiu i el qualitatiu; certs fenòmens són més importants que uns altres.
- les comprovacions directes del mètode donen resultats a vegades sorprenents i inadmissibles.

2. El més prudent és parlar d'AREES I MODELS DIALECTALS i aquesta és la idea central, ara i aquí. La idea de dialecte, dins el seu relativisme, pot no ésser la mateixa a distints llocs. Si admetem que un dialecte és una parla local — sigui quina sigui la seva extensió —, generalment inclosa dins un sistema lingüístic superior i més ampli, les relacions intradialectals poden variar d'acord a models més o menys purs. Em referiré bàsicament a dos models que es podrien representar gràficament així:

Un i altre model van referits a un codi superior, que coneixem com a **llengua estàndard** (koiné, llengua vehicular, supralocal, etc.). En el primer cas (model A), els dialectes s'entrequalquen en major o menor grau. Diguem que tots s'entenen entre ells. A Europa aquest és el cas català, castellà, francès, anglès, etc. En el cas català, diuen els especialistes, tot comparant el lèxic dels distints dialectes (A, B, C, D) que mai la diferència supera un 25 per cent, si no es tracta de vocabularis molt específics. El mateix podria dir-se d'altres llengües amb el mateix model, en el qual una zona d'intersecció, variable segons els casos, "comunica" totes les variants. La llengua estàndard pot esser, en aquest model, o bé l'aportació equipotent de distints dialectes, o bé el predomini d'un en particular.

En el segon cas (model B), els dialectes estan en cadena, comparteixen una àrea comuna, cada parla s'entén amb la vesina, però als extrems de la cadena es dona una ruptura. Aquest és el cas italià o alemany. A Itàlia, avançant del Sud cap al Nord, o al revés, no hi ha mai ruptura de comunicació, la ruptura es dona quan s'entra dins una altra àrea lingüística. Aquí també una llengua supradialectal actua de vehicle.

Aleshores, el marc d'ambdós models és el que en diem **AREES DIALECTALS** que delimiten fronteres on sí hi ha un trenc. Dins l'àrea romànica es donen solucions de continuïtat, parlars fronterers entre català i castellà, italià o francès, francès i occità... però la ruptura amb els parlars germànics és insalvable.

"Encontraremos ruptura de comprensión cuando pasemos de la última aldea de dialecto valón (románico) a la primera aldea de dialecto flamenco (germánico), y hasta cuando pasemos de la última aldea de dialecto bajo alemán a la primera aldea de dialecto danés.

Si aplicamos el criterio de intercomprensión progresiva nos veremos llevados a considerar como una unidad sin fronteras nítidas el área de dialectos germánicos de Suiza, de Austria, de Alemania, del Este de Francia, de Luxemburgo, de Bélgica, de los Países Bajos, oponiéndola a una área escandinava. Es probable que se pueda abarcar,

sin ruptura de intercomprensión progresiva, toda la Romania occidental (hablas galorromanes, ibéricas, italianas). (...) Hay motivos para hacer un mapa del mundo que muestre áreas dialectales que tienen por frontera una clara ruptura de intercomprensión: dentro de estas áreas no hay una lengua, sino varias. Exceptuando algunos países europeos, nuestros conocimientos son insuficientes para poder establecer semejante mapa". (JEAN FOURQUET: 1976, p. 11)

3. En el marc d'unes determinades àrees dialectals, com neixen aleshores les llengües estàndard? Aquí també la diversitat històrica és notable. Es molt freqüent que la LL.S., que comunica a tothom, estigui localitzada territorialment, és a dir, que sigui l'expansió del que, a un moment donat, no era més que un dialecte com els altres. El Tosca (amb capital a Florència), un cas ben conegut, és la base de l'italià comú contemporani, d'ençà que el dialecte de Petrarca, Dante i Bocaccio —no sense resistències— s'imposà com a llengua comuna a una península no unificada políticament fins a finals del segle XIX i, per cert, per una monarquia no toscana, sinó piemontesa. Encara avui, segons un sondeig publicat per l'Espresso el 1984, un 29 per cent dels ciutadans de l'Estat Italià parla exclusivament un idioma local o dialecte, un 7 per cent ni tan sols entén la llengua oficial de l'Estat, un 45 per cent utilitza alternativament la llengua estatal o el dialecte, i un 26 per cent ha fet propi l'italià Comú com a codi únic, açò darrer és el mateix que ocorre a l'immensa àrea metropolitana de París: els seus habitants parlen francès estàndard i res més, perquè es aquesta la capital que va fornir la base de la futura llengua d'Estat. El mateix Londres, tot i mantenir un argot molt característic, el "cockney", aglutinà també els dialèctes triomfants a Anglaterra; l'alemany modern i contemporani, en fi, és el triomf del dialecte alt-alemany convertit en Koiné a partir del s. XVI, gràcies a Luter i a Gutenberg.
- En altres casos, el procés de formació de la LL.S. no ha estat

una dinàmica històrica “*normal*”, sinó que ha necessitat algun tipus d'intervenció directa més o menys acadèmica, i política, és clar. La Llengua Catalana, amb un passat de discontinuïtats (llegiu peripècies, persecucions) ha hagut de mester aquest tipus d'intervencions que relligassin una certa dispersió dialectal. Salvant les distàncies, el mateix es podria dir de l'Euskera, l'Hebreu i molts d'altres idiomes.

4. Convergència i Divergència són processos històricament encaïnats. L'Europa del s. III a. C., per exemple, és lingüísticament el resultat d'un primitiu, inconnegut, Indoeuropeu (possiblement una àrea lingüística) que des de l'Europa asiàtica avança cap a les penínsules del Sud, Hispània, Itàlia, els Balcons, fins a una bona part de la Índia (d'aquí el nom “*indoeuropeu*”). La migració dels indoeuropeus es superposa a altres llengües. Prenguem, de bell nou, el cas d'Itàlia al s. II a. C.: Lígur, Gàl·lic, Rètic, Venètic, Il·liri, Osc, Umbric, Sícul, Messapi, Etrusc, LLATI! Es sobre un paisatge fragmentat que s'imposarà el Llatí mitjançant una expansió política i territorial prou coneguda que té per focus d'irradiació la ciutat de Roma. Cap al s. I.d.C. el Llatí ha desdibuixat el mosaic lingüístic, s'ha estès, tant que fins i tot s'ha diversificat. Amb la caiguda de l'Imperi Romà al s. V.d.C. cauen també els elements de cohesió, i en iniciar-se l'Edat Mitjana el Llatí italià accentua les diferències territorials, amb bona part degut a l'efecte del substrat de les antigues llengües desaparegudes. Hi ha un moment de màxima dispersió; cada localitat és un parlar. S'inicia, però, un reagrupament a l'entorn de ciutats, metròpolis, diòcesis, etc., fins arribar a un nou mapa dialectal. Cap al s. XIII-XIV, un d'aquests dialectes es posarà de moda, el toscà de Florència.

El cas de les llengües romàniques és únic quant a possibilitats de reconstrucció, coneixem el procés, amb grans detalls, de concentracions i dispersions. La metodologia, però, ha servit per a aplicar-la a altres àrees amb major a menor èxit. El “*fet dialectal*” és universal, com es pot comprovar tot fent un

tall sincrònic, altra cosa és poder refer el procés de com s'ha arribat a una determinada situació. Es en el moment de fer història quan es mesclen, a vegades, els conceptes de "*dialectes històrics*" per a referir-se a filiacions genètiques. Aquí, en parlar de models dialectals, n'hem prescindit.

5. Almenys a Occident, cinc-cents anys després de la invenció de la impremta, en plena era televisiva, la qüestió dialectal té unes altres dinàmiques. Les llengües estàndards i/o supranacionals s'han estès amb força. Fora d'Occident, desenes de llengües o dialectes estan en camí de desaparèixer, vençuts per les antigues i poderoses llengües colonials. De tant en tant, alguna llengua "*nadiua*", a Àfrica o Amèrica, aconsegueix l'estatus de normalització, no sense grans entrebancs. Dins el domini català hi ha la tendència a creure que ens és exclusiu un conflicte dialectal (hi ha un conflicte dialectal?) en els àmbits més públics, l'educació entre ells: què ensenyarem a l'Escola? La mateixa pregunta es formula a Itàlia o Alemanya entre lingüistes i pedagogs. La relació llengua-dialecte no és una qüestió tancada. El dialecte no és un codi assèptic. Al contrari, el dialecte sol contenir tota la riquesa antropològica de l'experiència vital, concreta, abstracta, metafòrica... no es tracta d'un elogi romàntic ni de negar el pas del temps. El Català, com a Llengua sense Estat, té un present condemnatament incert, Lleis i Demografia en la mà. La cooperació per a una llengua que ha estat i és unitària és fonamental. És possible que vengui un temps en què recobrem l'ànima dialectal; ara per ara no gens amenaçada, per cert. Part damunt o part davall les modalitats lingüístiques comunes que asseguren la intercomunicació en tots els canals, i ens identifiquen.

Referències

JEAN FOURQUET (1976),

Lengua, dialecto, patois, dins *El Lenguaje y los grupos humanos*, dirigit per André Martinet. IV. Buenos Aires.

VENY, JOAN,

Dialecte i Llengua, Els Marges, núm. 30.1984. pp. 11-27.

WOLFF, Ph.

El origen de las lenguas occidentales. Teide.

NOTA:

El text que present és la redacció a posteriori d'una conferència seguida sobre la base d'un guió. Donat el seu caràcter, no he cregut oportú carregar la bibliografia sobre el tema, que es pot trobar sense dificultats, per exemple, a l'article de Joan Veny.

HISTORIA I CURIOSITATS DE LA NOSTRA LLENGUA

PERE MELIS

Bona nit!

Mentre, assegut al meu raconet i davant el meu escriptori, pensava en unes paraules d'introducció per aquesta "xerrada", em va venir a la memòria una anècdota de la meva infantesa que pens podrà ajudar-me a expressar allò que ara sent, al veure'm assegut davant vosaltres, amb una mica de tremolor a les cames, com em passa sempre que he de parlar en públic.

Era jo petit, i, com altres vegades, vaig venir amb els meus pares a Alaior per a veure els avis. Record que vam anar a visitar una parenta de la meva mare, senyora ja gran, que ens va explicar que de jove havia anat a Alger de criada. Era molt tendra, no sabia francès i s'enyorava una cosa fora mida, tant es així que es passava el dia plorant.

La senyora, de la casa on servia, em passava un fum per a ensenyar-li una mica de francès, a fi de poder-se entendre amb ella. Un dia, en què la pobra al.lota no en podia dur més, li va dir la senyora amb insistència.

— *“Donnez moi, de l'eau”* —(Volia aigua, *“de l'eau”*).

Quan aquella joveneta va sentir allò, li van brollar les llàgrimes a boldros dels seus ulls blaus, i emocionada va dir:

— *“Ai, senyora, jo ho som de “Lo”*.

Jo avui, no us puc dir que som de *“Lo”* però si que en tenc una cama i quan pas per la carretera, aquesta cama alaiorenca, es posa a borinar al veure aquest caramull de cases blanques, que empenyen cap amunt el campanar de Santa Eulàlia, amb un intent d'apropar-se al nostre cel blau i atalaiar des de dalt la nostra mar Mediterrània.

Na Nina de can Bielet (que al cel sigui) era la meva mare, i al carrer de Sant Nicolau vaig passar moltes hores a ca l'avi, suvora el forn; mirant moltes vegades embavat el forn de can Ford, el ferrer, o assegut dins el soterrani mirant En Tomeu Camps (conco de la meva mare) com teixia. Va esser el darrer teixidor de Menorca. Al museu de Ciutadella hi ha el seu vell teiler que ell va regalar.

Un dia, després d'haver-lo afaitat per darrera vegada, es pot dir que va morir als meus braços, sense donar cap empatx a ningú, i enyorant el seu poble d'Alaior que havia estimat tant. Ell, per raons polítiques va venir a morir a Ciutadella, i el seu teiler encara ens parla de la seva senzillesa, de la seva bonhomia i de la seva preocupació per l'obra ben feta.

Però jo he vingut aquí avui per a parlar de la nostra llengua, del nostre parlar en pla de cada dia i de la seva història. Esteim preparant el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, i dins aquesta celebració hem de col·locar aquesta petita aportació meva al Congrés, i dic petita, perquè és ben poc el que hi pot aportar un *“espipollador”*, aprenent tardà de la nostra llengua.

¿Per què és que jo som avui aquí? ¿Per què és que cada dia escric al diari? Es tota una història. Jo vaig llegir en català des de petit. A ca'ls meus pares hi havia llibres de rondalles, les obres de Ruiz i Pablo, les de mestre Joan Benejam i fins i tot les de Ramon Llull, però allò d'escriure en català mai m'havia passat pel cap.

L'any 1.979, hora de començar el curs el director del Col·legi em va cridar.

— *“Miri, senyor Melis, hem pensat que hauríem de començar a fer unes classes de català a la segona etapa de E.G.B. i ningú millor que vosté les pot fer, així segur que no hi haurà problemes”*.

Vaig quedar fred. Vaig explicar que la meva especialitat eren les ciències i que jo de català no en sabia. No em va valer de res, vaig haver de dir *“amén”* i com vaig poder vaig preparar una programació i vam començar les classes.

El dia del Beat Ramon Llull dia 24 de novembre em va passar pel cap escriure un article sobre la importància de la classe de català i com entenia jo que havia d'esser. El vaig dur a En Miquel Anglada perquè me'l corregís. Hi va trobar vuitanta-dues faltes. L'article va sortir a *“El Iris”* però jo ja estava disposat a deixar-ho córrer tot. Dos bons amics em van telefonar per a dir-me que l'article els hi havia agradat molt. Allò em va afalagar i animar.

Llavors vaig decidir tirar avant. Durant un any, cada setmana duia un article a En Miquel Anglada, que amb paciència infinita me'l corregia i m'animava a seguir avant. Mentre, m'explicava els secrets de la nostra llengua.

Allò va esser com un verí que em va transtornar, ja no em podia aturar. Després han vingut els mil cinc-cents articles al diari *“Menorca”*, programes de ràdio, xerrades, etc. etc. La nostra llengua, las seves paraules, la seva riquesa em tenen agafat del tot i les millors hores són aquelles en que faig classe, estudiï o escric en pla.

Deixau-me avui dir qualque cosa del poc que jo sé mentre us deman una mica de comprensió i benevolència.

I.- NEIXEMENT D'UNA LLENGUA

Si un dia teniu ocasió de visitar el meu raconet, allà on escric, rodejat de llibres i papers, hi veureu un gran mapa de Menorca i suvora el mapa la nostra bandera. Estim Menorca, i quan

dic Menorca, dic cada pedra, cada planta, cada animaló que en ella habita, cada llibre o paper que de Menorca parla. Estic obsessionat per la nostra cultura, la nostra llengua, les nostres paraules, tota la nostra història, des de què, fa quatre-cents milions d'anys Menorca va començar a ser Menorca, una illa on poc a poc es van anar formant les nostres roques sedimentàries: les anomenades pissarres obscures de la era primària; les roques vermelles de pedra esmoladora de l'era secundària; la clara pedra de marès de l'era terciària i les dunes eòliques de l'era quàternària.

Les pluges i el vent van esmicolar les roques i a aquella terra van neixer herbes i arbres i, petits animals (a la seva vora) hi van trobar redossa i aliment, fins que un dia, un dia gloriós, el més meravellós de tots, damunt aquelles roques, suvora aquella terra va resonar el crit del primer gegant, del primer habitant de la nostra roqueta. I amb ell en vingueren d'altres i l'aire es va omplir de paraules.

No sabem amb quina llengua parlaven aquells primers habitants, ni com s'entenien entre ells mentre treginaven pedres per a fer talaiots, taules i navetes. Pensam que serien, les seves, paraules mesclades i recollides a les illes del nostre mar o a les voreres del continent: paraules de llengües indoeuropees i de llengües semítiques que després donarien pas al fenici, al grec, al llatí.

D'aquells temps de la preromanització ens queden poques paraules, tan sols el nom de Magonis i l'antic nom de Ciutadella, que era Jamma o Jammona, sembla que tots dos són de procedència cartaginesa o púnica. Segons Coromines, també seria d'aquell temps el nom de la muntanya del Toro que ve de "tor" o "taur" que després van donar origen a "turó" i també tendria el mateix origen preromànic el primitiu nom d'Alaior "Thalor".

A més d'açò tenim vives a Menorca un grapat de paraules de fa uns quants milers d'anys, que han arribat fins als nostres

dies, a través del llatí parlat en temps de la romanització, i també, després, del català que van portar a la nostra illa els conquistadors que van venir amb N'Alfons III. Algunes d'aquestes paraules són: esquerre, paparra, sargantana, pissarra, socarrar, bassa, carrasca, sarna, etc.

II.- ROMANITZACIÓ

Quan els romans van arribar a Menorca per l'any 123-122 a. de C. es van trobar amb unes tribus que tenien molt que veure amb la cultura ibèrica i semítica, arribada a través de la mar amb els mercaders i invasors que ens visitaven, però poc a poc, la llengua llatina va anar fent camí d'una manera seguida i ferma. Al cap d'un temps, ja no eren solament els mercaders i soldats els qui posaven els indígenes en contacte amb el llatí, sinó que també aquells veterans que es llicenciaven i restaven al país com a colons. Així idò, la civilització romana i la llengua llatina anaven posant arrels fondes a la nostra illa.

Podem dir que els romans no van imposar el llatí mitjançant la prohibició de l'ús d'altres llengües: tenien clar que parlar el llatí era un honor, i aquest concepte es va escampar per tot arreu de l'imperi que van fundar. Així, jugant amb el prestigi que els hi donava una civilització superior, més organitzada, van anar assimilant el nostre poble.

Al llarg de cinc segles, emperò, el llatí com a llengua viva que era va anar canviant i aquesta tendència al canvi (a la varietat dins la llengua llatina parlada) va anar agafant cada vegada més força a tot l'imperi, sobretot a partir del segle III d. de C. Hi influïen d'una banda les llengües indígenes de cada lloc, que tot i que practicament havien deixat d'esser parlades, havien deixat restes importants en el llatí popular.

D'altra banda, les invasions germàniques al llarg del segle V d. Crist van fer que s'anassin trencant els vincles entre les diferents terres de l'imperi, i van fer noves aportacions a la nostra llengua, d'aquestes aportacions queden paraules, com: estona,

fang, blau, blat, bugada, lleig, pota, esquena, guaitar, gaire, coca, trescar, taca, gratar, etc.

A Menorca, de tot aquest canvi en tenim constància en un document inapreciable com és la Carta del Bisbe Sever de principi del segle V. Allà queda ben clar, que a més del llatí oficial, el poble ja parlava una llengua estranya pel bon bisbe. Ell ens diu, que la neueta que es va escampar pel camp amb gust de mel, els índigenes la van anomenar, amb el seu rallar en pla de llavors, "*abgistino*", paraula que ell no coneixia.

Així i tot, emperò, el poble no devia tenir massa consciència de parlar altra cosa que llatí. Açò sí, un llatí molt peculiar que el Bisbe Sever no entenia, ja que era molt diferent del que es sentia a l'església, o del que utilitzaven els escrivans a les actes notariais i altres documents per l'estil, i el mateixos clergues predicaven i escrivien un llatí que era a mig camí, moltes vegades, del llatí literari i del romanç popular que anava arrelant en el poble, i que en aquells moments, a la nostra illa, agafava unes característiques diferents respecte al neixement del català a la part nord-est de la península, i així a les Illes "*moraira*" va passar a esser '*morera*'; "*fornair*", '*forner*'; "*conello*", '*conill*'; "*porto*", '*port*', "*petra*", '*pedra*'; "*capra*", '*cabra*'; "*xocro*", '*sogre*'; "*ratxim*", '*raïm*'; "*redonda*", '*rodona*'; "*capon*", '*capó*'; "*pena*" '*penya*'.

I aquí em permetreu un incís. Ja que parlam del llatí val la pena dir qualque cosa d'uns mots i dites que tenen el seu origen en el llatí litúrgic i que s'han quedat encletxats en el nostre rallar en pla al llarg dels anys i molts d'ells encara són vius a bona part de l'illa. Així tenim: "*perdre s'al. leluia*" (predre el fil a una conversa) "*confirmar*" (donar una galtada) molt lligat a "*fer pistecum*", en el que el "*pistecum*" ve del "*pax tecum*" que deia el Bisbe en el moment de donar el toquet a la galta del confirmant: "*epifania*" (nom que es dona a una multitud d'infants); "*reverteri*" (persona molt magra) i que ve d'allò de "*in pulverem reverteris*"; "*tol.le-tol.le*" (discussió amb molta renou) agafat del cant de la Pàssia o Passió de Setmana Santa quan es cantava en llatí; "*xepriant*" (nom que es dona a un al.lot que breveja

d'home i que ve de els "*disciplinants*" de la processó del Divendres Sant; i finalment tots els mots acabats en "*orum*", com "*rallatorum*", "*xerratorum*" i "*embullorum*" que han donat origen a aquell proverbi que diu: "*robatorum per menjatorum no es peccatorum*". Punt a part mereix el "*veri-figi*", que serveix per a senyalar semblança amb una persona: "*veri-figi son pare*" i que vendria de "*vera efigies*" pres del llatí, encara que també hi ha qui pensa que és un anglicisme cosa per a mi poc probable.

III.- ARABITZACIÓ.

Tot aquell moviment llingüístic de romanització va quedar tancat amb la vinguda dels àrabs que a partir del segle VIII van anar deixant sentir cada vegada més la seva influència en la nostra illa, fins a dominar-la totalment al llarg d'uns cinc-cents anys anul·lant tot aquell procés iniciat als segles anteriors.

Així i tot d'aquell llatí pre-català conservat al principi pels mossàrabs queden mostres relativament abundants a la nostra toponímia. Primerament els noms de les illes *Maiorica* i *Minorica*; el nom de l'antia "*Civitella*", avui Ciutadella; el nom "*Lucus*" en llatí '*bosc sagrat*' i que anava lligat a les antigues pràctiques religioses del cult donat als arbres, i que va passar a formar part de topònims com "*Totlluc*", "*Lluquelba*", "*Llucalari*", "*Llucasoldet*", etc.

Estudiant concretament el nom de "*Llucmassanes*", descobrim que pot venir de "*lucus*" i "*matiana*", i significa "*bosc de pomes*" (recordem que "*matiana*" a donat origen al nom castellà de "manzanas").

Un altre topònim ben significatiu és el de "*Santa Ponça*" que sembla fa referència al nom d'un santuari paleocristià.

Una sèrie de noms duen els típics sufix "*atx*", "*itx*" i "*utx*" netament mossàrabs, com són els de "*Llinaritx*" i "*Favaritx*", que segons Coromines, vindrien de "*lлинаres*", un, i "*Fabares*", l'altre. En tots dos, la terminació llatina "*es*" del plural, queda convertida en "*itx*" per la tendència àrab i mossàrab de pal·latitzar la "*s*" final de síl·laba.

El que ja no està tan clar és el topònim "*Artrutx*", de significat fins ara desconegut. Per uns amics que van fer el servei militar a Ceuta i Melilla, he sabut que al Marroc hi ha una paraula molt semblant a aquesta que té el significat doble de "*terra erma de pedregal*" i "*terreny de cabres*". Ens manca la confirmació oficial de filòlegs competents.

Al llarg de la dominació musulmana va arrelar a la nostra illa una sèrie de topònims encara vius. Per a començar, recordem l'element "*bini*" que en àrab significa "*fills*" i que va quedar lligat a noms que servien i encara serveixen per a designar propietats rústiques i que venien de noms de persones, de tribu o família, d'adjectius indicadors d'una qualitat dels fills o els pares, o que sortien de noms de lloc o de noms abstractes: Així tenim:

BINIAIXA: fills d'Aixa (nom propi de dona)
 BIBIALCALA: fills del castell
 BINIALQUEBI: fills grans
 BINIATAP: fills de la discreció.
 BINIATRUM: fills dels cristians
 BIBIBECA: fills de Beca (nom de persona)
 BIBIDALÍ: fills de Dalil (nom d'una família)
 BINIGAFULL: fills de Gafull (nom de persona)

D'aquests topònims n'hi ha que són híbrids, composts d'un element semític i un altre romànic, la qual cosa resulta indicar un cert grau de compenetració entre els invasors àrabs o bereberes i els habitants massàrabs de l'illa. En són exemple:

BINI-CREIXENT, fills de Creisent o "*Crescentius*", nom llatí de persona cristiana.

BINI-LLOBET, fills de "*Llobet*" nom romànic que significa "*llop petit*" i que era freqüent a l'edat mitjana i del qual ve el llinatge "*Llobet*".

BINI-AFUS: fills d'Anfós o Alfons

Un altre grup nombrós de topònims àrabs és el format pels que tenen l'elemental inicial "al" o "au" que representa l'article semític.

ALCAIDUS: el canal.

ALBUFERA, la llacuna

ALBAIDA, la blanca

ALFURI, el graner

El nom d'ADDAIA, amb el significat del poblet, l'article semític "al" ha sofert l'assimilació pròpia de les lletres anomenades "solars" en aquest cas la "d".

Altres topònims són simples noms àrabs sense article semític ni altre element de composició, per exemple MARRATXI i MAGALUF.

Al nostre parlar tenim un caramull de mots àrabs en el seu origen, encara que molts d'ells no són exclusius de Menorca. Com a exemple podem recordar: alberginia, abulló, albarda, albercoc, de bades, baldar, falaca, alfàbega, cadaf, cambuix, sucre-candi, catifa, quintar, alcova, cotó, llebaig, llimona, almagra, moraduix, màrfega, matalaf, mesquí, almud, arrob, arròs, safata, safreig, xicra, xaloc, xarop, síquia, senalla, setrill, síndria, tassa, taronja, alfàbia, garrova, alcarxofa, safra, treginada i a Ciutadella "es cuscussó".

Per acabar, mereix una especial atenció el topònim de "Ses Canassies" de l'àrab "kanissia" que significa "església". És el nom d'un lloc i d'un barranc suvoira les platges de Son Bou on es van trobar precisament les ruïnes d'una basílica paleocristiana que van justificar plenament aquest nom.

IV.- LA CATALANITZACIÓ

Com molt bé diu Francesc de Borja Moll damunt les deixalles del subtrat romànic que poguessin subsistir entre els habitants mossàrabs o arabitzats de Menorca, l'any 1.287, amb l'arribada del rei N'Alfons III amb les seves tropes catalano-aragoneses, cau com una llosa la implantació massiva de la repobla-

ció catalana, de llavors ençà Menorca seria en l'aspecte lingüístic completament catalana i amb el temps més catalana que la mateixa Catalunya, perquè a la nostra illa es conservaren trets característics del català clàssic, que s'han anat perdent en el parlar continental.

Per a entendre l'evolució del català a Menorca val la pena donar una ullada als llinatges que representen llocs d'origen, de residència o de propietat i que figuren en el mapa de Catalunya.

Així ens trobem amb els llinatges Alcover (vila del camp de Tarragona) Bagur (nom d'una vila del Baix Empordà) Barceló (nom masculinitzat de Barcelona) Campins (nom d'un poblet del Monseny) Canet (nom de cinc nuclis de població) Cantallops (poble de l'Alt Empordà) Cardona (nom de ciutat catalana) Castelló (nom de diferents ciutats i viles) Cervera (nom de la principal població de la Segarra) Cots (topònim freqüent al nord de Catalunya) Figuerola (nom d'alguns pobles i masies) Fuxà (nom d'un poble del Baix Empordà) Juaneda (que ve de June-da, poble de les Garrigues) Llambias (de Llambilles, poble del Gironés) Martorell (nom d'una vila del Pla de Barcelona) Masanet (nom de diverses poblacions) Montacada (nom d'una vila del Vallés) Montserrat (muntanya més famosa de Catalunya) Peralta (nom de pobles de l'Empordà) Salord (segurament relacionat amb Sort, capital del Pallars) Taltavull (nom d'un poble i un castell del Roselló) Valls (important ciutat del camp de Tarragona) Vilafranca (nom de diferents poblacions) Villalonga (de Vilallonga i nom de poblacions del Roselló).

Aquesta llista podria aixemplar-se però crec que ja n'hi ha prou per a fer present una cosa ben curiosa, bona part d'aquestes poblacions estan situades a la part oriental de Catalunya i sobretot a la part de l'Empordà. Precisament d'allà van venir els repobladors catalans després de la conquesta del rei Alfons, cosa que ve confirmada pel nom del poble de Fornells, que és el que tenen diferents poblacions del nord de Catalunya i el nom de Mercadal que és el d'una barriada de Girona, i a més cal recordar que la seva parròquia va estar en un principi dedicada a Sant

Narcís, Sant Narcís de les mosques, com li diuen, que és el patró de Girona.

Idò bé, aquest fet amb fons geogràfic, ha marcat també el nostre parlar, ja que fins el segle XVIII el menorquí havia estat una varietat molt uniforme del català oriental, i encara avui ho és en molts d'aspectes, sobretot pel tancament de la "o" àtona en "u", que es fa patent en els mots "carro" quan feim "carru", "gerro" quan feim "gerru" i "molí" quan feim "mulí".

Un altre punt de consonància amb aquelles comarques orientals és la confusió de la "a" i "e" àtones en el so de la "e" neutra. No feim cap diferència entre el so "e" de "pare" i el so "a" final de "casa". I ja que parlam d'aquesta "e" neutra val la pena recordar, que un punt en què Menorca s'havia mantingut estàtica, (en oposició al procés evolutiu del català continental) era el de la "e" neutra tònica, que era general a tota l'illa. Aquesta uniformitat està documentada encara a diccionaris redactats a Maó en el darrer terç del segle XIX. Però d'aleshores ençà s'han produït una alteració d'aquest estat de coses: A Maó la "e" tònica neutra va tornar oberta i la mateixa mudança es va fer a Alaior i va anar avançant fins as Mercadal. A Ferreries i Ciutadella al contrari es mantingué el so neutre. Açò queda ben clar en la diferència en el vostre "tabaler" i el nostre "timboret".

El segon fet que uneix el català menorquí amb el de l'est de Catalunya és l'ús de l'article definit, que anomenam "salat", "es", "sa", procedent del demostratiu llatí "ipse" "ipsa". A l'edat mitjana concidien a tota Catalunya els dos articles "lo", "el", "la" (de "ille", "illa") i "so", "es", "sa", (de "ipse" "ipsa"), en canvi avui només es troba l'article "es" i "sa" a la zona litoral empordanesa, precisament la més oriental de Catalunya, i la que ofereix, més semblança, amb el parlar de Menorca.

La por de fer llarg m'obliga a passar per alt altres punts ben importants com seria la conservació a Menorca de la forma clàssica de la primera persona del present indicatiu que nosaltres conservam al no afegir una "o", com es fa a Catalunya al "jo

cant", "jo ball", "jo dorm" quan allà fan "jo canto", "jo ballo", "jo dormo". M'estim més deixar de banda tot açò i passar a un estudi breu de mots i paraules que s'han conservat a Menorca o que han anat evolucionant en el nostre rallar en pla.

El menorquí conserva, dins el seu element romànic, una multitud de vocables propis desconeguts o inexistents a altres llocs i que per tant donen un caràcter especial al nostre parlar, mots que no hauríem de deixar perdre perquè són d'una gran riquesa filològica. Per exemple: "abadeu" (infant petit) "ederg" (desordre) "afitó" (feina de recàrrec) "aladroc" (home esturbat o cap-verd) "aladroga" (acció esburbada) "barrabam" (conjunt de dentadura i mandíbules) "bondrell" (crostó) "burcany" (tija o branquilló) "a caçarells" (en gran abundància) "dai" (tallant curbat per tallar rama) "derrenclir" (desistir) "empeder" (tocat o perseguit d'una malaltia) "formatjada" (panada) "garrossa" (bastó per a ajudar-se a caminar) "gatzoneta" (crisal·lida) "grifar" (impecientar-se) "hortal" (tros de terra tancat de paret i plantat d'arbres fruiters) "marxando" (agutzir) "neboder" (fill del nebot) "panadera" (sopes amb patates) "paravent" (porticó) "peluda" (disfressat del carnaval) "peonejar" (calcigar reiteradament) "perpeny" (pedra grossa) "pinyo" (secreció de moc espès) "plena" (pujada del nivell de la mar) "putifeina" i "puto" (malfeiner) "reganyols" (encenalls o residus de fusta planejada) "regastalles" feguestalles quasi inservibles) "remelsa" (actitud expressiva d'orgull i irritació) "roa" (bocí de carn que queda sòlid mesclat amb el "seu" cuit) "rostinyós" (aspre) "sota" (caiguda ràpida amb el cap per davant) "tronya" (molèstia per una cosa insistent, etc., etc.

No podem oblidar tampoc una multitud de paraules catalanes que presenten en menorquí un canvi de significat:

"batall", peça de ferro que fa sonar una campana — aquí paraula grossera.

"belitre", home xerec — aquí el fre d'una sínia.

"bordell", casa de prostitució — aquí desordre.

"estamenya", teixit de llana o estamenya — aquí xerradissa espessa.

“*estudi*”, lloc de treball d'un artista, — aquí cambra dormitori.

“*feixina*”, feix de llenya prima — aquí coses embolicades dins un mocador.

“*fidemón*”, fi del món — aquí renou o crits eixordadors.

“*fiet*” o “*fillet*” — aquí nen i nena en general.

“*galera*”, nau de l'edat mitjana i moderna — cridoria.

“*lloc*”, porció d'espai — aquí propietat rural.

“*merlet*”, (alamena) — aquí rodet de fil.

“*senabre*” mostassa borda — aquí quantitat mínima.

“*xinxer*”, teixit de vimets — aquí multitud.

Hi ha també uns quants adjectius que a Menorca han agafat un significat molt diferent del que tenen a Catalunya: per exemple “*honest*” que ha passat a significar “*obscur*” quan fa referència a un vestid o una roba; “*torrat*” que empram per a dir que qualcú està embriac.

Amb els verbs passa el mateix: “*clapir*” és lladrar i per a nosaltres en canvi és esser víctima de qualque cosa; “*esgarriar*”, de perdre el camí, ha passat a significar malmetre el cos o un membre, etc. etc.

Els anys de la dominació anglesa a Menorca van deixar enclaxades unes quantes dotzenes de paraules al nostre rallar en pla. Només en citaré unes quantes com a mostra i que encara son vives a molts d'indrets: — “*avavol*”, joc de “*mervols*” i a Ciutadella persona no grata; “*becatem*” (clotellada) “*berècs*”, el carrer des Bèrecs aquí Alaior, amb el significat de caserna; “*berquiner*” deim a un banquer; a Alaior “*berious*” és un quarter i m'han dit que “*belious*” és un desconcert; “*blècbol*”, bolla negra, encara serveix per anomenar les bolles d'anclità a la platge i és el nom que qualcú dóna al betum per a les sabates: “*ull blec*” tots sabem que és un ull negre: “*boinder*”, que equival a finestra amb arc i que nosaltres empram per anomenar balcó cobert i tancat; “*born*” es una safata “*enclova*” aliment de bestiar; “*escloquins*” ets esclops; “*escrús*” i “*tornaescrús*” pern i torna-vís; “*estic*” que empram per dir “*prim com un estic*” (bastó llarg i prim); “*galip*” o pipa de terracoba; “*grevi*” suc que treu la carn quan cou; “*men*”, home, i a Alaior home intel·ligent;

“*miledi*” senyoreta que a Alaior s'emprava per anomenar una senyora rara, lletja; “*mig-amén*”, guàrdiamarina, que entre nosaltres és persona de poc seny, curta de gambals; “*moc*” cadaf; “*moguin*” caoba; “*nèbera*” vesí; “*ox*”, bou; “*peni*” moneda de poc valor; “*pinxa*”, sardina salada o arengada; “*plè*” joc de pilota; “*pudin*” el clàssic pastis angles; “*quep*” o “*quepi*” gorra sobretot de fiet petit; “*sedon*” emprat en “*fer “sedon”*” seure un cau; “*sengrí*” beguda típica de Menorca; “*trinqui*” beure, emprat en “*fer un Trinqui*”; “*xènc*” part de la cama de davant d'un animal; “*xoc*” guix; “*xumeca*”, sabater i moltes altres coses.

D'altres idiomes moderns no tenim quasi cap aportació de relleu. Els francesos no van tenir temps de deixar-nos cap paraula. En Francesc de Borja Moll cita només “*sacardiu*” (enrabia-da) que vendria de “*Sacre Dieu*” i jo a la meva mare li vaig sentir dir moltes vegades allò de “*a la couchez*” hora d'anar al llit, cosa que qualque cosa deu tenir que veure amb aquesta llengua.

A través dels mercaders italians que venien aquí a vendre coses de terrissa i guix ens van arribar els “*santi-belli*” (sants de guix) el “*tià*” (grixonera) “*cauta*” (caiguda de balança) i el verb “*apiaxar*” (agradar) que vendria de (mi piace).

Per acabar, qualque cosa voldria dir del especial accent i to que es fa ben patent a cada poble de Menorca. Es una cosa que no es possible explicar amb paraules però que tots coneixem: quan sentim rallar a qualcú podem dir sense por d'equivocar-nos: aquest és de Ciutadella, de Ferreries, d'Alaior, de Maó!

A Ciutadella cantam quan rallam, cantam, record la gracia que li feia aquest estiu a un amic català el sentir una vesina que tot el dia cridava: “*Toniiii, o Toniiii*”. I que direm de la nostra mania heretada dels nostres avantpassats de reduir a una mínima expressió cada vocable. Un salesià català va venir destinat a Ciutadella. “*No hi haurà problema – pensava ell ens entendrem molt bé*”. Quan va arribar al Col·legi hi havia uns manobres que feien feina dalt la taulada. Les primeres paraules que va sentir van ser: “*Met, fang. Nyet, suc*”. El pobre D. Esteban va quedar fred: “*Açò és català? A aquest poble parlen el “xino”!* – va exclamar.

He d'acabar que ja heu abusat prou de la vostra benevolència. Gràcies per la vostra atenció i si les meves pobres paraules han servit per engrescar-nos tots una mica més en estimar i aprendre bé la nostra llengua em donaré per molt satisfet. Gràcies.

FACTORS QUE INTERVENEN EN LA FIXACIÓ DE LA GRAFIA DELS NOMS DE LLOC. ELS NOMS DELS MUNICIPIS DE MENORCA I LLUR NORMALITZACIÓ

JULI MOLL I GOMEZ DE LA TIA

Quan en Josep Miquel Vidal i Hernández em va demanar la participació en els actes programats per al Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana a Menorca, jo ja m'havia compromès a col·laborar-hi amb una comunicació sobre els noms dels municipis de Catalunya (que hauré de llegir a Lleida el dia 8 de maig propvenent) i la veritat és que no m'hi vaig saber negar pel fet que era a Menorca precisament on se'm demanava de participar...

El tema de la conferència d'avui és de caire tècnic i, per tant, és fàcil que esdevengui enutjós. També podria donar lloc a polèmica si es treia de les coordenades científiques en què lògicament s'ha de moure. Tanmateix no som amic de polèmiques agres i no és la meva intenció de ferir susceptibilitats de ningú, especialment les que poden ser degudes a partits presos..., però tampoc no em fa gens d'il·lusió de fer-me pesat amb una exposició massa teòrica que faci penedir-se d'haver vingut a escoltar-me els qui heu tingut la bona voluntat de venir.

Tenc davant un petit llibret que va ser publicat l'any passat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya amb el nom de *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*, la segona part del qual, *Criteris per a l'escriptura de topònims*, va ser redactada per mi. Les dites normes, una volta revisades per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (la nostra acadèmia de la llengua), van obtenir l'aprovació de la dita institució, que les va fer seves.

Vull, avui, exposar el contingut del capítol 7 de l'esmentada segona part, el que s'anomena *L'establiment de les grafies en els topònims*.

7.1. Factors que intervenen en la fixació de la grafia d'un nom de lloc.

En la fixació de la grafia d'un nom de lloc intervenen diversos factors:

- a) la codificació ortogràfica vigent
- b) la tradició gràfica (sèries diacròniques on hom pot seguir la història o l'evolució de la seva grafia).
- c) la pronúncia actual
- d) l'etimologia

7.2. La codificació ortogràfica vigent

Cal no perdre de vista que la codificació ortogràfica vigent respon a un intent de normalització global de la llengua i, en aquest sentit, ha tingut bon compte de la tradició gràfica catalana. Així, en general, les seves normes són aplicables als noms propis, bé de lloc, bé de persona.

Ex.: Escriure *-c* i no *-ch*, per causa de la codificació ortogràfica moderna, que així ho estableix encara que en el cas que considerem hi hagi una notable tradició gràfica de fer-ho amb *-ch*.

Escriurem *Terrassa* i *Terrassola* amb *-ss-*, per més que la tradició gràfica i l'etimologia exigessin *-ç-*, per tal com d'acord amb la convenció ortogràfica vigent el sufix *-às*, *-assa* *-ACEU*, *-ACEA* (com els *-ís*, *-issa*, i *-ús*, *-ussa*) s'escriu amb *-s*, *-ss-* i no amb *ç*. Escriurem *Lleida* i no *Lleyda* o *Ley-*

da per raó de la codificació ortogràfica actual, que redueix l'ús de la y exclusivament al dígraf *ny*.

7.2.1. *La grafia dels apel.latius*

Quan un mot de vocabulari comú (la grafia del qual és, doncs, ben establerta als diccionaris —*D.Fa*, *D.Alc.*—*Moll*, *D.Cor.*—) forma part d'un nom de lloc, cal que s'escrigui acordadament amb la grafia vigent en l'ordenament ortogràfic actual.

Ex.: Caldrà escriure *Puig de la Torre* per més sèries documentals que hi hagi en què aparegui amb la forma, posem per cas, *Puig de la Torra*. Igualment *Lledó* i no *Lladó*.

7.3. *Sèries diacròniques de grafies*

L'estudi comparat de les diferents grafies d'un nom de lloc al llarg del temps és d'una importància cabdal de cara a l'establiment de la grafia més adient (tot tenint compte de la codificació ortogràfica actual, de la pronúncia local i de l'etimologia).

Ex.: Per a l'establiment de la grafia correcta del nom de la capital de la Baixa Ribagorça, vist que la pronúncia amb *-b-* local no és indicativa de si cal escriure *-b-* o *-v-*, és útil la sèrie documental *Benavarre* (1063 i 1667), *Benavarri* (1067), *Banabar* (1080), *Binibarri* (1082), *Benabar (re)* (1098), *Benavarr* (1095), *Benauarri* (c. 1100), *Benabarre* (1122), *Benavar* (1199), *Benavarre* (1265), *Benavarri* (1653). No hi ha d'haver dubte pel que fa a quina ha de ser la consonant inicial, i quant a la disjuntiva *-b-* / *-v-* (la *-b-* interna) hi ha 7 casos amb *-v-* contra 4 amb *-b-*. Aquest fet, unit al de fonètica històrica catalana segons el qual la *-b-*, intervocàlica es canvia en *-v-*, pesà en l'adopció de la grafia *Benavarri* per al nom en qüestió.

7.4. *La pronúncia local*

En tot cas, cal comparar la grafia que resulta de la tradició gràfica antiga i moderna amb la pronúncia actual.

Ex.: Es evident que la tradició gràfica més recent unida a la pronúncia actual han emmenat al canvi del català antic *Gerona* pel modern *Girona*.

El fet de la pronúncia caldrà valorar-lo dins les coordena-

des del dialecte local. Ex.: Una mateixa pronúncia *-u-* àtona tindrà valor o no de cara a la grafia corresponent si ens trobam en una zona que distingeix o no *o* i *u* àtones. Així un mot pronunciat *bálžunkéře* en zona catalana oriental s'escriurà *Valljonquera* i un mot pronunciat *bálžunkéra* en zona occidental s'escriurà *Valljunquera*, cas el dialecte occidental distingeix *o* i *u* en posició àtona.

Així, mentre que les pronúncies occidentals ens resoldran, en general, els problemes del vocalisme àton (si escriure *a* o *e* o *o* o *u*), aquests romandran irresolts per la pronúncia en el domini oriental. Obviament la pronúncia tampoc no ens resoldrà la grafia de la *h*, ni si cal escriure *-ç-* o *-ss-*, ni si cal escriure *b* o *v* (excepte la d'un petit sector del Camp de Tarragona, i encara amb reserves; sí que ho resol la de les Balears i la del valencià no apitxat), ni si cal escriure *-r* final (excepte la del País Valencià) etc.

Ex.: Només l'etimologia i la tradició gràfica més antiga poden resoldre adequadament les grafies de noms de lloc com *Múnter*, *Cúber*, *Míner*, *Sóller*, *Binissafúller*, *Búger*, etc., que pel fet de ser noms de lloc del domini oriental són pronunciat respectivament: *Múnteř*, *Kúbeř*, *Míneř*, *Sóleř*, *Biniseřfúéř*, *Búze*, i per tant més fàcilment grafiats *Munta*, *Cuba*, *Mina*, *Solla*, *Binissafua* *Buja* etc.

7.5. L'etimologia

Quan la tradició gràfica i la pronúncia local no basten a l'establiment de la grafia correcta definitiva, bé per manca de dades, bé per dades contradictòries, hom podrà acudir a la investigació etimològica per tal de resoldre el problema.

Cal tenir present que el recurs a l'etimologia és, en general, supletori, car, si hom el feia prevaler sistemàticament toparia ineluctablement amb obstacles insalvables, a part el fet de l'existència de casos en què es desconeix quina és l'etimologia vertadera. Caldria, entre altres casos detonants, escriure *Aigualada* per *Igualada*, *Espinelves* per *Espinelves*, *Billena*, per *Villena*, *Collbetó* per *Collbató*, *Balçareny* per *Balsareny*, *Castell*

d'Alareny (o *Dalareny*) per *Castell de l'Areny*, *Agremunt* per *Agramunt*, *Terrers* per *Tarrés*, *Collsospina* per *Collsuspina*, *Hespanya* per *Espanya*...

Pel que fa a la resolució dels dubtes que plantegen les alternatives: *A-E*, *O-U*, *C-G*, *IG-TX*, *L-LL*, *M.MP-N*, *QU-CU*, *R-RR*, *S-SS-C* i *X-IX*, hom remet globalment a les normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans.

En el cas previst en el primer paràgraf, i en absència d'una etimologia segura que ens indiqui la solució gràfica a adoptar pel que fa a les alternatives $-p/-b$, $-t/-d$, $-c(-k)/-g$, $-f/-v$, hom adoptarà amb preferència les grafies en $-p$, $-t$, $-c$, $-f$.

Igualment hom adoptarà, cas que es donin les mateixes condicions que en l'apartat precedent, la *b* abans que la *v*, només que hom prendrà la precaució d'indagar, si és possible, sobre quina és la pronúncia del nom en qüestió a les zones de distinció entre *b* i *v* (zona no apitxada del País Valencià i Illes Balears).

Igualment als casos anteriors hom adoptarà *s* (*ss*) abans que c^e, i ($\zeta^{a,o,u}$) si doncs que no és clara l'etimologia que abona l'adopció de c^e, i ($\zeta^{a,o,u}$).

Igualment als casos anteriors hom adoptarà *s* ($-ss-$) abans que c^e, i ($\zeta^{a,o,u}$).

Igualment pel que fa referència a l'alternativa $g^e, i/j$, hom adoptarà g^e, i abans que *j* en els casos d'etimologia dubtosa.

També caldrà justificació etimològica segura per a l'adopció de grafies amb *h*, combinada, és clar, amb les normes ortogràfiques vigents, que només admeten les *h* greco-llatines.

Hom es decantarà per la grafia amb $-s-$ en el cas de no poder justificar la grafia amb $-z-$ per recurs al llatí (*z*) o al grec (ζ).

Fins ací he citat alguns dels criteris més rellevants i generals que es contenen en la dita obra de cara a la fixació de la grafia actual dels nostres noms de lloc.

Dos exemples menorquins

Bé. Voldria ara exemplificar com crec que cal procedir amb determinats noms de llocs menorquins que fins avui no han tingut la sort d'esser prou ben resolta en les diverses publicacions on se n'ha fet menció.

En primer lloc faré una sumària exposició del *çon* toponímic. Aquest tema ja va ser objecte per part meua d'un minuciós estudi entre els anys 1972 i 1978, fruit del qual fou l'article, inèdit encara, *Son o çon: una qüestió ortogràfica amb implicacions extralingüístiques*.

Hi defensava la conveniència d'adoptar la grafia *çon* (*ço n'*, *ço na*) amb *ç* trencada, preferentment a la tradicional *son* (*so n'*, *so na*) amb *s*, i ho feia no sols per motius etimològics —ja hem vist que el factor *etimologia* ha de tenir caràcter supletori—, sinó de coherència ortogràfica, basats en la llengua viva de Menorca i, ara puc afegir, del català nord-occidental —zona de les Nogueres—. Em referesc a l'apartat 7.2.1. *La grafia dels apel.latius*. Quins són, doncs, els apel.latius que hi ha en el *son* toponímic? Són evidentment el pronom demostratiu neutre *ço*, que significa 'açò' (Ex.: *ço del meu, del teu* etc.), i l'anomenat article personal en (*na*, *n'*).

Co d'en passa *çon* d'una manera perfectament paral.lela al pas de *ca d'en* a *can*. Si el pronom *ço* no fos encara ben viu a Menorca per a representar 'terra', ' propietat rústica' en expressions com *en ço des seu lloc*, *en ço de Binimel.là* etc. evidentment que seria més fàcil d'atendre al factor *tradició gràfica*, que clarament demana en aquest cas la grafia amb *s*. Emperò és el fet que en la parla actual de Menorca avui dia són perfectament possibles frases com: *Fins en aquella paret és de Son Picard i d'aquella paret fins a su ací ja és çon (o ço d'en) Miquel Barceló, que ho ha comprat fa poc*. La incongruència d'escriure l'aglutinació *çon* amb *s* en les formacions toponímiques bo i mantenint la *ç* trencada per als altres casos és tan palesa que no calen més comentaris. És el resultat d'infringir la norma 7.2.1. sobre la grafia dels apel.latius en toponímia.

Vaig escriure, doncs, al Sr. Francesc de B. Moll, que em donà la raó en una carta que va trametre a l'Enciclopèdia Catalana, i fins i tot es declarà partidari d'escriure-ho així als articles corresponents de la citada obra. Després, un poc esverat davant la previsible reacció que es podria produir a Mallorca (on l'esmentada reforma ortogràfica afecta, a més de moltíssims de llocs i barriades, el municipi de *Son Cervera*), va tornar endarrere per motius de conveniència sòcio-política, que no pas científica.

La *Gran enciclopèdia catalana* adoptà finalment, a petició meva, la solució de fer entrades dobles: *Son Cervera* o *çon Cervera* per tal de recollir la forma ortogràficament més correcta. Ara com ara, doncs, la paraula la tenen els usuaris, que poden optar per la forma que creuran més convenient.

Un altre cas que voldria tractar, relacionat especialment amb com cal tenir cura del factor *pronúncia*, és el de certs noms de lloc formats amb el mot *cala* — article determinat — substantiu en plural (*Cala es Morts* - *Cala des Morts*), i, en particular, quan aquest substantiu és femení (*Cala es Fonts*, *Cala es Piques*, *Cala es Coves*).

Succeeix en aquests casos que l'article plural femení *ses*, per un fenomen de proclisi (relaxament en l'articulació de fonemes immediatament anteriors a la síl·laba tònica), ha quedat reduït a *es* (o, millor, a *'s*), forma que ve a coincidir amb la de l'article masculí. Aquesta coincidència impedeix o dificulta la grafia desaglutinada *Cala es*, com la que utilitzam en *Cala es Morts* o, paral·lelament, en *Cala en Porter*, i és evident que la solució que correntment hom ha vingut adoptant, ço és escriure *Cales*, és semànticament errònia, perquè no hi ha, en cada cas, més que *una cala*.

En aquestes condicions creiem que s'imposa l'aplicació de 8.5. *Canvi semàntic i aglutinació gràfica*, que diu:

“La manca d'intel·ligibilitat d'algun mot integrant d'un topònim complex emmena habitualment a l'aglutinació gràfica”.

La solució gràfica que atén alhora a la pronúncia actual, a la morfologia i a la semàntica és l'aglutinada: *Calasfonts*, *Calas-*

piques, Calascoves. També són possibles: *Cala Esfonts, Cala Espiques, Cala Escoves*. Afinant molt, també serien admissibles: *Cala's Fonts, Cala's Piques, Cala's Coves*, però no m'atrevesc a recomanar-les, car l'experiència ensenya que el comú dels usuaris de la llengua té dificultats en el recte ús de l'apòstrof i, en aquest cas, a més, les normes ortogràfiques no preveuen que l'article *ses* pugui reduir-se a 's.

Els noms dels municipis de Menorca

Encara és oficial el nom de *Villacarlos*, nom que, per origen i forma, és ben aliè a la nostra tradició toponímica. Ja des dels orígens els menorquins l'anomenaren, espontàniament, sense cap casta d'imposició per part de ningú, *es Castell* i *castellans* (no *castellufos*, com despectivament diuen certs maonesos) és el seu gentilici. No cal dir que crec del tot convenient que els castellans reivindiquin l'oficialització de la forma popular menorquina, forma que té l'origen, com és sabut, en la raval que es formà a la vora de l'important *castell* de *Sant Felip*.

El cas de *Sant Lluís* és el d'una simple traducció al castellà (*San Luis*), traducció que mai no ha tingut gens de vida fora dels usos formals derivats de l'oficialitat donada a la dita traducció. Afortunadament el setembre de 1983 el ple de l'ajuntament de Sant Lluís aprovà la forma *Sant Lluís* i decidí de tramitar l'expedient oportú prop del Consell Interinsular.

El cas de *Maó* demanarà una major atenció. Sembla que hi ha reticències pel fet que l'aplicació de les normes ortogràfiques comporta, en aquest cas, deixar d'escriure la *-h-* amb què tradicionalment hom l'ha anat escrivint.

De sortida he de confessar que em deixa una mica perplex que una *h* de més o manco pugui arribar a ser un problema que entrebanqui la normalització del nom de la capital de la nostra illa. Record haver llegit en Eiximenis l'expressió *Tenir per hac* (— Tenir per no res), en una clara al·lusió al nul valor fònic que la dita consonant representa des de sempre en la nostra llengua. Record també que mestre Fabra, vist el nul valor fònic corres-

ponent i la complicació ortogràfica que el manteniment del seu ús comportava, era partidari de la seva supressió radical, com ho han fet altres llengües com l'occità o l'italià. Finalment hagué de transigir a admetre-la en derivats de mots llatins amb *h* o grecs amb esperit aspre.

Atès el fet que *Mahó* és la grafia tradicional amb què apareix habitualment documentat el dit topònim, el conflicte es produeix amb les normes ortogràfiques actuals, que preveuen la desaparició tant de les *h* rememoratives d'una antiga consonant perduda, com de les *h* indicadores de hiatus. Però deixem que sigui el mateix Pompeu Fabra que ens centri el problema que es plantejà durant l'elaboració de les normes ortogràfiques:

“L'ús, entre dues vocals, de la lletra *h* com a signe rememoriatiu d'una consonant llatina caiguda era una convenció moderna. Els antics usen abundantament la *h* entre dues vocals, però no ho fan pas obeint a un criteri etimològic. En pocs punts es manifesta tan vacil·lant l'ortografia medieval com en l'escriptura de vocals contigües: no és rar dins un mateix escrit de trobar *rahó* i *raó*, *sarrahins* i *sarrayns*, *juhí* i *juy*; però en moltes paraules en què el hiatus era produït per la caiguda d'una consonant llatina, la grafia predominant i a vegades exclusiva era precisament sense *h* (*lloar* de LAUDARE, *prear* de PRETIARE, *espasa* de SPATHA, *reebre* de RECIPERE, *creen* de CREDENT, *durea* de DURITIA, *pobrea*, *riquea* etc.), i si eren freqüents grafies com *rahó* de RATIONEM, *conduir* de CONDUCERE, *rahim* de RACEMUS (al costat, però, de *raó*, *coduyr*, *raym* etc), no eren menys freqüents grafies com *lehó*, *atribuhir*, *Cahim*, on la *h* no respon a cap consonant llatina. Més tard s'havia anat fixant l'ortografia de la *h* intervocàlica, certs mots acabant per ésser escrits habitualment amb *h* i d'altres sense *h*, independentment, però, de llur origen; així, en la primera època de la Renaixença, hom escrivia habitualment *niar* (de NIDARE), *nuar* (de NUDARE), *fiar* (de FIDARE), *lloar* (de LAUDARE), *suar* de SUDARE, *cruel* (de CRUDELIS, *tió* (de TITIONEM), *menysprear* (de – PRETIARE), *paella* (de PATELLA) etc. i, en canvi, *atribuhir*, *imbuhir*, *contribuhent*, *restituhidor* etc. *deuhen*, *es-*

criuhen, mouhen etc. i, àdhuc, *estudihi, crehi* etc. (subjuntius d'estudiar, crear etc.). No havia estat fins i tot recentment que alguns, en tractar de normalitzar l'escriptura de la *h* intervocàlica no etimològica, la feien signe rememoratiu d'una consonant llatina desapareguda, mentre que d'altres en proposaven la supressió completa. Els primers retreien als segons d'anar contra la tradició, puix que no respectaven les grafies *rahó, plaher, agrahir* etc., que reemplaçaven per *raó, plaer, agrair* etc.; però no veien que ells també canviaven la grafia habitual d'innombrables paraules en escriure *tihó, fihar, cruhel* etc., en lloc de *tió, fiar, cruel* etc. I si l'un i l'altre sistema portaven igualment a canviar les grafies usuals, si tan poc tradicional era l'un com l'altre, no hi havia dubte que el sistema dels segons era preferible al dels primers, ja que encloïa una notable simplificació ortogràfica, i hom no veia pas, d'altra part, la utilitat d'assenyalar amb una *h* la caiguda d'una consonant llatina, a la qual cosa era ja forçós de renunciar en casos com *reina* (de REGINA), *beina* (de VAGINA), *cuina* (de COCINA), *cuidar* (de COGITARE), *remei* (de REMEDIUM)."

Després d'aquesta visió general del problema de l'escriptura de les *h*, en què finalment hom adoptà la solució de renunciar el manteniment de les grafies tradicionals en mots com *rahó* o *llehó*, i atenent al fet que, en el cas de la grafia *Mahó*, la dita *h* no correspon a cap *h* llatina ni a cap esperit aspre grec, resulta evident que en procedeix la supressió d'acord amb les normes ortogràfiques vigents. A açò cal afegir que la pronúncia popular *Mo*, si bé no concorda del tot amb la forma *Maó* que es proposa com a oficial (no hem d'oblidar, tanmateix, que el gentilici igualment popular és *maonès*, —*esa* i aquest sí que hi concorda), encara es contradiu més amb una grafia *Mahó*, atès el fet que la dita *h* era utilitzada pels antics per a indicar que les vocals entre les quals hom l'escrivia pertanyien a síl·labes distintes, ço és: per a marcar un hiatus, exactament el contrari del monoftong que representa la pronúncia *Mo*.

Cal dir que en propugnar la grafia *Maó* no es proposa una forma insòlita, car la dita forma ha estat ja adoptada per la pràc-

tica immensa majoria dels escriptors en la nostra llengua, amb el que açò suposa d'habitució i de difusió bibliogràfica. No convenç, doncs, l'argument segons el qual es produirien problemes d'identificació als particulars, més habituats, com és natural, a l'oficial *Mahón*, car la immensa majoria d'aquests ja saben quina és la forma autèntica del nom de la capital de l'illa de Menorca. A açò cal afegir que canvis molt més radicals i amb molta menys base científica i arrelament popular han estat fets, quan hi ha hagut voluntat política de fer-los, sense que els dits problemes d'identificació hagin estat tinguts per res en compte. Tampoc no és obstacle el fet d'haver utilitzat justament la *h* en els codis identificatius del port (*MH*) i de l'aeroport de Maó (*MAH*) perquè aquests, si es vol, es poden canviar, i, si no es volen canviar, és perfectament possible de mantenir-los bo i oficialitzant la forma *Maó*. Només cal veure que el codi *IBZ* de l'aeroport d'Eivissa no ha impedit que la corporació municipal de la capital de la nostra illa germana hagi aprovat com a oficial *Eivissa*, o bé recordar, per exemple, que el codi de l'aeroport de Múrcia és *MJV*.

Sembla prou clar, doncs, que el que cal és voluntat política de tirar endavant la dita oficialització de l'únic nom realment autèntic i correctament normalitzat de la nostra capital insular, una volta dissipats ja els dubtes i els escrúpols que alguns poguessin tenir. Pensem que problemes d'aquesta índole s'han produït en la normalització d'altres ciutats, a vegades ben importants, com *Lleida* (tradicionalment grafiada *Lleyda* i, abans, *Leyda*) o *Vic* (abans grafiat *Vich*). El que sí que ha d'esser ben clar per a tothom és que no és gens correcte, sota l'excusa de suposats problemes en la normalització, de continuar mantenint l'acastellanat *Mahón*: Cal que el nostre poble, després de set-cents anys d'haver anat dient *Maó* (o *Mo*), sigui finalment escoltat.

En el cas d'*Alaior* hem de congratular-nos de l'acord municipal d'adaptar la grafia tradicional *Alayor* a l'ajustada a les actuals normes ortogràfiques. Explicava mestre Fabra en relació amb aquest punt que "quant a la qüestió de la *y* i de la *i* en els

diftongs era evident que, rebutjada la *y* en els mots manlevats al llatí i al grec (*heroic, cicloide*), el seu manteniment en mots d'origen popular (*feyna, boyra*) donava lloc a una complicació ortogràfica que sols hauria pogut trobar justificació en el fet d'ésser les grafies *ay, ey, oy* i *uy* alguna cosa de característic en la nostra ortografia, com pretenen llurs partidaris; però és prou sabut que tals grafies són, al contrari, comunes a totes les ortografies antigues: els castellans escrivien *reyna, ayre*; els francesos *roy, vray*; en italià antic apareixen grafies com *poi, noy*; en portuguès antic trobem *ley, peyto*, reemplaçats avui per *lei, peyto*; els alemanys escrivien *beyspiel, kleyder*, els mots que avui escriuen *beispiel, kleider*".

Pel que fa a *Mercadal* és de doldre que encara no s'hagin decidit a recollir el nostre article *es*, que tradicionalment porta el dit topònim. Aquest mal costum ha induït i afavorit la seva pèrdua en l'ús oral de molts de mercadalencs, pèrdua lamentable perquè contradiu la forma genuïna amb què constantment ha estat conegut durant set centúries. Com que aquesta pèrdua de l'article és històricament recent i encara no del tot acomplerta, car encara hi ha persones que ho diuen segons la tradició, ço és: *es Mercadal*, creiem que és del tot convenient que la forma genuïna sigui degudament oficialitzada. Aquesta és la forma que, d'altra banda, utilitzen la immensa majoria dels escriptors menorquins i la utilitzada en la major part dels repertoris geogràfics escrits en la nostra llengua.

No fa gaire vaig assistir a una reunió de lingüistes de Catalunya i Mallorca al monestir de la Real, de Palma de Mallorca, justament per discutir la conveniència o no d'emprar l'article *el* en els registres formals per als topònims que vulgarment tenen *es* a les Illes o a Catalunya. El professor Gabriel Bibiloni hi defensà i amb arguments molt vàlids la substitució de l'article *es* per *el* en els dits registres, basant-se en el fet que així s'havia fet sempre a les Illes, com qualsevol ho pot comprovar només donant un cop d'ull als arxius. (Pel que fa a *Mercadal* és cert que la documentació antiga l'esmenta com *el Mercadal* o *la Pobra del Mercadal*). Hom li va objectar que a Catalunya sem-

pre s'havien respectat, àdhuc en la llengua escrita, els topònims amb l'article *es* i açò s'havia fet en un context de pèrdua generalitzada del dit article en la llengua comuna. Caldria, doncs, esperar que el dit article *es* es trobés a punt de desaparèixer de la llengua parlada de les Illes per a respectar-lo en els topònims, tal com es fa a Catalunya? Jo, personalment, vaig opinar que si bé era cert que si no hi hagués hagut la interferència del castellà, especialment radical en els registres formals, quasi amb tota seguretat continuaríem avui escrivint *la Pobla, el Castell* o *el Mercadal*, emperò no era menys cert que el dit trencament s'havia produït, i que fins i tot dels mals calia treure el màxim de partit. En aquest sentit el dit trencament ens permet de distingir els topònims illencs que tenen *es* dels que tenen *el*, que també n'hi ha a les Illes Balears (*el Pilar, la Mola* distint de *sa Mola, sa Cova* distint de *la Cova, el Toro, illa de l'Aire, illa del Rei, l'Arsenal* etc.). També opín que, tot i que cal tenir molt present la nostra tradició, aquesta no és un valor absolut i immutable. Així, i cenyint-nos a la toponímia, de tots és sabut que els antics no miraven gaire prim a l'hora d'escriure els noms de lloc i que, pràcticament, l'únic que normalment els interessava de salvar era la identificació, ço és d'evitar confusions. Salvat això, escrivien bastant com els venia en gana: són molt freqüents distintes grafies per a un mateix nom, àdhuc en un mateix autor, àdhuc a la mateixa plana. Es evident que els pressupòsits toponomàstics actuals són radicalment distintos...

Com que sembla segur que molt prest *es Migjorn Gran* esdevindrà el vuitè municipi de Menorca, segregat des Mercadal, no farà cap mal que ens avancem als esdeveniments i preconitzem la susdita forma i grafia i que definitivament hom deixi de banda els teòrics *San Cristòbal* o *Sant Cristòfol*. Cal advertir que, igualment com en el cas des Mercadal, no es descuidin l'article *es*. Bé que no és gaire habitual en la llengua parlada, que fa simplement *es Migjorn*, fóra bo que s'oficialitzés la forma completa *es Migjorn Gran*, que fa al·lusió a la partició que sofrí *es Migjorn* de l'antiga parròquia de Sant Bartomeu de Ferreries en segregar-li la de Sant Cristòfol des Migjorn (el sector

des Migjorn que restà dins Ferreries rebé el nom des *Migjornet*). Així és com un vers del doctor Camps fa:

“Els fills que un dia t’engrandiran
ja et diuen es Migjorn Gran”.

I des Migjorn a *Ferreries*. No sé si encara es mantenen amb virulència les polèmiques sobre si cal escriure *Ferreries* o *Ferreries* (deix de banda, per fora de lloc, la grafia acastellanada *Ferreries*). Ben cert que no és la meua intenció de ressuscitar-les, sinó més tost al contrari: ajudar a convèncer que la grafia aprovada pel consistori ferrerienc és la més adequada des el punt de vista científic, al marge de posicions preses de caire més aviat partidista. I és que en una qüestió d’aquesta casta és molt lamentable que s’hi barregi la política partidista, car és evident que el nom d’un municipi és un patrimoni de tothom i, essent com és, habitualment, el fruit de segles i segles de la nostra història, no és gens procedent d’anar-lo canviant periòdicament segons el cor del partit que ha guanyat les darreres eleccions municipals...

En primer lloc cal dir que *Ferreries*, tant si s’escriu amb *-es*, com si s’escriu amb *-as*, és òbviament un nom lingüísticament català (en el sentit que aquest nom el podrem trobar als diccionaris de la llengua catalana). Convindrà, doncs, de sortida, d’escriure’l d’acord amb les normes ortogràfiques d’aquesta llengua.

Pel que fa a la qüestió de com s’havien d’escriure els plurals de mots femenins acabats en *-s* precedida de vocal neutra serà oportú de recordar que hi hagué, a la fi del segle passat i al començament del present, molta polèmica a Barcelona, on hi havia molts de defensors aferrissats dels plurals en *-as*. De fet *-deien-*, perduda la diferenciació fònica entre *a* i *e* àtones, hom podia retornar als plurals en *-as*, com els feia la nostra llengua mare, el llatí. Però la premissa de la qual partien només era una veritat a mitges, vàlida només per al català oriental. Finalment la qüestió es resolgué d’acord amb el que defensava un

mallorquí insigne: Marià Aguiló, arxiver i literat, bon coneixedor de la llengua antiga i moderna, tant de Mallorca, com de Barcelona, com de València. Marià Aguiló defensava la conveniència d'escriure els plurals en *-es*: a) perquè així ho feien els textos catalans antics de tot arreu del domini lingüístic abans del segle XV: i b) perquè així, amb *-es*, ho pronuncien encara avui els parlants del nord-oest de Catalunya i de tot el País Valencià, que, evidentment, no podem escriure altra cosa que *-es*, mentre que als de la resta del territori (regions de Barcelona, Girona, Perpinyà i Illes Balears) tant els fa, pel que es refereix a la pronúncia, d'escriure-ho d'una o de l'altra manera.

Així, doncs, cal escriure *Ferrerries* igual com escrivim *cases*, *illes*, *terres*, *sabates* etc. etc.

Com era d'esperar, donada l'amplitud territorial del fenomen de neutralització de *a i e* àtones, *Ferrerries* no ha estat ni de bon tros l'únic municipi afectat per la dita norma ortogràfica: a Catalunya mateix s'hi han trobat els municipis de *Begues*, *Bigues*, *les Cabanyes*, *Caldes d'Estrac*, *Caldes de Montbui*, *Canovelles*, *Canyelles*, *Casserres*, *Centelles*, *Cubelles*, *les Franqueses del Vallès*, *Martorelles*, *les Masies de Roda*, *les Masies de Voltregà*, *Sant Andreu de Llavaneres*, *Sant Cugat Sesgarrigues*, *Sant Esteve Sesgarrigues*, *Sant Fost de Campsentelles*, *Sant Feliu de Codines*, *Sant Martí de Centelles*, *Sant Martí Sesgueioles*, *Santa Maria de Martorelles*, *Tavèrnoles*, *Torrelles de Foix*, *Torrelles de Llobregat*, *Vacarisses*, *Vallromanes*; *Arbúcies*, *Banyoles*, *Cabanes*, *Cabanelles*, *Caldes de Malavella*, *Campelles*, *Castelló d'Empúries*, *Espinelves*, *Figueres*, *Fontanilles*, *Garrigoles*, *Llambilles*, *Maçanes*, *Mieres*, *Pardines*, *Planoles*, *Porqueres*, *les Preses*, *Ribes de Freser*, *Riudarenes*, *Roses*, *Sales de Llierca*, *Sant Climent Sescebes*, *Sant Joan de les Abadesses*, *Sant Aniol de Finestres*, *Setcases*, *Terrades*, *Toses*, *Vidreres*; *Banyeres*, *les Borges del Camp*, *Caseres*, *Duesaigües*, *les Piles*, *Riudecanyes*, *Roquetes*; *Almacelles*, *Massoteres*, *les Pallargues* i *les Penelles*. Avui tots aquests municipis, que abans havien tingut formes oficials amb *-as*, les tenen ja aprovades amb *-es*. Amb aquesta llarga llista de municipis de Catalunya afectats per la dita norma res-

ta prou evident el fet que la proposta del mallorquí Aguiló, en ser recollida per la normativa moderna, ha tingut molts més problemes i repercussió en la toponímia municipal de Catalunya que no pas en la del País Valencià o en la de les Balears.

Resta, per acabar, *Ciutadella de Menorca*. Ací el problema no és de caire ortogràfic sinó del complement que, ben incessàriament, s'ha afegit al nom de *Ciutadella*. Un criteri d'elemental prudència és recollit a la norma 5.4.2. de l'obra abans esmentada *Toponímia i cartografia*: "Si la necessitat de determinació d'un topònim no és ben palesa i el nom no la porta tradicionalment, caldrà abstenir-se d'introduir modificacions que distanciïn el nom de l'habitual local".

El cas és que sembla molt clar que no hi ha cap necessitat de determinar amb cap casta de complement el nom de *Ciutadella*, atès el fet que no n'hi ha cap altre d'igual en tot Menorca, en totes les Illes Balears, en tots els Països Catalans i en tot Espanya.

A més, en la justificació que hom ha volgut donar de la dita innovació del nom s'ha incorregut en errors greus de plantejament: No és vàlid d'establir una relació entre *Ciutat* (— *Palma*), població, amb categoria de ciutat, més gran, i *Ciutadella*, població, amb categoria de ciutat, més petita. En primer lloc *Ciutat* com a nom propi de la capital de l'illa de Mallorca és un nom relativament modern (el fet que no hagi estat mai oficial en dificulta la datació, però m'atreviria a afirmar que ha d'esser posterior al segle XVIII; el nom antic era *Mallorca*, igual com l'illa). I en segon lloc *Ciutadella* tingué la consideració de vila fins a l'erecció moderna del bisbat de Menorca el 1795. Amb açò no pretenc negar la versemblança que l'origen del nom de *Ciutadella* estigui en un ús apel·latiu (*Ciutadella ciutadella* de Iamona, que era seu episcopal i per tant ciutat), només vull palesar que la formació del nom propi de *Ciutadella* no s'ha pogut formar per oposició o contrast amb el nom propi *Ciutat* (— *Palma*).

Encara és menys versemblant l'oposició *Ciutat de Mallorca* — *Ciutadella de Menorca* i la raó és ben simple: mentre que

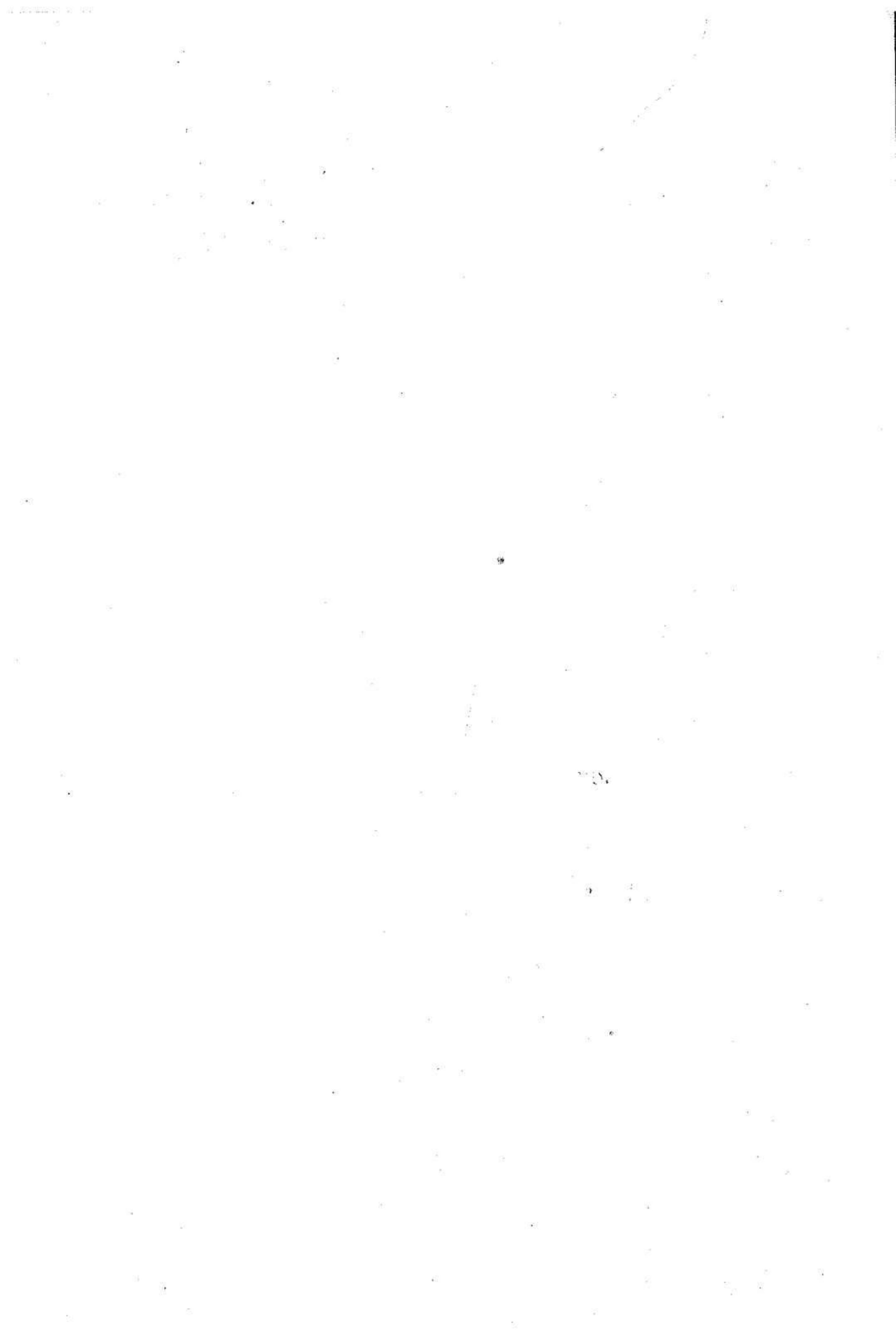
Palma va rebre durant molts segles, des de la Conquesta (1229) fins entrat el segle XVIII, el nom de *Mallorca* i va caldre distingir la ciutat (*Mallorca*) de l'illa (igualmente *Mallorca*), açò no succeí en el cas de Ciutadella, que apareix ja amb aquest nom al mateix *Llibre dels feits o Crònica de Jaume I*: Ni un sol pic rep el nom de *Menorca* de la Conquesta ençà.

Així, doncs, mentre que en el topònim complex antic *Ciutat de Mallorca* el nucli del nom és *Mallorca* i hom aclareix que es tracta de la ciutat i no de l'illa, el topònim complex *Ciutadella de Menorca* no ha existit mai en la nostra documentació. I no crec que l'àrab *Madina Minurqa*, que sí és documentat, sia cap mena d'objecció; només cal veure el diferent tractament que fan els conqueridors de la *Madina Mayurqa*, que tradueixen per *Mallorca* fins i tot abans de prendre-la: el rei Jaume I, havent desembarcat a l'illa i avançat vers la capital amb les seves tropes, explica: "E anam-nos-en poc a poc tro sus a — fins damunt la serra de Portopí e vim — vam veure *Mallorques* e semblà'ns la plus bella vila que anc — mai haguéssem vista"; Ciutadella apareix ja amb aquest nom a la mateixa *Crònica de Jaume I*, d'on hem extret les ratlles precedents.

Convindria, doncs, en ares de l'autenticitat i també — per què no dir-ho? — de la simplicitat, de fer coincidir d'una vegada per sempre el nom oficial amb el popular actual, forma que el nostre poble ha mantingut inalterada durant set-cents anys.

Ignor quina és la instància político-administrativa que té la competència per establir definitivament els noms oficials dels municipis de Menorca, però sí que crec que les corporacions locals corresponents poden i deuen iniciar els expedients oportuns per tal de resoldre aquests, segons com es miri, problemes, però que no ho són des del punt de vista de la desitjada normalització de la nostra cultura. Aprofit, doncs, aquesta tribuna que la celebració del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana m'ha brindat per demanar-los-ho.

Moltes gràcies.

EL LLENGUATGE EN L'OBRA CATALANA D'ÀNGEL RUIZ I PABLO

ANTONI MOLL

L'activitat d'Àngel Ruiz i Pablo com escriptor menorquí iniciada de bona hora —no tenia més de devuit anys quan va compondre els primers versos en la nostra llengua— no es manifestà de cara al públic fins a 1.895, quan ell acabava de complir trenta anys. Es va donar a conèixer amb un llibret titulat **Per fergana, caldereta d'articles menorquins**, seguit d'una novel·leta de costums maonesos: **Classes passives**. Ja s'hi manifesta com a escriptor i com a narrador, en plena maduresa i amb ple domini de l'instrument lingüístic i de les tècniques literàries. A partir d'aquest moment, Àngel Ruiz ja no abandona el conreu de les nostres lletres, per bé que no s'hi dedica, ni de molt, d'una manera exclusiva, ni, doncs, ens hi ha deixat una obra gaire extensa (l'edició de l'obra completa catalana no passa de 260 pàgs.), a mesura que transcorren els anys, augmenta la llista dels seus títols menorquins. Es tracta d'una dedicació breu i intermitent, però amb prou continuïtat i amb un afany creixent de perfecció.

Hi ha tres èpoques o moments, en la vida de n'Angel Ruiz en què, diríeu, s'intensifica la seva producció menorquina. La **primera**, ja esmentada, representa l'inici de les seves publicacions en català. A **Per fer gana** segueix, uns quants anys després, **Conversa sobre regionalisme** (1898). Un segon moment de plenitud s'esdevé entorn del 1910. L'escriptor ja té quarantacinc anys. Al cap de poc, la crisi l'obligarà a deixar Menorca i a traslladar-se, definitivament, amb la família a viure a Barcelona. Aquest mateix any, doncs, publica **Poesies** a Maó i **Del cor de la terra** (Bibl. de **L'Avenç**) a Barcelona. Un darrer moment, intens i creatiu, en l'activitat de l'escriptor és a les darreries de la seva vida. Angel ja té més de seixanta anys. La seva darrera obra, enllestida poc abans de la seva mort, i que ell ja no veurà impresa és, sens dubte, la més popular i, segons alguns crítics, la més aconseguida: **Viatge tràgic de l'amo en Xec de s'Uiastrà**.

Quins són els valors i quins els trets típics de l'obra menorquina de n'Angel Ruiz? Que n'han dit els crítics? Quant a la seva obra poètica, tenim un primer comentari, més aviat sever, en l'epistolari de Joan Alcover (1854-1926). Hi va haver, entre els dos homes de lletres, el menorquí i el mallorquí una amistad afectuosa i arrelada. Alcover, onze anys més vell que n'Angel Ruiz, era un home d'un considerable prestigi, intel·lectual i literari. Angel li feia arribar tots els seus escrits i se l'escoltava, sembla, com una mena d'oracle. Alcover, doncs, va dir que els versos catalans del seu amic eren de bon llegir (**discretos**), però que mancaven de la vigoria i l'interés de la seva prosa castellana (23, des. 1903). Més endavant, tanmateix, quan l'obra poètica de n'Angel Ruiz, sens dubte més extensa i elaborada, es donà a conèixer a Barcelona, un crític tan prestigiós com Manuel de Montuliu en va fer un comentari prou extens i elogiós. Es obvi, malgrat tot, que dintre de l'obra catalana d'en Ruiz no és la poesia, sinó més aviat la prosa, que ha cridat l'atenció dels crítics. Octavi Saltor (en el **Pròleg d'Obres Completes**, 1961) diu que *'la major dimensió d'Angel Ruiz fou, evidentment, la de prosista... principalment en les seves narracions, llargues o curtes, moltes de les quals han restat vives, per sempre més, en la me-*

mòria del lector" (pàg. 12-13). "*El menorquí Angel Ruiz*" — escriu Joan Fuster— ens conta històries rurals, migpartides entre el drama i la sàtira, amb una notòria probitat narrativa". Josep Maria Llompart afegeix que en Ruiz "*per unes poques novel·letes i quadres de costums que va escriure en la nostra llengua, mereix un lloc d'honor al costat de Gabriel Maura i Miquel dels Sants Oliver*". Jordi Carbonell destaca la importància històrica de l'obra catalana del nostre autor: "*Amb l'obra honesta i digna de Ruiz i Pablo, Menorca s'incorpora a la Renaixença*". "*L'aspecte més interessant de la seva producció*" — diu en Joan Triadú— "*són les diverses històries menorquines, des de les que... fan anècdota i sàtira de la vida quotidiana, fins a les que eleven a llegenda les passions del poble. Entre les darreres... la narració més important és Del cor de la terra... Angel Ruiz i Pablo pertany per aquest costat, tan noble i ardit, als nostres millors narradors dramàtics, de l'arrel més dura i sana de la Renaixença...*" (**Cent anys de narracions catalanes**, 1950).

Ara m'agradaria explicar una mica — explicar-me a mi mateix i explicar-vos a vosaltres— què significa el fet que n'Angel Ruiz, en el seu temps i en el seu medi, escrigui en menorquí: quines raons o motius el decideixen a fer servir literàriament el nostre idioma i a perseverar-hi, al llarg dels anys, malgrat els molts obstacles que, ben segur, hi va trobar. Aquestes raons o motius, sens dubte variats i nombrosos, són de dues menes: personals i col·lectius. És a dir, en el fet d'escollir l'idioma de la terra com instrument d'expressió literària, hi juguen, hi poden jugar, factors personals: el gust, la preferència, l'emotivitat de l'escriptor, i factors col·lectius: la solidaritat, la simpatia de l'escriptor amb la comunitat lingüística en la qual se sent arrelat i amb els valors o tradicions culturals que li són propis.

Motius personals. En retrauré alguns que a mi em semblen obvis. El menorquí (el català que es parla a Menorca) és per a n'Angel Ruiz: 1) l'idioma matern; 2) l'idioma col·loquial; 3) l'idioma de la sinceritat emotiva.

1. Llengua materna. Sembla que, a l'hora d'escriure en vers, la preferència pel català, data en Angel Ruiz, de la seva primera

joventut. L'any 1903, quan l'autor ja té trenta-vuit anys, diríeu que aquesta preferència s'ha convertit en una opció exclusiva, opció que en Joan Alcover, per la seva part, ja havia pres o estava a punt de prendre, en aquells dies, i que aprova sense reserves (5 de juny de 1903) en el seu amic menorquí. Ruiz, en certa manera, identifica llengua materna i llenguatge poètic. Evocant els inicis de la seva poesia, diu que el jove que ell era aleshores "*criat i ensenyat en sa llengua de son pare*" (es a dir, en castellà), quan va voler escriure versos, ho va fer amb allò que hi havia, en la seva ànima, de més íntim i delicat i, per això, "*en sa llengua de sa mare* (és a dir, en català) *va escriure ses poesies*" (Discurs de gràcies, 1919).

2. Parla col·loquial. És només en el seu parlar propi après de viva veu, en el parlar de Menorca, que en Ruiz troba plenament el gust d'expressar-se d'una manera natural, espontània — en contrast amb l'artifici d'una llengua apresada, en gran part, en els llibres. Aquest gust és afirmat amb força, amb contundència. L'autor preveu que la seva incipient afecció a la prosa menorquina pot convertir-se fàcilment en una veritable passió. "*He tastat sa saborosia de sa nostra llengua, i aquest estil, francot i lleugeret, m'agrada, i encara que no agradi an els altres... seria molt fàcil que li amollàs s'escota i que no m'aturàs fins que Déu volgués*" (O.C., pàgs. 120-121).

3. Idioma de la sinceritat emotiva. L'aplec de poemes — com ens conta el mateix Angel Ruiz en el pròleg, és lligat a un moment dramàtic de la seva vida. L'ocasió de recordar i de reconstruir versos escrits anys enrera, i de fer-ne de nous, van ser "*les tristes nits passades vetllant un malaltet... En aquelles matinalades, tan plenes de solitud i silenci, quan ell solia dormir, jo llegia, i cansat de llegir, vaig escriure... I aquell infant se'm va morir... a mi em guia l'esperança que amb aquest llibret viurà més llarg temps en el cor dels seus germans i en la memòria dels homes, el nom d'aquell fill del meu cor que, en anar-se'n d'aquest món, se n'ha enduit les poques il·lusions que em quedaven*" (O.C., pàgs. 204-205). Aquests mots recorden una situació anàloga en la vida d'aquell gran amic d'en Ruiz, en Joan Al-

cover. El retorn a l'idioma matern també es vincula, en el cas d'Alcover, a una experiència intensament dramàtica —la mort prematura de dos dels seus fills. “*Ve una hora*” — escriu ell— “*en què la crisi de dolor és massa forta perquè un pugui preocupar-se de la gràcia del gest i llavors llençam, com una disfressa, la toga de la dignitat patrícia amb què abans cobríem les tremolors. Arribaren per mi les hores tràgiques que precipiten la maduresa de la vida i ens donen d'ella un sentit més alt i seriós, i llavors, tota parla que no fos la materna va refusar-la el llavi febrósenc, com el contacte de quelcom inexpressiu, fred i metàl·lic*” (Joan Alcover, O.C., XXIII).

Però, a l'hora d'escollir la llengua literària, a més del gust i de les conveniències personals, cal tenir en compte el lligam que hi ha entre un idioma i el poble que el parla. Un poble només pot expressar-se plenament a través de l'idioma que ell mateix ha creat i que ha mantingut i renovat, a cada generació, al llarg dels segles. En l'obra catalana de n'Angel Ruiz és ben clara i exemplar la continuïtat entre la llengua parlada i l'escrita. Quan ell escriu en menorquí intenta prolongar sobre el paper la parla viva del poble. D'altra banda s'esforça a elevar i ennoblir aquesta mateixa parla mitjançant l'art literari.

1. **El llenguatge popular.** Entre els escriptors menorquins, n'Angel Ruiz es distingeix per la riquesa dialectal del seu llenguatge. Només en els fragments de caràcter narratiu de la seva obra de més volada, **Del cor de la terra** opta per les formes més gramaticals, o literàries. Però en aquest mateix relat trobem el menorquí col·loquial en els diàlegs, que hi ocupen una extensió considerable. Podríem dir que tota aquesta novel·leta, escrita poc abans que l'autor se n'anés de Menorca, és un homenatge a la pagesia menorquina i un compendi dels seus costums i del seu llenguatge. És interessant observar que l'abundor del lèxic i de les expressions populars, en els escrits menorquins de n'Angel Ruiz, no minva, sinó que més aviat va creixent durant la seva llarga estada a Barcelona. Sempre amb el discerniment propi d'una persona cultivada i amb un bon gust instintiu que el decanten tant de la vulgaritat com dels barbarismes, ell s'esforça a

ser fidel a la llengua autèntica del poble, a submergir-s'hi, com en un bany d'aigües vivificadores, explorant-ne les riqueses i aprofitant-ne la gràcia i la força expressiva.

La meva mare, de jove i de soltera, va passar una llarga temporada a Madrid, a casa de la tia Joana, que hi residia d'ençà del seu matrimoni. La tia Joana s'havia casat amb el fill gran de n'Angel Ruiz, en Josep Maria. Un dia, doncs, a casa de la germana, la meva mare va trobar-se amb l'escriptor, i li va demanar que li recités un dels seus poemes més coneguts: **Menorca**. N'Angel Ruiz no es va fer pregar. Però abans de recitar, amb veu commoguda, les belles estrofes, li va dir somrient: "*Ai, Esperanceta: tu t'enyores!*".

Ben segur que ell coneixia prou aquella mateixa enyorança. En dies difícils de crisi econòmica, n'Angel Ruiz s'havia vist obligat a abandonar Menorca i a traslladar-se amb la seva nombrosa família a viure a Barcelona. Però, quan ell escriu **en pla** i assaboreix a poc a poc l'accent i les paraules de la terra, el seu enyorament esdevé més suportador, i a estones li sembla que no se n'ha anat del tot.

D'altra banda, n'Angel Ruiz, quan escriu en menorquí se sent més que mai identificat amb el seu poble. "*Allà (a Menorca)*" – explica ell – "*tots estimam sa llengo pròpia; no en parlam d'altra, mentres no ho privi sa deguda cortesia amb es forasters*" (O.C., pàgs. 187-190).

2. **La llengua literària.** En la seva comunicació al I Congrés de la Llengua Catalana (1906), n'Angel Ruiz diu que el seu únic títol de ser-hi present és l'amor sincer a la llengua materna. Vénen tot seguit les paraules que he retret just ara sobre l'amor que els menorquins mostren i han mostrat sempre per la seva parla. Cal confessar, tanmateix, que aquest amor no ha estat prou eficaç. No ha anat gaire més enllà de mantenir viva i vigent la llengua parlada. "*Estimant-la tant, essent una cosa tan pròpia nostra i tan aficada al cor, no hem fet per ella lo que devíem i no hi ha pres allà encara el foc de la Renaixença... som dels que tenen molta son*". Aquesta és la tasca que es proposa n'Angel Ruiz, ja d'ençà dels seus primers escrits menorquins:

despertar Menorca d'un llarg ensopiment de segles, encendre-hi la flama de la Renaixença. En el seu primer llibre ja ho diu. Ell voldria que la seva **caldereta** obrís la gana de llegir en el nostre idioma. Encara més, diu ell: "*donaria qualque cosa perquè fes gana d'escriure'l*" (O.C., pàgs. 120-121). Anys després n'Angel Ruiz es resistia a publicar els seus versos; no creia que en fossin mereixedors. Però uns quants amics maonesos el van convèncer. "*Als meus amables editors els guia en aquesta publicació la noble idea de fer-me a mi un obsequi i a les lletres menorquines, tan poc conrades, una delicada cortesia*" (O.C., pàgs. 203-204).

Tothom sap que n'Angel Ruiz va escriure en castellà la major part de les seves obres: les novel·les més extenses i una assídua i brillant producció periodística. Ell mateix ens diu que tenia cama de castellà, per part de son pare, i que tant a casa com a l'escola va ser educat en aquesta llengua. No obstant això, crec que el castellà, malgrat el domini que en tenia i l'art i la traça amb què el feia servir, era, en gran part, una llengua imposada per les circumstàncies. Per guanyar-se la vida i per pujar la seva nombrosa família, en Ruiz no disposava d'altra eina de treball que la seva ploma, i els escrits en castellà tenien, sens dubte, més fàcil sortida i més àmplia difusió que els catalans. Si l'obra menorquina de n'Angel Ruiz no és més extensa, si no aconseguí tota la qualitat i la importància que podien esperar-se d'ell, no es va perdre, ben segur, per falta de voluntat o d'amor a la llengua pròpia, sinó per manca de temps i d'avinenteses. També crec —és només una opinió— que, per interessants que puguin ser els seus escrits en castellà —i ho són, sens dubte molt— és en menorquí que ell ens ha deixat la part més sincera i genuïna de la seva obra: el millor d'ell mateix.

El que ara m'interessa subratllar, però, i no com a opinió, sinó, com —a fet indiscutible— és que només pels seus escrits catalans entra ell en la nostra tradició literària i a compleix la missió històrica d'incorporar Menorca a la Renaixença.

No vull dir, ben entesos, que n'Angel Ruiz sigui l'únic que en la seva època escrigui en menorquí, sinó que és el primer a fer-ho amb obres en vers, i sobretot en prosa, de prou catego-

ria estètica i abast universal, obres mereixedores de figurar en antologies i que incorporen l'autor, amb tots els honors, a la història de la literatura catalana moderna. D'altres que han escrit i publicat en menorquí pels mateixos dies que en Ruiz, o abans i tot que ell, no arriben, ni de molt, al mateix nivell. Per exemple: **Foc i fum** d'en Joan Benejam data de 1885, deu anys abans que en Ruiz publicqués la seva primera obra menorquina. Gràcies sobretot a aquesta comèdia el mestre Benejam és popularíssim a Menorca. L'any 1909 va publicar un llibret de saborosa lectura: **Ciutadella veia**. Però, l'interés d'aquestes obres, que ningú no nega, crec que és, més aviat, de caràcter local —o localista—. Gosaria a dir, en canvi, que els escrits folklòrics de Francesc Camps Mercadal, el meu avi matern, que va escriure sovint sota el pseudònim de Francesc d'Albranca, no manquen de valors literaris autèntics. Ell es limita, ben cert, a fer un recull de llegendes i coberbos menorquins, i a afegir-hi agudes notes i comentaris. Però les seves contalles, escrites en estil sobri i expressiu, i amb un escalf de tendresa i un guspireig d'ironia, revelen tot un temperament d'escriptor. Crec que en Francesc d'Albranca mereix, al costat de n'Angel Ruiz, ocupar un lloc destacat entre els primers renovadors de les lletres menorquines, diguem-ne, com a segon representant d'aquesta Renaixença, que arriba a Menorca a una hora tan tardana. I dic "segon" en un sentit merament cronològic. Els escrits d'en Francesc d'Albranca resten encara, en part, inèdits. La seva obra més important, el **Folklore menorquí de la pagesia**, premiada per l'Ateneu de Maó, no va publicar-se fins a l'any 1918, quan n'Angel Ruiz ja havia donat a conèixer la majoria dels seus escrits catalans.

N'Angel Ruiz és ben conscient de ser, en la seva època, l'iniciador del conreu literari menorquí. Ell mateix ho diu, amb un matís pessimista, en el pròleg del seu primer llibre: *"No pens que es meus paisans m'agraesquin s'haver encetat es pot de sa prosa menorquina d'avui en dia en forma de llibre"* (O.C., pàg. 120).

Molts anys abans (devers el 1883), quan, ben jove, va compondre el seu primer poema menorquí, ja s'adonava, potser obs-

curament, qua amb aquells versos breus, trèmols d'emoció i tan senzills, s'inicia a Menorca alguna cosa important.

No sé què te sa guitarra
 jo no sé que hi té a ses cordes,
 que tothom qui la sent riu,
 i a mi me sembla que plora.
 Un vesí meu ne té una,
 moltes vegades la toca,
 quan més alegre ell la fer,
 amb més tristesa ella sona.
 O ses mans des meu vesí
 no saben fer altra cosa,
 o sa guitarra està trista,
 o és es meu cor el que plora.

Més tard, quan ja fa molts d'anys que viu a Barcelona, i ell ja en té cinquanta-quatre, el 1919, el van nomenar mantenidor dels Jocs Florals d'aquesta ciutat, i li van demanar expressament que fes el discurs de gràcies en menorquí. Ell ho comenta amb aquests mots: *“Una calrada em va pujar des cor a ses galtes, tal honor no era per jo, sinó per sa meva terra; Menorca, incorporada per primera volta, tan ostensiblement a sa gloriosa festa des Jocs Florals, hi havia de parlar per sa meva boca, i no hi ha res de més bell, ni que més glorifiqui un homo que representar... sa seva terra i dur sa veu de sa pròpia pàtria... Fa molts anys, a mi, jovença llavores, m'arribaven per damunt d'aquesta mar, tan vostra i tan nostra, ressons d'unes veus que cantaven amb un llenguatge fins aleshores estrany, com inspirat... jamai el món ha sentit un cor semblant, ni ha vist volar tantes àligues sortides d'una sola nierada... per enviar a totes ses terres germanes es crit de renaixença d'un poble... I es jovença de llavores va escriure ses poesies... Per aquestes breus i humils poesies ha aconseguit s'honor més alt... asseure's entre vosaltres i esser rebut com un germà a sa vostra gloriosa festa literària...”* (O.C., pàgs. 195-198).

Aquesta va ser, sens dubte, una hora de glòria en la vida de

n'Angel Ruiz, en la seva carrera d'escriptor menorquí. Tot ens fa pensar que moments com aquest no sovintejaren gaire, i que n'Angel Ruiz va topar-se arreu amb la indiferència i la incomprensió. Fins el seu gran amic, en Joan Alcover, no sempre va ser capaç de valorar-lo com calia. En una de les seves cartes fa una crítica estranyament severa d'una obra de n'Angel Ruiz, justament de la que ha merescut elogis més unànimes de la crítica posterior: **Del cor de la terra**. N'Alcover diu que, si bé la novel·leta mereixia mots de lloança i coratge en un principiant, no estava a l'altura d'un escriptor madur, de la talla de n'Angel Ruiz. En aquell relat, troba a faltar el "realisme" en què n'Angel Ruiz ha demostrat que era mestre. Li sembla que no hi batega l'ànima menorquina, com si es tractés d'un episodi cors que l'autor ha intentat d'empeltar a la seva terra, i que l'empelt no ha pres bé. Acaba dient que prefereix les narracions d'en Ruiz en castellà, per molt que dolgui a les seves preferències literàries, i per grossa que sigui l'alegria de tenir el seu amic al costat en el conreu de la nostra llengua.

Per a Octavi Saltor, en canvi, aquesta novel·la "*duu tot d'una el record del Mistral de les Mémoires* e raconto. És la mateixa alenada èpica que aixeca l'estil, i amb una vibració poètica i ensems dramàtica que no decau mena l'acció fins al tràgic final, que l'autor corona en un paràgraf bellíssim, que sembla l'epitafi estròfic a uns gladiadors clàssics, caiguts en la lluita de llur rivalitat obstinada" (O.C., 13-14). Anys abans en Joan Triadú ja havia opinat. "*Es un drama càlid del camp menorquí, amb els seus noms delicats i graciosos i amb el paisatge de robusta herència. La tragèdia acaba amb una lliça de cavallers, i de lluny es veu venir el desenllaç de la sang. Quelcom de la fi del Del cor de la terra fa sentir el record d'aquella fatalitat impetuosa de la famosa narració de Verga Cavalleria rusticana*" (Cent anys de narracions catalanes, Ed. Selecta, 1950).

Sense posar en dubte ni la solvència ni la bona fe d'en Joan Alcover, tenim, doncs, dret a pensar que la seva opinió sobre l'esmentada novel·leta no va ser gens encertada. Es fàcil d'imaginar l'efecte de gerra d'aigua freda que li farien les paraules del

seu autoritzat amic. Tanta sort que n'Angel, malgrat tot, va tirar endavant en la seva tasca d'autor menorquí.

Em sembla obvi que, si volem comparar l'obra castellana d'en Ruiz amb la catalana — i això pot aplicar-se a qualsevol autor bilingüe —, ultra els criteris estètics generals, cal tenir en compte altres conceptes, com el de tradició literària. Sospito que el realisme que n'Alcover troba a faltar en la novel·leta d'en Ruiz és el de la novel·la castellana coetània, més concretament la versió del naturalisme, representada sobretot per José María Pereda. Però **Del cor de la terra** pertany a una altra tradició literària, i s'allunya, ben segur, de la línia de Pereda per acostar-se a la de Narcís Oller i de Víctor Català. Aprofundint l'anàlisi de les narracions menorquines d'en Ruiz, no costaria gaire de trobar-hi uns trets i unes línies generals de pensament i d'estil, propis de la narrativa catalana.

Ningú no dubta que en qualsevol llengua es pot parlar de qualsevol tema. Res no impedeix que en castellà s'escriguin obres interessants ambientades a Catalunya o a les Illes, o a qualsevol altra contrada del món. De fet, hi ha hagut autors gallecs, com Valle Inclán, bascos, como Pío Baroja, o valencians, com Blasco Ibáñez i Gabriel Miró, tots ells de reconegut prestigi, que ens han donat, en castellà, una visió corprenedora de llur terra natal. Tampoc no manquen els autors catalans, com Aurora Bertrana i Vicenç Riera Llorca, que han descrit amb encert països i costums exòtics. El poema que n'Alcover dedica a Rubén Darío acaba amb aquests versos:

L'illa on reposa del pelegrinatge
ja el coneix per mestre de la poesia
i espera la glòria de fruit sa imatge
dintre del mirall de sa fantasia.

Cert que una imatge pot ser fidel o embellida, com en aquest cas, però també és possible de falsejar-la o deformar-la. Anys enrere, quan en Mascaró Passarius s'afanyava en la publicació del seu gran mapa de Mallorca, un representant de l'autori-

tat local el pressionava perquè anés castellanitzant alguns topònims que, segons ell, tenien una traducció planera. Li va suggerir, per exemple, que en comptes de Cap dels Ocells hi podia posar Cabo de los Pájaros. Allò era, segons aquell senyor, una manera de fer pàtria. En Mascaró li va fer veure que, amb aquell procediment, no s'hi entendria ningú. L'anècdota és grotesca. De fet, però, per a més d'un i més de quatre, fer art o fer pàtria, quan parlen o escriuen del nostre país, consisteix a ignorar deliberadament allò que li és més propi, com la llengua de la terra. Aquests autors no saben o no volen reconèixer la nostra personalitat com a poble que té un destí propi i una història i una cultura distintes de les dels pobles circumveïns.

En el cas de n'Angel Ruiz i en altres casos anàlegs, cal distingir entre narrativa menorquina —o catalana—, d'una banda, i narrativa de temes menorquins, de l'altra. La distinció em sembla tan clara, que gairebé em fa vergonya d'esmentar-la —i més, d'insistir-hi—, però n'hi ha que semblen interessats a crear un cert confusionisme, en aquest assumpte. Les novel·les castellanes d'en Ruiz, per més que els seus personatges siguin menorquins i els fets succeeixin a Maó —com en **Oro y escorias**— o a Ciutadella —com en **El final de una leyenda**—, no pertanyen evidentment a la literatura menorquina, ni a la catalana, de la mateixa manera que ningú no inclou entre les novel·les mallorquines **Un hivern a Mallorca**, de George Sand.

L'obra literària és una realitat complexa, resultat d'elements nombrosos i diversos, que s'hi combinen de manera diferent, segons les èpoques, les escoles i els autors. Un d'aquests elements que va jugar, i encara juga, un paper important en la narrativa moderna, és el realisme. Potser ja no es preten avui reduir la novel·la a un simple reflex de la realitat: "*un mirall al llarg del camí*"; però, la vida de l'home, tal com és, en el seu aspecte individual i col·lectiu, hi manté un innegable protagonisme. No insistiré en aquest punt. El realisme és un concepte de mal definir, i a fi de comptes, potser hi ha d'altres elements, com l'estil o la suggestió poètica, que són més decisius en una obra literària —àdhuc en una obra narrativa. Diré només que hi

pot haver un cert realisme fortament condicionat per la llengua. En Francesc de B. Moll diu que és una llàstima que un llibre com **Episodios ribereños**, situat a les nostres costes i dedicat a la vida i aventures dels nostres pescadors i homes de mar, no s'hagi escrit en la nostra llengua. Els **episodios** interessin sempre. Però, a estones, teniu la impressió que aquells patrons i pescadors, més que maonesos o fornellencs, podrien ser de Santander o de Cartagena. No crec que les obres menorquines de n'Angel Ruiz s'hagin traduït mai al castellà ni a cap altre idioma. Em sembla que la tasca, més d'un cop, li vindria costa amunt, al traductor, i que un relat com **Del cor de la terra**, una vegada traduït, s'assemblaria a una planta que, en ser trasplantada, ha perdut la seva aroma.

El problema rau en el llenguatge. Hi ha escriptors, nostres o aliens, que fan servir un llenguatge correcte i, fins i tot, expressiu, però sense gaire força creadora: un llenguatge sobretot funcional. Aquests autors no hi perdran res en una traducció ben feta: potser hi sortiran guanyant i tot. Però, en altres autors, com en Angel Ruiz, el llenguatge no és un instrument per entendre'ns, i prou: és ple de suggeriments, de ressons misteriosos, posseeix una saba, una vida pròpia, que en gran part es perden en la traducció. Aquest és, no cal dir-ho, el cas dels nostres millors escriptors: és el cas d'Emili Vilanova, de Narcís Oller, de Joaquim Ruyra.

Per acabar repetim-ho: cal distingir entre narrativa menorquina o catalana i narrativa de temes menorquins o catalans. En aquest últim cas, Menorca o Catalunya no són altra cosa que l'objecte o el pretext de l'elaboració literària: se'n parla com es podria parlar d'altres ambients o països o d'altres temes qualsevol. En canvi, en el primer cas, sigui quin sigui el tema o l'assumpte, la nostra terra hi és present.

N'Angel Ruiz i Pablo és un exemple per a tots. En el conreu de la nostra llengua és ell qui ens obre camí. És ell qui comença una tasca que tots, escriptors o lectors, som cridats a continuar. Ell sabia que és només a través de la llengua pròpia que Menorca manifesta el seu autèntic esperit, i que seria per a

tots un senyal funest que aquesta llengua emmudís algun dia: voldria dir que l'ànima del nostre poble s'hauria mort. Per això, n'Angel Ruiz va esforçar-se a vigoritzar el nostre idioma, a ennobrir-lo. Era ben conscient que, quan escrivia en menorquí, la pàtria no quedava reduïda a un paper passiu, sinó que vivia i battegava en cada paraula sortida de la seva ploma. Ja hem vist que el motiu d'aquella alegria tan grossa que va tenir ell, quan el van fer mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona, era que Menorca hi havia de parlar per la seva boca. També sabia que, quan ell escrivia en menorquí sobre la nostra terra, no es limitava a fer-ne una pintura o un retrat, sinó que li deixava, a Menorca, el seu art i la seva veu, perquè ella mateixa es manifestés, tal com és, davant el món.

JOAN RAMIS I RAMIS, POETA ERÒTIC

ANTONI-JOAN PONS

Joan Ramis, autor prou conegut a partir dels estudis de Francesc Hernández Sanz i de Jordi Carbonell, se'ns presenta com un dels autors més importants del neoclassicisme català. Neix a Maó (1746) i és el major d'una sèrie de germans que tenen un paper predominant en la història i la cultura menorquina del segle XVIII i principis del XIX.

Jordi Carbonell analitza la seva producció en quatre períodes:

I. De 1762 a 1765. Són els anys d'estada a Mallorca. Escriu poemes d'influència barroca, alguns d'ells en català, i la majoria en castellà i llatí.

II. De 1765 a 1781. Ramis entra en contacte amb la cultura neoclàssica francesa. Es l'etapa més brillant: l'any 1769 escriu **Lucrecia**, el millor exponent del teatre neoclàssic català i el 1775 **Arminda**, una altra obra teatral.

III. De 1782 a 1783. Són anys decisius per a l'obra literària de Ramis. Es passa a la mètrica castellana (la del primer pe-

ríode) i a les formes teatrals castellanques barroques (n'és un bon exemple la seva última obra teatral coneguda, **Rosaura, o el més constant amor**).

IV. De 1783 a 1819. Ramis utilitza, a partir d'ara, el castellà i gairebé no produeix obra literària: se'ns apareix el Ramis historiador. Acaba la seva producció literària amb **La Alonsiada**, poema èpic en castellà, que va publicar un any abans de la seva mort (1818).

La meua intenció es introduir una modificació en l'últim apartat d'aquesta classificació. Crec haver trobat un nou recull de poesia de Joan Ramis, escrit en català i datat l'any 1809. El recull és anònim, però alguns fets em fan creure que es tracta d'una obra de Joan Ramis: des de la cal·ligrafia a les formes mètriques, passant per l'ortografia. Però no és ara ni el moment ni el lloc de demostrar aquesta atribució.

Fins ara la producció literària de Joan Ramis la trobàvem bàsicament en dos manuscrits, un de la Biblioteca Pública de Maó i l'altre de la Biblioteca de l'Ateneu. Això és un nou manuscrit, que es troba també a la Biblioteca Pública de Maó: és un quadern de 33 fulls sense numerar, tamany quartilla. A dalt diu "*atribuidas a Dr. D. Juan Ramis y Ramis*", en llapis. A la portada diu, a més a més, **Poesías burlescas 1809**, però no és aquest l'únic contingut del manuscrit. A partir del full 18 el títol canvia, i passa a ser **Poesías amorosas**. La majoria d'aquestes poesies són escrites en estrofes de quatre versos de set síl·labes, d'influència castellana. Em fa l'efecte que el recull és original (tot i que he pogut identificar una traducció de Catul).

El recull respon plenament a la cita llatina que l'encapçala: **Et sermone opus est modo tristi, saepe jocosum** (Horaci), és a dir "*en el discurs a vegades és necessària la tristesa, generalment la diversió*". El recull presenta dues parts ben diferenciades: l'alegre, divertida (majoritària) i la trista, sentimental. Tot el poemari respon, en general, a la temàtica amorosa, amb dues visions ben diferents, la divertida i la seriosa.

En aquesta conferència presentaré només exemples de la primera part del recull, la jocosa. Llegiré i comentaré breument

cinc dels poemes de to desenfadat i alegre. Quatre dels poemes responen a la temàtica amorosa, mentre que un, el segon, és de tema escatològic, i s'aparta de la temàtica general.

1) *"ES CASTELL JA SE ES RENDIT"*

Es castell ja se es rendit
i està més pla que una teia, (1)
o que **tonto** era qui creia
que ell hauria resistit.

Una beata hi havia
qui se volia casar
i com fer-ho no sabia
per un maridet trobar.

Tot es dia agenollada
es consumia pregant,
un bon marit demanant,
mes s'hora no era arribada.

Bon Jesús què feis amb mi
que encara no m'escoltau?
Es possible que deixau
que jo em consumezca així?

Es meu temps se va passant
i encara no tenc marit;
enviau-me un bon partit
pues veis que jo ho desig tant.

Cansada de sospirar
una nit es va adormir
i amb es cap en es casar
d'això un somni va tenir.

Va somiar que es casava
amb un viudo amb molts d'infants,
i com ella ho desitjava
poc li féu que fossen tants.

Plena d'aquesta quimera
es viudo anà a trobar
i a una casa on ell era
es somni va relatar.

Es viudo qui ho va sentir
i qui partit no trobava
prest, prest hi va consentir
i d'alegria esclatava.

Ella qui va veure es cas
es beatum va deixar,
i en lloc d'altars arrapar (2)
el féu frissar que es casàs.

Ja la tenim engabiada
i es viudo amb ella casat;
i per cert los han donat
una bona serenada.

2) "UN SUBJECTE VA VENIR"

Un subjecte va venir
a Maó a passetjar
i quan manco ho va pensar
mal de masclí va tenir. (1)

Ell li deia mal de Mare
i confús i retgirat
veient que es ventre estava inflat
hi féu anar sa comare.

Comareta del meu cor
jo em trob amb molt de perill;
això què és, filla o fill,
digau-m'ho que em muir de por.

Sa comare el va pulsar
i sa llengua li féu treure
i li aconsellà de jeure
que això era bo per curar.

Ella també li va dir:
vostè no tengua tristor,
i no temia de sa inflor,
que es mascles no he vist parir.

Es mal qui el té aturmentat
de es ventrell és que li ve;
i jo prest li curaré
per medi d'un bon pegat.

Sí, comare, ell li va dir,
posau-me tants com voldreu,
que sols que vos me cureu
no fas cabal de sofrir.

I luego de sa camia
es faldaret es va alçar
i lo que degué mostrar
podeu pensar què seria!

Sa comare qui el va veure
tant promte i determinat
li féu posar es pegat
i ell com un tonto va creure.

Ella a açò va **añadir**
que si es pegat no bastava
un servicial li ordenava (2)
qui es mal li faria fugir.

O, comareta estimada,
qui heu vingut per el meu bé,
el servicial jo pendré
i molt més si vos agrada.

Criats, criades, correu,
que venguia es cirurgià;
i aquest li demanà
senyor, què és lo que voleu?

Què vull? Que un servicial
desde luego m'heu de dar.
Sí, senyor, hi pot confiar
que jo no li faré mal.

Desde luego es pacient
damunt es llit de biaix,
es cul alt i es cap baix
va esperar l'adveniment.

Es cirurgià va enllestir
sa xeringa i ben armada
li embocà tal torrentada
qui sa panxa li va omplir.

Ara conec que va bé,
va dir a es cirurgià;
i veiau de fer-vos enllà
sinó jo us ben compondré.

Es cirurgià bé frissava
però antes que s'apartàs
ja en va tenir per es nas
i es vestit tot li ratjava.

Per cert que avui tenc mal dia
digué es cirurgià mostós:
senyor, què és lo que heu fet vos
que en tenc fins a sa camia?

Cirurgià, feu-vos enfora
es senyor li replicà,
que conec que encara hi ha
cosa qui vol sortir fora.

Es cirurgià retgirat
luego corrent se'n va anar
a casa seva a mudar,
tot ben mostós i banyat.

Apenas hagué partit
que es subjecte altra vegada
disparà tal canonada
que va omplir tot es seu llit.

A la fi s'és aliviat
d'aquesta estranya quimera
però no de sa **tontera**
pues mai n'estarà curat.

3) "CANTAR INTENT LES GLORIES, LES GRANDESES"

Cantar intent les glòries, les grandeses,
 d'un poble entic de la Balear menor,
 qui amb los seus cans, maçotes i proeses (1)
 sabé triumfar d'un **monstruo** espantador,
 d'un drac qui armat de dents, d'ungles i altres fiereses
 havia omplert el poble de terror.

O, Musa alegre, a il.luminar-me vine,
 vine a inflamar, a exaltar mos sentits;
 per esta empresa nova i peregrina
 deixa'm ta sal, tes gràcies i acudits,
 i així assistit de ta ciència divina
 seran de tots mos versos aplaudits.

Prop d'aquest poble un bosc espès hi havia
 de mates, pins i alzines coronat,
 a divertir-se on la gent venia
 en esta amable i fresca soledat;
 i una cova en ella es descobria
 que la naturalesa havia format.

La cova era alta, gran i dilatada,
 pròpia en un tot d'amor per les fineses:
 o, quants i quantes més d'una vegada
 en l'art d'amar hi havien fet proeses!
 I **pues** molt sovint ella es veia ocupada
 de frares, criades, mossons i pageses. (2).

Entre la gent qui més la frequentava
 el principal era Fra Puriol,
 gras i vermell qui a trenta anys no arribava
 i s'enfadava de dormir tot sol.
 Sa carn de femella era que ell més amava
 per el seu gust i per el seu consol.

A totes preferia na Martina
hermosa i jove i de vint anys d'edat,
i com el frare, alegre i llibertina;
amb ella allí sovint hi havia estat
i no per ensenyar-li la doctrina
sinó per repetir la seva habilitat.

Nomai se cansava d'anar a un tal lloc
Fra Puriol amb esta companyia:
i na Martina? ella cert tampoc
pues igual gust ella també hi tenia,
però la sort cruel els va jugar mal joc
quan ningun d'ells lo creia ni temia.

Des de poc temps en la cova es trobava
un jove Drac en aquell bosc criat
i qui com la força de l'estiu entrava
allí havia el animal entrat,
i en la frescor del lloc es delectava
fins que l'ardor del sol hagués passat.

Tres pams i mig tenia de llargària
sa color fosca i los seus ulls ardents.
De més d'un pam era la sua altària
sa boca armada de terribles dents
i sos peus d'ungles qui per sa grossària
eren bastants per fer por a les gents.

Fra Puriol qui res d'això sabia
a na Martina deia cada instant
que ell a la cova prest tornar volia
en esta cova on xalaven tant;
i molt més llarc que un any li apareixia
si un dia més s'anava dilatant.

Na Martina també qui ho desitjava
 li prometé ser el dia següent
 i Fra Puriol qui amb ànsia l'escoltava
luego va estar molt alegre i content.
 I per la gran xalada a que s'anava
 tot va enllestir-lo, tot dins un moment.

Apenas lluvia el dia desitjat
 quan a la cova el frare s'encamina
 mostrant son pas veloç i accelerat
 no anava a rebre allí la disciplina
 i poc després de a la cova arribat
 allí també va entrar la sua Martina

Què feien ells quan estaven allí
 el sant rubor a callar-vos m'obliga
 i així de dir-lo jo no hi veig camí
 més bé ho creureu sens que jo vos ho diga,
 i si em forçau a que ho expliquia aquí
 cosa era us dic de gust i de fatiga.

Encara, encara anava el sofert joc
 quan el renou que el mateix joc causava
 despertà el Drac qui **luego** poc a poc
 sortí del lloc on amagat estava
 i amb los seus ulls ardents i plens de foc
 per totes parts la cova registrava.

4) *"JO NO ŠE LO QUE TENIU"*

Jo no sé lo que teniu
 ni en mi lo que trobau
 que veig que es cap me mirau
 i que sa cara vos riu.

Es cap jo no el tenc més gros
de lo que **antes** el tenia,
pues tots veuen cada dia
que es mateix capell em pos.

No ha molt que un impertinent,
perquè jo un cero mirava, (1)
de mi es reia i burlava;
mirau què casta de gent!

Un altre xerrava i deia
que jo semblava a un bou,
i cert s'enganyava prou
pues jo som com una oveia.

Si pensau que jo he tret banyes
crec que vos equivocau,
sinó veniu i tocau,
no em trobareu tals buranyes. (2)

De cosa que jo no veig
no és just estar-ne agraviat;
i així es riure és escusat
mentres jo xal i galeig. (3)

Voltros me voleu fer creure
que som massa complazent:
així ho diu molta de gent,
voleu doncs que sia de reure?

Si a casa van cada dia
frases, capellans, mossons,
ells tenen bones raons;
que ho diga sa dona mia.

Lo cert és que s'abundància
en ma cara va augmentant;
cada any me neix un infant
i això no és poca ganància.

No penseu que sia tan ase
que pèrdia es profit que em ve,
tractant-me sa dona bé
i omplint-me de tot sa casa.

Antes no podia viure,
i jo des d'aquell instant
que ells en casa van entrant
ja tenc per xalar i riure.

Per mi sempre era mal dia
i feia cara dolenta:
sa dona ara està contenta,
i jo no tindré alegria?

Cert, no té s'ànima bona
ni és homo de caritat
aquell qui està agraviat
de que li estími sa dona.

Déu que mos estimem vol,
i així no hi ha res a dir,
si jo he volgut concedir
a sa dona aquest consol.

Un temps molts me asseguraven
que era mirat malament
un maridet complazent,
més jo veig que s'enganyaven.

Tots es qui a ma casa venen,
freres, mossons, capellans,
me fan alegries grans,
sols com me'n vaig no em detenen.

Què més, doncs, puc esperar
per quedar jo convençut;
què més que molts n'he sabut
qui volen endevinar?

Mirau doncs tant com voldreu,
que jo no vull desistir,
per més que tingueu què dir,
per més que voltros rigueu.

5) *"EN JOSEPET DES MOLÍ"*

En Josepet des molí
per una jove moria,
i ell era tan rosí
que es creia que ella el volia.

Ell la féu demanar
per un vicari amic seu,
dient no podia passar
i ho fés per amor de Déu.

Bella recomanació
per qui vol trobar al.lota,
i quan no hi haja pitjor
certament serà lletjota.

Es vicari va tornar
en en Bepet sa resposta,
dient que estava al seu manar
i per casar-se disposta.

Que amb en Bep es casaria
però havia de frissar,
perquè es seus motius tenia
per no poder esperar.

Vataquí en Bepet content,
qui ja no es pot contenir;
luego ho va dir a sa gent
i a casar-se es va enllestir.

No tenc manyes per pintar
esta divina hermosura;
sols vos puc assegurar
que era una lletja figura.

Ses lleganyes li corrien
i sa cara era una coca;
i ses dents qui li sortien
li feien badar sa boca.

Que eren ben grogues me diuen
ses seves dents i queixals;
i **aun** certs autors escriuen
que servien de puntals.

De es seu parlar què diré,
i també des seu cantar?
Que tot ho feia tan bé
que movia a vomitar.

Lo millor que ella tenia
tots ho podien veure:
que sa panxa li creixia
i no venia des beure.

Es ver que sa jove deia
que estava molt opilada, (1)
però sa gent no la creia
pensant en s'altra vegada.

D'en Josepet tots ho veuen,
i així no hi ha res a dir,
i per això és que creuen
que jo no voldré mentir.

Quina llengua tan veloç?
Ella cert fa enamorar.
Sols faria millor un gos
si ell se posava a parlar.

Diuen també que és pintor,
i des més asenyalats,
i que pinta amb gran primor
mones, alicorns i gats. (2)

Per mostrar ses seves manyes
un llibre diuen que té
on pinta ceros amb banyes
i quant en es cap li ve.

De ceros jo no ho estrany
perquè ell és nat per això;
i serà, si no m'engany,
un cero molt gras i bo.

Ell també té habilitat
per treure nius de puputs
i en matèria de fer embuts
no hi ha homo més garbat.

Quins morros, per vida mia?
Quins gestos? Quina figura?
Quins ulls? Cert que ell rendiria
la reina de l'hermosura.

En fin, per dir-ho en un mot,
ell és un homo de casa,
viu, discret i llest en tot,
i sab fer sa cama d'ase.

Sia com sia, germans,
ell sa cara es va rentar,
i es va ben fregar ses mans
per s'al.lota visitar.

Sa sutge qui li va caure
bastaria per tenyir;
i ja podien ben raure
que sempre en veien sortir.

Quan ell va estar ben vestit
a ca s'al.lota va anar,
i li van dir que era as llit
luego que ell hi va arribar.

Sa mare estava a sa porta
i no volia que entràs,
que sa filla era mig morta
i era just que es confessàs.

Valga'm Déu, i què és això?
digué en Bep tot espantat.
Deixau que la vegia jo
o es casar-me estàracabat.

Tant en Bep va forçetjar
i tantes coses digué
que a la fi pogué **lograr**
d'entrar a veure el seu bé.

Què és aquesta novetat,
estimada? li va dir;
i **apenas** hagué parlat
quan **ue, ue** va sentir.

Al veure's en semblant cas,
pensau qual ell quedaria!
Per davant i per **detràs**
li ratjava sa camia.

A la fi va recobrar
d'aquest **susto** en Bep un poc,
i a ella li va demanar
com s'entenia aquell joc.

Tu en es llit i en es costat
tens aquesta criatura?
Cert que si jo em fos casat
tenia bona ventura.

Això és es braverol (3)
que a sa panxa te tenies?
No crèguies que sia mussol,
ja veig es mal que paties.

Adiós, que me'n vaig anant.
Escolta, Bep estimat,
escolta'm sols un instant
i estiràs desenganyat.

S'al.lot és d'una vesina,
creu-ho, Bep, per vida mia.
No, no, que tu ets sa gallina
d'aquest ou, i és ou del dia.

Foi, foi, no m'enganyaràs,
ja em basta lo que he vist ara,
i al Toro em trobaràs
que jo vaig a fer-me frare.

Diuen que ho ha executat
en Bep així com digué;
i que s'és encapullat:
Déu faça que sia per bé.

NOTA DE L'EDICIÓ

Normalitzo, fins on és possible sense alterar la rima i el recompte sil·làbic, l'ortografia dels textos. Conservo, en canvi, les formes morfològiques dialectals. En cursiva apareixen els barbarismes. Al principi de cada comentari hi ha les notes lingüístiques que he cregut més oportunes per aclarir el significat dels poemes.

- 1) (1) Teia: Tella, teula.
- (2) Arrapar: elevar o excitar fortament l'esperit.

Comentari

El tema del poema és el casament d'una beata fadrina i un viudo. Era un tema apte per fer-ne burla: era mal vist el viudo que es tornava a casar, i era costum fer al nou matrimoni una serenada, un fester, renou (encara es feia fa uns quaranta anys a alguns pobles) la nit del casament.

- 2) (1) Mal de masclí: mal de ventre molt fort, còlic intestinal.
- (2) Servicial: lavativa.

Comentari

De temàtica escatològica, ens presenta un personatge grotesc que es creu prenyat quan, en realitat, té un còlic. La seva malaltia (la física, no la mental) s'arranja amb una lavativa i d'una manera bastant desagradable.

- 3) (1) Maçota: maça grossa, insígnia d'autoritat.
- (2) Mossó: Senyor de la classe mitjana.

Comentari

Ens presenta un nou tipus de versificació (estrofes de sis versos de deu síl·labes). Es tracta del principi d'un poema èpico-burlesc: presentant les formes pròpies de la poesia heroica (invocació a les muses, to solemne..) ens explica els amors d'un frare i una pagesa. El poema és incomplet (lamentablement) i manté tot el fragment un to divertit i desenfadat (basta veure la penúltima estrofa on, sense dir res, ho diu tot).

- 4) (1) Cero: cérvol.
- (2) Buranya: Nafra produïda per infecció o impuresa de la sang. Cercar buranyes és inquirir maliciosament notícies d'algú, amb intenció de descobrir els seus defectes.
- (3) Galejar: Fer festa ostentosa.

Comentari

El poema tracta el tema del banyut satisfet de la seva situació, de la qual treu profit. Es un tema comú en tota la poesia de to humorístic.

- 5) (1) Opilada: Obstruïda.
 (2) Alicorn: Unicorn.
 (3) Braverol: Contusió amb abonyegament, especialment en el cap.

Comentari

Novament el tema del banyut. En aquest cas, però, no és el banyut satisfet del poema anterior. La situació es resol contràriament als interessos de la noia, que veu els seus projectes matrimonials desfets. Es digna de fer notar la descripció que fa el poeta del personatge femení.

Comentari general

El primer que ens hem de demanar és perquè Joan Ramis, vint-i-sis anys després de la seva última obra coneguda en català escriu aquest recull, i perquè no és inclòs en cap dels dos manuscrits d'obra literària coneguts fins ara, i perquè el to de la poesia és tan apartat del to general que havia mantingut fins aquell moment.

El tipus de poesia no és estrany, i respon a la tradició barroca en la qual es troba, per exemple, el rector de Valfogona. El fet que apareguin frares i capellans com a objecte de sàtira tampoc no és infreqüent en aquesta tradició de poesia burlesca. No ens és possible aclarir perquè prop del final de la seva vida Ramis escriu aquest recull, si no és com a expansió literària, com a joc d'entreteniment per consum propi o d'un cercle reduït d'amics. Per aquest motiu el recull no seria inclòs en cap dels dos manuscrits abans citats, sobretot en el de la Biblioteca Pública, que sembla que havia estat preparat per a l'edició. Aquesta obra poètica inèdita fins ara s'inscriu, per tant, en la poesia d'influència castellana, i com una mostra de joc literari, de diversió.

BILINGÜISME I DISCRIMINACIÓ

PONÇ PONS

Començaré amb les paraules que, en el llibre *“Educació i Autonomia”*, diu Pierre Furter:

“Un poble que no ha estat format i introduït en el món de la cultura en la llengua en què va aprendre a parlar, no és un poble madur i lliure sinó un poble tarat”.

Hi estic d'acord. Per desgràcia, crec que nosaltres no som un poble madur ni lliure, sinó un poble tarat. I el fet més trist és que encara continuam formant i introduint els al.lots en el món de la cultura amb una llengua que no és la nostra i que ens han imposat.

BILINGÜISME

Si miram un diccionari o qualsevol enciclopèdia trobarem més o menys aquestes definicions: Bilingüisme: *“Condicó de bilingüe”*. *“Us alternatiu de dues llengües en un individu i, per*

Ponç Pons és escriptor. Professor de llengua i literatura de l'Institut de Formació Professional de Maó.

extensió, en un grup social". "Pràctica d'usar alternadament dues llengües".

De fet, es parla de bilingüisme quan un subjecte, una persona, pot emprar dues llengües amb un mateix domini. Però atenció. Segons Mackey: *"Ningú no és bilingüe, ja que és impossible aconseguir un domini absolut en els dos idiomes, ni tan sols en el matern, i més quan l'aprenentatge de la llengua mai no es dóna per conclòs per ser un procés que dura tant com la vida"*.

Sembla prou clar. Una persona pot conèixer, a més de la seva, una altra o diverses llengües. I açò és convenient. No entraré ara a parlar del que suposa com a valors culturals ni dels avantatges pràctics que representa o de certs perills que comporta. Saber llengües és important. Però el bilingüisme que ens venen i que ens imposen a Espanya crec que no té res a veure amb tot açò i respon a un tipus d'estat centralista, en el fons uniformador.

D'entre l'extensa classificació que els sociolingüistes han fet d'aquest fenomen cal assenyalar (cit Vallverdú):

Bilingüisme instrumental: Consisteix en l'adquisició d'una segona llengua per raons pràctiques o utilitàries, sense intenció de perfeccionar-ne el coneixement o incorporar-se a la nova cultura.

És el cas de molta gent que va i treballa de manera temporal a un altre país o dels mateixos menorquins que estan aprenent anglès perquè necessiten xampurrejar aquesta llengua per tenir accés a un treball.

Bilingüisme integratiu: Consisteix en l'adquisició d'una segona llengua amb intenció de perfeccionar-la cada vegada més i esdevenir membre de ple dret de l'altra comunitat.

Aquest bilingüisme el trobàvem fa uns quants anys aquí a Menorca entre els immigrants ("*forasters*") que venien i a poc a poc s'integraven, rallant menorquí, en la vida del nostre poble. Però açò, avui, s'ha acabat. Si ens hi fixam, bona part d'aquesta enorme massa de gent que per motius diversos s'ha vingut a ins-

tal·lar aquí es desentén i adopta fins i tot postures combatives de despreci i rebuig de la nostra llengua.

Bilingüisme ordenat o orgànic: és aquell en què l'individu manté adequadament separats els dos sistemes lingüístics amb interferències mínimes.

Bilingüisme desordenat o inorgànic: és aquell en què l'individu mescla els dos sistemes en una mena de supersistema comú amb elevada interferència.

La veritat és que aquí, a més de mesclar els sistemes, n'hi ha un de preponderant, i per causes que caldrà veure, no empram bé ni el català ni el castellà.

Des del punt de vista ambiental, el bilingüisme pot ser: **uniforme** si la comunitat usa més o menys les dues llengües, i **dual** si hi ha dues comunitats lingüístiques convivint en un mateix territori.

Avui per avui, sobretot a Catalunya, però també a Menorca, hi ha dues (per no dir més) comunitats que conviuen (?) separadament i sense gaire harmonia en un mateix, per jo deshumanitzat, fet malbé i caòtic, contaminat territori.

La integració d'aquests amplis sectors castellans que a voltes a l'interior o l'extraradi de les grans ciutats es tanquen i es converteixen en "ghettos" és molt difícil. Segons Vallverdú, el **bilingüisme dual** de dues comunitats en contacte no és estable: *"és tracta d'una situació típica de conflicte lingüístic en la qual una comunitat acaba abandonant la pròpia llengua per adoptar la de l'altra (amb un període més o menys llarg de bilingüisme generalitzat) o bé apareix una nova llengua (mixta), que sol tenir les característiques estructurals de la llengua dominant"*.

Però empram molt el concepte de **comunitat lingüística** i cal definir-lo. Segons Halliday i altres és *"un grup de gent que es considera usar la mateixa llengua"*.

En aquest sentit, és oportú recordar que els països hispanoamericans, per damunt de divisions i enfrontaments polítics, tenen molt clara consciència de formar part d'una sola comunitat lingüística i estan units en la llengua. També cal dir, que des d'Espanya es fomenta aquesta unitat i s'exalcen els seus

valors a través de programes televisius com (té un títol presumptuós i encara imperialista) “300 Millones”. En canvi aquí, tothom tira pel seu dret i encara estam, tan pobres som, amb allò del “*menorquí sí, català no!*” com si fossin llengües diferents.

El lingüista Govinand Pande ja va advertir: “*Una llengua continua vivint i florint mentre aquells qui la posseeixen segueixen parlant-la amb orgull*”.

Jo no estic gaire segur que els menorquins emprem ara la nostra llengua amb orgull. Es més; crec que a pesar del postís, incult, fanàtic i fomentat xauvinisme illenc que lluita contra el català i “*el terrible catalanismo*” que va escriure algú al diari, patim encara un tristíssim complex d’inferioritat i ens sembla que el castellà és una llengua superior i més important. Com diu la gent: “*És més cosal*”.

De la cultura catalana se n’ha fet durant aquests anys una reducció folklòrica i esmorteïda. Quan algú, per demostrar la innocència i la justícia cultural del règim anterior, afirma apassionadament que després de la guerra ja venien els Coros y Danzas de la Sección Femenina a ballar fandango i es representaven obres de teatre en menorquí, sé que té raó. És ver. Però el fandango, volguem o no, és una cosa morta que la joventut no viu i que la gent, en qualsevol festival d’aquests que es solen muntar pels pobles, no aguanta més de mitja hora.

Quant al teatre, és ben cert que en anys passats es permetia la representació d’obres costumistes que tots sabem de memòria i que són peces de museu. Però mentrestant, l’ús del català a l’escola i en els mitjans de comunicació social estava prohibit.

Encara ens volen morts.

DIGLÒSSIA

El bilingüisme (cit paraules de Ninyoles) implica un mateix estatus de poder o prestigi en tots dos idiomes. Suposa que una llengua estigui al costat de l’altra, al manco de principi, en un mateix pla.

Aquí, a Menorca, les dues llengües que empram no tenen un mateix prestigi ni estan, per molt que ens ho diguin en un pla d'igualtat. Patim (i des de fa massa segles) una situació que els lingüistes han denominat "*diglòssia*" i que Vallverdú, a la Gran Enciclopèdia Catalana defineix així:

"Terme aplicat per caracteritzar una situació socio-lingüística en què un idioma o parlar alt (A) és usat per a funcions formals (educació, literatura, religió, etc) i predominantment en l'ús escrit, enfront d'un idioma o parlar baix (B), utilitzat per a funcions informals (temes familiars, comunicació íntima o espontània, etc) generalment orals".

Els menorquins tenim una mentalitat, i fins i tot una ideologia, clarament diglòssica. Sempre ens han dit que el castellà és la "*lengua del Imperio*" i a més sabem que la parlen 300 milions Té un prestigi. Un valor social. Per açò, la burgesia menorquina (sobretot a Maó) parlava, per marcar les diferències, en castellà. I per açò, la gent que normalment ralla, viu i pensa en català, troba que aquesta, la nostra, és una llengua que és apta per emprar a casa, però que la ràdio, el cinema, l'ensenyament, els diaris...., tot allò que és important i ho ha d'entendre molta gent és normal que es faci en castellà. A més, et diuen, "*per anar a fora, es català no et servirà gens, en canvi es castellà...*"

Ho he sentit dir prou vegades a persones que no han sortit de Menorca i que per l'edat ja és difícil que es proposin viatjar. Sembla com si enlloc de viure plenament en aquesta illa pensassin sempre en anar-se'n o en fugir.

Cal plantejar-nos amb seriositat i lucidesa qui som i què volem ser. Per anar a fora, ens serviran, sempre com a segona llengua, el castellà, l'anglès, el francès... etc. Però si decidim viure aquí hem de fer-ho, lliurement i humanament, en català.

Tornant al tema del bilingüisme, voldria copiar uns fragments del llibre de memòries d'Antoni Moll "*Inventari de Mi-nyonia*" que em semblen molt encertats:

"El bilingüisme no consistia a aprendre dues llengües, sinó a subordinar l'idioma propi a un idioma foraster".

"L'aprenentatge d'escriure i llegir, encetat d'hora en el par-

vulari, no era pas tasca planera. Però es complicava enormement pel fet de llegir i escriure en un idioma desconegut”.

“En castellà, tanmateix, no hi parlava ningú (...) Més que en motius culturals o polítics, l’habitud s’inspirava en raons socials, de prestigi. Hom considerava el castellà com a signe de distinció. (...) El que calia era no confondre’s amb la multitud plebea”.

“Per això sí que els ha servit la llengua forastera: per a desprendre la pròpia”.

El filòleg gallec i crític literari Xesús Alonso Montero, autor entre altres estudis de *“Realismo y conciencia crítica en la literatura gallega”* *“Informe dramático sobre la lengua gallega”* i *“Ensayo de bilingüística: Galego e castelán frente a frente”*, ha proposat el terme *“dilingüe”* per definir aquella persona que sabent dos idiomes en té un per a certes motivacions i un altre per a unes altres.

Des del punt de vista literari —diu ell— s’entenia, a l’època de Rosalia, que el gallec era una llengua apta i fins i tot òptima per a la poesia, però no per a la prosa que no fos costumista i riallera.

Antoni Moll ens mostra un altre exemple d’aquesta mentalitat a través de la figura del seu pare:

“El pare no atorgava gaire bel.ligerància al català literari. Malgrat tot, el considerava força adient —àdhuc més que el castellà— a l’expressió poètica. Trobava que en català els versos quedaven força bé. Tampoc no negava que el català pogués servir per a certes formes de drama rural —Terra Baixa! Opinava, però, que les possibilitats, tant artístiques com socials del nostre idioma eren, més aviat, migrades en el terreny normal i quotidià de la prosa”.

El bilingüisme (caldría esmentar els estudis de Marouzeau, Lambert, Titone Siguan o Mata) representava per a nosaltres una taula de salvació. De fet, era pura supervivència. El poder central (castellanista i uniformador) va intentar amb decrets i normes (prohibicions denigrants) eliminar la nostra llengua, però no va reeixir.

Amb el canvi democràtic, la pressió, l'esforç, les justes reivindicacions de tot un poble que reclama els seus drets i la veu pròpia, ja som oficialment bilingües, però no oblidem que, a més de l'ús en igualtat (?) de dues llengües, el bilingüisme és per a nosaltres una nova imposició.

En el fons, som bilingües a la força perquè no volen ni ens deixen que visquem en català. Crec que aquests paràgrafs de Lluís V. Aracil (*"Papers de sociolingüística"*) a més de contundents són clars i clarificadors:

"La temptativa conciliadora, per molt comprensible i confortant que sigui, a la pràctica no mena enlloc. (...) L'ur reconciliació és jeràrquica. Són complementaris perquè no són pas iguals. (...) El mite presenta com a indiscutible que el nostre bilingüisme és harmoniós, estable i inamovible. (...) La inferioritat absoluta i suposadament "intrínseca" del català respecte al castellà és donada simplement per descomptat"

"Els mateixos idiomes són classificats jeràrquicament, la qual cosa torna a posar la qüestió de si una llengua és "inferior" perquè és parlada per gent "inferior", o a l'inrevés. En tot cas, són generalment els parlants nadius de la llengua "inferior" els que són suposats i/o encoratjats a ésser bilingües. Ningú no insisteix pas en la reciprocitat"

"El castellà és "a sobre" i el català és "a sota". Els bilingües són més acusadament conscients d'això que ningú"

"L'auto-odi és la contrapartida de la idealització. No és estrany, aleshores, que les denigracions més explícites i més fervents del català vinguin de part dels seus parlants nadius. Els que escarneixen el català fins al punt ascètic d'insultar-se a si mateixos són poc inclinats a vindicar el bilingüisme"

"La imposició del castellà és presentada favorablement: no pas com a substitució, sinó com a enriquiment. La política coercitiva és matisada amb paternalisme. Es, després de tot, per llur bé que a nadius ignorants els presenten, de franc, una llengua "superior" a la seva"

"Les mesures castellanitzants, encara que aspirin en darrer terme a erradicar el català, s'accontenten de moment de fer-nos

"bilingües" — és a dir, una mica "més bilingües" del que se suposa que ja som".

"La substitució lingüística consisteix en una seqüència d'etapes, una de les quals —segurament la més hàbil i crucial— és un bilingüisme transitori".

"Per què s'aferren al bilingüisme aquests unilingües inveterats i impenitents? Sens dubte, perquè és llur pretext infal·libre per a no haver pas d'usar el català".

La realitat quotidiana ens ho demostra clarament.

DISCRIMINACIÓ

Espanya és un estat intolerant i aquests tres segles d'anticatalanisme i de persecució contra les nacionalitats històriques han donat lloc a una mentalitat castellanista que no veu clar i que no acaba d'acceptar, per molt que ho aparenti, la diversitat lingüística.

Encara avui, coneguts intel·lectuals (alguns considerats progressistes) s'escandalitzen, es queixen públicament d'aquest procés normalitzador que, segons ells, posa en perill l'existència del castellà i signen manifestos en contra de la nostra llengua.

De manera més subliminal, pot entreveure's també, a través de comentaris i opinions d'alguns lingüistes o escriptors castellans, aquesta antiga incomprensió cap a la nostra cultura que, sota una apariència de normalitat legal, volen mantenir fermada i a ser possible reclosa en un marc folklòric.

Contra el català hi ha decrets, prohibicions, instruccions, amenaces i cèdules en abundància. Francesc Ferrer n'ha fet un exhaustiu estudi en el seu llibre *"La persecució política de la llengua catalana"* (Eds.62/Barcelona 1986). Com a mostra, basta recordar i retreure el sempre famós Decret de Nova Planta (1716) en què Felip V, rei absolutista que ja havia abolit la Universitat de Barcelona i anulat els furs del País Valencià i les Balears, suprimeix el català del món oficial i de l'ensenyament:

"...mandando al mismo tiempo que en las escuelas de primeras letras y de gramática no se permitan libros en lengua ca-

talana, escribir ni hablar en ella dentro de las escuelas y que la doctrina cristiana sea y la aprendan en castellano".

Aquest mateix rei, en unes instruccions adreçades als corregidors de Catalunya i Mallorca, dicta maliciosament:

"...se procure mañosamente ir introduciendo la lengua castellana en aquellos pueblos... Pondrá el corregidor el mayor cuidado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará las providencias más templadas y disimuladas para que se note el efecto sin que se note el cuidado".

Com es pot apreciar, el poder no sempre és cec sinó que, a més de la força, sap emprar també l'astúcia.

Per no convertir aquest apartat en una llarga i extensa llista de fets en contra del català citaré només, de forma resumida, alguns exemples. Carles III, l'any 1768, tramet una Real Cédula en la qual diu: *"quiero... que la enseñanza de primeras letras, Latinidad y Retórica se haga en lengua castellana"*.

Hi tornarà a insistir l'any 1771 i el 1780 dictarà una altra cèdula ordenant que a totes *"las escuelas del Reyno"* s'ensenyi en castellà.

El 1837, el Gobierno Superior Político de las Baleares dona instruccions per castigar els infants que *"dentro del umbral de la escuela (...) hablen palabra que no sea en castellano"*.

El 1867 surt una ordre disposant que *"no se admitan a la censura obras dramáticas que esten escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias españolas"*.

Com a cosa curiosa (no ha mancat la picaresca de: feta la llei, feta la trampa) sabem que aquest mateix any el Ministre de la Governació prohibia la representació d'obres teatrals escrites exclusivament en català. Per açò, els autors van emparar-se en un bilingüisme que feia parlar castellà els personatges més grotescos i dolents.

El 1902 surt un Real Decret amenaçant amb la separació del Magisteri Nacional de tots els mestres d'instrucció primària que ensenyin la doctrina en llengua altra que la castellana.

El 1926 es decreta que si abandonen o posen pegues a l'ensenyament del castellà seran sotmesos a expedient i si es tracta

d'una escola privada *"la sanción podría consistir en la clausura del centro"*.

La llista, com he dit, de normes oficials i lleis contra la nostra llengua és molt llarga i em remetré de bell nou al llibre de Francesc Ferrer.

Qui digui que el català no ha estat perseguit i prohibitment.

El de la llengua és un tema preocupant i gairebé obsessiu per al poder central. Avui sabem (ho diu Joan Fuster en el llibre *"Ara o Mai"*) que el general Franco tenia assessors filològics i, com a anècdota, és prou eloqüent la frase atribuïda al reconegut historiador Sánchez Albornoz: *"Si al menos la victoria de Franco sirviese para eliminar el problema catalán"*. Amb la democràcia, les coses han millorat, però així i tot, ens queda encara un llarg camí de normalització que passa inevitablement per un canvi polític més profund i almanco federal.

ENSENYAMENT

Ho diré sense embulls. L'ensenyament que pateixen els nostres al.lots em sembla denigrant, irracional, injust i desolador.

Podrà semblar exagerat, però no deixa d'esser tristíssim veure com a molts col.legis de Menorca s'ensenyava encara en una llengua que, per molt de l'Estat que sigui i per molt que s'hagi imposat, no serà mai la nostra.

Macnamara diu ben clar que el rendiment escolar, en general, és més deficient quan l'ensenyança es fa en una llengua que no es domina. Segons ell, si l'escola comença emprant la llengua familiar i va introduint paulatinament la segona llengua, els resultats són millors.

La UNESCO, (organisme crec que net d'inspiracions catalanistes) va promoure dos informes prou il.lustratius i clars: *"L'ús de les llengües vernacles en l'ensenyament"* (1953) i *"El bilingüisme en l'educació"* (1960). Del primer, crec que bastarà amb transcriure els següents punts:

1.- La llengua materna és el mitjà natural d'expressió d'una persona, i una de les seves primeres necessitats és desenrotllar al màxim la seva aptitud per a expressar-se.

2.- Tots els alumnes han de començar llurs cursos escolars en la llengua materna.

6.- Si la llengua materna és adequada en tots els aspectes per a servir de vehicle d'instrucció en les universitats i establiments d'ensenyament, cal emprar-la com a tal.

9.- Cap llengua franca no pot substituir adequadament la llengua materna, si els infants no hi estan familiaritzats abans d'ingressar a l'escola.

10.- Per a l'alfabetització d'adults cal emprar llur llengua materna i passar després a una segona llengua si volen i poden fer-ho.

16.- L'ensenyament de la segona llengua ha de progressar gradualment i no ha de ser emprada com a mitjà d'instrucció fins que els alumnes hi estaran prou familiaritzats.

Si està ben clar que els al.lots han de començar els seus cursos escolars en la llengua materna, aquí per què no es fa? De què es té por? Quin tipus d'educació o de model d'ensenyament és aquest?

Es ralla molt de bilingüisme, però de moment, tal com s'ensenya resulta que no s'aprèn ni es domina bé ni una llengua ni l'altra.

Les relacions llengua — pensament (Guillem von Humboldt i altres han sostingut que són inseparables, que no es pot pensar sinó és mitjançant paraules) ara ens durien massa enfora, però no és lògic ni pedagògic que en el cicle inicial s'ensenyi o s'introdueixi (parafraçant Furter) els al.lots en el món de la cultura amb una llengua que no és la seva, que no han emprat i no empra la comunitat on viuen i que per tant desconeixen. Resulta absurd que els al.lots menorquins (que rallen, han après a rallar i s'expressen normalment en català) quan van a escola hagin d'aprendre a llegir i escriure primer en castellà.

Es comença malament. En bona part, crec que el baix rendiment escolar d'una sèrie d'alumnes amb greus deficiències

de comprensió i expressió, a més, és clar, d'altres causes, pot venir també d'aquí.

Per sort, la política educativa ha canviat bastant, però així i tot, patim encara la inèrcia d'un sistema d'ensenyament allunyat de la realitat que no contribueix gaire a que seguem un poble madur, amb identitat i personalitat pròpies.

Avui en dia, com a primer pas, com a signe de normalització, ja hi ha escoles que fan el cicle inicial en català i que introdueixen, primer de manera oral, després, en el cicle mitjà, de manera escrita, els alumnes en el castellà com a segona llengua.

Pels immigrants es segueix un procés invers. Però quan s'arriba al cicle superior, totes les assignatures (llevat del "*català*" que, desplaçat per l'anglès o "*idioma moderno*" segons la terminologia del MEC, arriba a ser una tercera llengua) es fan en castellà. I així no anam aumon.

A Catalunya, al País Valencià i Les Illes, partint d'aquest cicle inicial respectuós i solidari, s'hauria de conduir els immigrants cap a una plena integració lingüística i aconseguir un ús total del català en la vida pública, l'administració, etc.

El català (que a molts de centres encara es dona malament perquè se'l converteix en una "*maría*" o se'n fa un ús arqueològic) no pot esser com fins ara una segona llengua perquè és la nostra i amb ella volem viure oberts al món.

CONSIDERACIONS FINALS

A l'Estat Espanyol s'ha seguit fins no fa gaire una política brutalment assimilista contra les llengües denominades "*regionales*" i, a pesar dels nous decrets de normalització lingüística, la veritat és que encara continuam en perill.

De fet, el sistema "*substitutiu*" d'anar encerclant la llengua dominada en una zona geogràfica cada vegada més restringida, i el "*dialectalitzador*" d'anar fent perdre la consciència d'unitat i fragmentar la llengua en nombrosos patuesos, s'han aplicat amb notables i duradors resultats.

Quan veig escrites a documents oficials coses com: "*El pa-*

trimonio cultural español se encuentra enriquecido por la existencia de diversas lenguas maternas" o es parla malintencionadament de "*las peculiaridades regionales*" me n'adon que no tenim, que cal fer néixer, una vertadera i autèntica democràcia cultural.

Ens han penjat durant segles el qualificatiu de separatistes i tenim prou motius per ser-ho, perquè aquí s'ha marginat, humiliat, exclós i separat tothom que parlés una altra llengua que no fos el castellà.

Un exemple senzill. Als antics llibres de text, en els "*Curso general de literatura española*" no hi figurava ningú que escrivís en català, gallec o basc. No eren espanyols? Com quedam?

Espanya és un vell concepte que cal refer i que entre tots hem de precisar. De moment, si esser espanyol equival a ser castellà, cadascú que actui en conseqüència, perquè el problema (ja ho deia des de Galícia Vicente Risco) és polític. Fins no fa gaire, supòs que per por d'emprar el terme "*catalana*", la nostra llengua era designada boirosament com a "*vernàcula*". Ara aquest terme és anticonstitucional. Per què? Potser en tengui molta culpa la definició de la UNESCO que diu: "*Llengua vernàcula és la llengua materna d'un grup dominat socialment o políticament per un altre que parla una llengua diferent*".

El bilingüisme, després d'aquests tres llargs segles d'opressió, va plantejar-se primer com una reivindicació, (l'única possible enfront el poder dominant) i ara ens el venen com la solució total i àdhuc ens el pinten desitjable i positiu. Jo no ho entenc. Repetesc que és necessari estudiar, conèixer altres llengües, i no entraré a comentar (seria massa llarg i són contradictoris) els estudis que s'han fet sobre problemes psicopedagògics; però si és tan bo ser bilingüe, si el bilingüisme convé, perquè no ho són o s'implanta a la Comunitat de Madrid? No ens enganyem. El nostre bilingüisme és una imposició que representa l'estancament oficial i el cop de gràcia definitiu i mortal a la plena normalització.

Com diu lúcidament Lluís V. Aracil: "*Es parla molt del català, però es parla poc en català*".

Aquí, a Les Illes, amb l'afluència massiva d'immigració i de

turisme, calen mesures més fermes, menys dubitants, i de pura supervivència. No podem existir només folklòricament. La nostra llengua es degrada i es descompon de manera irreversible igual que el nostre destrossat paisatge.

Jo he estat sempre un estudiós i un apassionat lector de les lletres castellanques. Crec i afirm que el castellà, una de les cinc llengües declarades internacionals i que pot servir de nexa de relació entre els diversos pobles d'Espanya, s'ha de conèixer i només pel fet (és un motiu personal però vàlid) de poder llegir directament, sense necessitat de traduccions, Cervantes, San Juan de la Cruz, Quevedo, Borges, Cortázar, García Márquez, etc., (que em perdonin els que no anomen, però la llista és enorme) ja val la pena d'aprendre'l. Açò no obstant, crec també que a tota l'àrea d'aquests complicats i tensos, delimitats però difícils, Països Catalans no hi ha més via de salvació ni sortida que aconseguir que la llengua catalana sigui l'única oficial.

El bilingüisme, analitzem sinó els casos d'arreu del món, és difícil que sigui pur i es demostra com una situació inestable que pot conduir, ho explica molt bé Meillet, a la substitució lingüística.

La convivència amb el castellà (com a segona llengua) és enriquidora. Però cada país, cada nació, cada estat, cada poble (i nosaltres ho som) té dret a viure i emprar la seva llengua.

En aquesta centralista Espanya de xaranga, pandereta i autonomies, hem assistit (es tractava de confondre el fet de les nacionalitats històriques) al naixement espontani de patriotismes locals i xauvinismes rancis que s'afirmen i autodefineixen amb la invenció de banderes i escuts provincians.

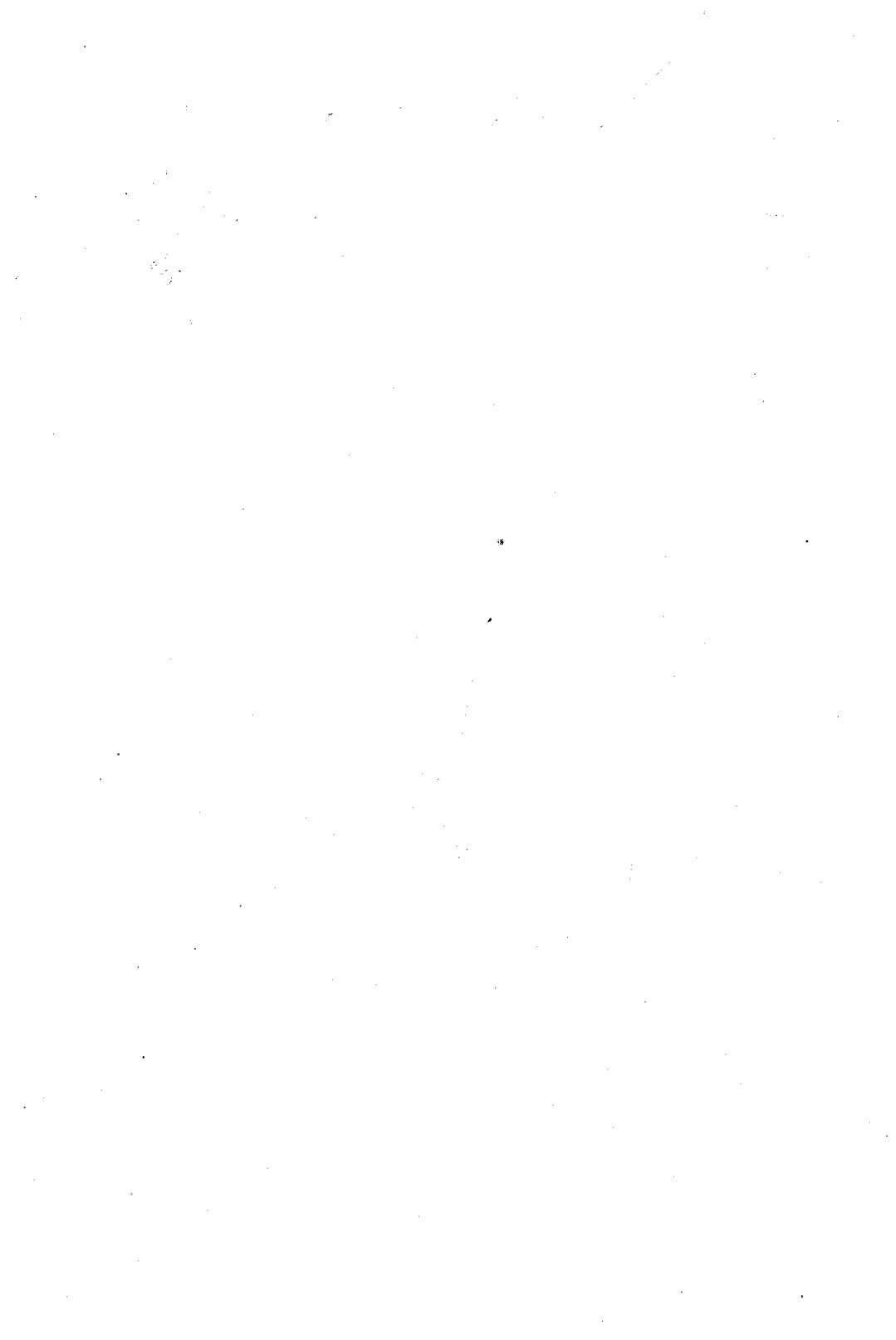
Joan Fuster, en el seu llibre "*Ara o Mai*", recull la següent anècdota: "*Conten que, en una visita a Barcelona d'Alfons XIII, don Toni Maura, mallorquí castellanitzat, hi feia una observació oportuna: «Majestad, hay muchas banderas catalanas, pero pocos letreros en catalán»*".

Tenia raó. Ara més que mai segueixen sobrant banderes i molts cotxes oficials. La llengua està en perill. El bilingüisme,

amb els seus aires oficials de normalització, pretén legalitzar un estat de dependència que no podem acceptar.

L'administració, l'ensenyament, els mitjans de comunicació social... la vida tota que ens pertany i volem nostra cal que sigui en català.

Només així, podrem ser un poble i la llengua (parafraseig Carles Riba) serà un fet de llibertat.

LA UNITAT HISTÒRICA I ACTUAL DE LA LLENGUA CATALANA

PHILIP D. RASICO

I.- Introducció.

Voldria manifestar-vos de bell antuvi el gran plaer que sento en trobar-me de nou a l'illa de Menorca, la qual vaig conèixer per primera vegada fa precisament un any quan vaig venir ací per tal de completar un projecte d'investigació sobre els menorquins, més d'un miler en total, que emigraren a la Florida l'any 1768, és a dir a la península nord-americana que poques dècades després vingué a constituir un estat important del meu país de naixença. Durant aquella primera estada a Menorca vaig ser invitat per l'Ajuntament de Maó i per l'Obra Cultural de Menorca a donar una conferència sobre alguns resultats preliminars de les meves recerques filològiques i històriques respecte a la colònia menorquina establerta a la Florida, de la qual s'han conservat a la ciutat de Sant Agustí manifestacions lingüístiques i culturals importants, encara que aquestes hi estan amenaçades actualment de la desaparició. En aquest sentit, em plau molt poder aprofitar aquesta avinentesa per anunciar-vos que acabo

Philip D. Rasico es professor de llengua catalana de l'Amèrica Vanderbilt University, als Estats Units.

d'enllestir el manuscrit d'un llibre força documentat i extens sobre la història, la llengua, i la cultura dels menorquins floridencs, el qual volum es publicarà aviat no pas en anglès sinó en català, la vostra llengua i la dels vostres avantpassats que colonitzaren la Florida al segle XVIII.

Com ja sabeu, s'està celebrant aquests dies a tots els països on es parla català el Segon Congrés de la Llengua, el qual es convocà pel mes de juny del 1985 al reial monestir de Poblet i que es clourà el dia 11 de maig d'enguany. Recordareu a més que fa vuitanta anys justament tingué lloc el Primer Congrés de la Llengua, tan fructuós i alhora important per al futur de la llengua catalana. Fou llavors quan s'iniciaren tota una sèrie de projectes que hagueren de conduir a l'establiment d'una ortografia, una gramàtica, i un diccionari normatiu del català. Ara bé, d'ençà de l'any 1906 han passat moltes coses que d'una manera o altra han afectat — i segueixen afectant — profundament aquesta llengua en totes les seves varietats dialectals i en tots els àmbits de la vida. Per això s'ha convocat el Segon Congrés a fi d'examinar la condició de la llengua catalana des d'una perspectiva històrica i alhora contemporània. Els coordinadors de l'Àrea de les Illes Balears del Congrés m'han invitat a donar aquesta conferència avui a Maó i m'han demanat que em refereixi especialment a diversos aspectes de la llengua catalana que tenen una relació amb les meves activitats professionals com a especialista en la filologia catalana i estudis del poble catalanoparlant. Així, els temes de què parlaré a continuació seran els següents: 1r) com vaig interessar-me pel català i quins són els meus camps de treball respecte a la recerca i la docència; 2n) l'estat actual dels estudis catalans (i sobretot el de l'ensenyament de la llengua catalana) dins la meua àrea d'influència; i 3r) el caràcter unitari de la llengua catalana tant en la seva història com en les seves manifestacions actuals.

II.- Algunes Dades Autobiogràfiques

La veritat és que jo no sabia que existia una llengua catalana abans de l'any 1974, o, si més no, sols en tenia una idea molt imprecisa. La meua carrera universitària havia estat de Lletres, amb una concentració en la filologia castellana, i a través de les meves lectures i els comentaris d'algun professor, jo havia tingut la impressió que el català era una mena de variant regional del castellà, un dialecte en què hom se's menjava les vocals finals i escrivia els noms de lloc d'una manera molt estranya. Tot això, recordem-ho, fou fa molts anys. Malgrat aquell estat d'ignorància innocent, em fascinava aleshores el fet que al nord-est d'Espanya (no sabia que el català es parlava enlloc més) existís una varietat del castellà que semblava força diferent del castellà d'Amèrica i d'Espanya que jo ja coneixia. En acabar la carrera universitària normal vaig decidir a continuar els meus estudis al nivell postgraduat a fi d'obtenir el grau de doctor en filologia hispànica i, després, treballar com a professor. Així, l'any 1974 vaig començar el programa de lingüística hispànica a la Universitat d'Indiana (Bloomington, E.U.A.), on exercia la docència el professor Josep Roca-Pons, un investigador de molt renom pels seus estudis de lingüística espanyola. Jo ignorava aleshores que el mateix Roca-Pons (fill de Sarrià al Barcelonès) també era molt conegut per les seves recerques i obres sobre la filologia catalana. A l'hora d'escollir les assignatures que prendria aquell primer semestre a la Universitat, vaig descobrir que n'hi havia una de llengua catalana ensenyada pel professor Roca Pons. Vaig decidir a matricular-m'hi de seguida, atès que em feia l'efecte que aquest curs podria ser molt interessant i alhora molt útil com a un bon complement als meus estudis hispànics en general. I des de la primera classe m'hi vaig apassionar. El semestre següent, quan jo ja havia après a parlar una mica el català, o almenys m'esforçava a parlar-lo el més possible, vaig assistir a una altra classe de català, aquesta de lingüística, la qual fou ensenyada pel mateix professor Roca Pons. Em vaig adonar lla-

vors que la llengua catalana tindria un paper important en les meves futures activitats professionals.

Fins a l'any 1975 jo no havia estat mai a Espanya, tot i que havia passat un any a Sud-Amèrica, Colòmbia. Quan se'm va presentar l'oportunitat de viure i d'estudiar per un any a Madrid durant el curs 1975-1976, vaig agafar-la amb entusiasme. Resultà que aquell any el professor Roca-Pons havia d'ésser el director dels estudiants postgraduats de la Universitat d'Indiana que havien estat acceptats per al programa d'estudis a Espanya, a la Universitat Complutense de Madrid. D'aquesta manera vaig poder continuar-hi amb ell els meus estudis de llengua i filologia catalanes, i al mateix temps m'hi vaig fer bon amic d'un estudiant català (d'Olot a la Garrotxa) que vivia al mateix col·legi que jo a Madrid. Encara que el centre dels meus estudis era a Madrid aquell any, vaig poder aprofitar les vacances de Nadal i Any Nou per viatjar arreu de Catalunya, ja tot sol ja acompanyat del professor Roca-Pons i la seva dona o de l'amic d'Olot. M'agradà molt aquesta experiència, puix que em permeté de parlar amb gent catalana en català i al mateix temps conèixer millor el territori lingüístic català i la seva cultura. A conseqüència d'això, quan arribaren les vacances de Setmana Santa aquell mateix any, vaig tornar un altre cop a les terres catalanes.

Després d'aquell any a Espanya i en trobar-me de nou a Nord-Amèrica, vaig continuar l'estudi de la llengua, la literatura, i la cultura catalanes a la Universitat d'Indiana. Sabia llavors que volia escriure la meua tesi doctoral sobre un tema de lingüística catalana, i concretament sobre l'evolució dels sons de la llengua a l'època preliterària (segles IX a XIII), i amb aquest motiu vaig aconseguir una beca que em permeté de passar un any a Catalunya (el curs acadèmic de 1978-1979) a fi de cercar i recollir les dades lingüístiques necessàries per a la tesi. Fou durant aquesta segona estada a Espanya que vaig conèixer la majoria de les terres de llengua catalana: la Catalunya Vella i la Nova, el Rosselló (al sud-oest de França), el País Valencià, Eivissa, i Mallorca (però no encara Menorca). En tornar a Nord-Amèrica a l'estiu del 1979 em vaig dedicar a la preparació de la meua tesi

doctoral sobre la fonologia del català preliterari, la qual es realitzà sota la direcció del professor Josep Roca-Pons i fou defensada i acceptada a la primavera de l'any 1981. En aquest sentit és important remarcar que aquesta tesi doctoral fou la segona que es féu a Nord-Amèrica sobre un tema lingüístic català. La primera havia estat enllestida vint anys abans a la Universitat de Chicago per Joseph Gulsoy, deixeble del ben conegut filòleg català Joan Coromines i avui professor de filologia catalana i castellana a la Universitat de Toronto al Canadà.

Si bé em referiré més endavant a les meves activitats docents d'ençà que vaig obtenir el doctorat en lingüística hispànica, amb una tesi catalana, l'any 1981 a la Universitat d'Indiana, cal esmentar ací en línies generals quins han estat els meus camps d'investigació respecte a la llengua catalana. Com ja he assenyalat oportunament, sóc un filòleg expert en la lingüística catalana; i en aquest sentit les meves recerques s'han enfocat entorn de dos temes principals: l'evolució dels sons de la llengua —la fonologia històrica— i la dialectologia. Quant a les obres que ja he publicat sobre aquests temes així com els treballs que ja estan en premsa o que hi estaran aviat, puc esmentar-ne els següents:

- 1) el llibre **Estudis sobre la fonologia del català preliterari** (Barcelona i Montserrat, 1982) que representa una refo-sa i una traducció de la meua tesi doctoral, i que fou el motiu pel qual se m'atorgà un dels premis "*Crítics Serra d'Or, 1983*".
- 2) més d'una vintena d'articles sobre la fonologia històrica i la dialectologia del català, incloent-hi el parlar menorquí de la Florida, els quals han aparegut o apareixen dins diverses publicacions dels Països Catalans i de Nord-Amèrica, com ara els volums de la sèrie "*Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*", les actes dels Col·loquis d'estudis catalans a Nord-Amèrica, i les revistes "*Estudis Romànics*", "*Els Marges*", "*Revista de Menorca*", i "*Hispania*", entre d'altres.

- 3) el capítol sobre els sons del català que apareixerà aviat dins el **Llibre Blanc sobre la Unitat de la Llengua Catalana**.
- 4) i un llibre intítulat **Els menorquins de la Florida: Història, llengua i cultura**, justament acabat, que serà editat dintre de poc temps per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat amb la col.laboració de l'Obra Cultural de Menorca.

III.- La Llengua Catalana a Nord-Amèrica.

Interessa considerar ara algunes dades respecte a la tradició dels estudis catalans així com l'ensenyament de la llengua catalana a les universitats dels Estats Units d'Amèrica i del Canadà. (1) En aquest sentit cal notar que ja als anys 1930 Josephine de Boer començà a donar una sèrie de conferències sobre temes de literatura i cultura catalanes a diversos congressos de filologia celebrats a Nord-Amèrica, i sobretot als de la **Modern Language Association of America (MLA)**. La tradició oficial dels estudis catalans a Nord-Amèrica, però, remunta en realitat a la docència del professor Joan Coromines a la Universitat de Chicago (1946-1967) on aquest estudiós ben conegut creà una assignatura de llengua catalana que s'oferí cada dos anys dins el programa de filologia romànica.

Cap als anys 1960 alguns dels deixebles de Joan Coromines com ara Joseph Gulsoy i W.H. Field, iniciaren llur atenció al català dins les classes de filologia romànica o hispànica que hi en-

(1) Per a més detalls sobre els estudis catalans a Nord-Amèrica vegeu Joseph Gulsoy, **Els estudis catalans a Nord-Amèrica**, dins **Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, V: El Català a Europa i a Amèrica** (Montserrat, 1982), 245-267; i, així mateix, vegeu la meua comunicació donada a Tarragona el 3 de maig del 1986 amb motiu dels actes de l'Àrea d'Ensenyament del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana: **L'ensenyament del català a Nord-Amèrica: realitats i perspectives**, la qual apareixerà en aquestes mateixes actes.

senyaren. A la mateixa època si fa no fa, arribaren a diferents universitats de Nord-Amèrica un nombre de professors catalans, entre els quals cal destacar-ne Josep Roca-Pons, Josep Solà-Solé, i Albert Porqueras-Mayo, que també hi començaren una sèrie d'assignatures dedicades a la llengua i a la literatura catalanes i que al cap de pocs anys aconseguiren de formar-hi uns joves nord-americans especialitzats en els estudis catalans.

Avui el català s'ensenya a Nord-Amèrica a unes quinze o setze universitats i **colleges** (universitats més petites) dels Estats Units i del Canadà, entre les quals se'n poden assenyalar les següents: (als Estats Units:) Boston (Massachusetts), Brown (Rhode Island), Yale (Connecticut), Nova York (Nova York), Rutgers (Nou Jersey), Georgetown (Washington, D.C.), Catholic (Washington, D.C.) West Virginia (Morgantown), Eastern (Pennsylvania), Indiana (Bloomington), Illinois (Urbana), Arizona (Tucson), Califòrnia (Berkeley); (al Canadà:) Toronto (Toronto), British Columbia (Vancouver), i Alberta (Edmonton). Val a dir, però, que als llocs al·ludits el català hi és present en una o més assignatures del programa oficial d'estudis. I a diverses altres universitats dels dos països hom dedica alguna atenció especial al català dins els cursos de filologia romànica o hispànica, com ara a les universitats del Vanderbilt (Tennessee), North Carolina (Chapel Hill), South Florida (Tampa), Southern Califòrnia (Los Angeles), i Rhode Island (Kingston). Cal esmentar a més que en algunes universitats addicionals hom ha donat de tant en tant classes particulars de català.

Un esdeveniment molt important pel que fa als estudis catalans a Nord-Amèrica fou la celebració, a la primavera de l'any 1978, del Primer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Universitat d'Illinois a Urbana) sota la copresidència dels professors Josep Roca-Pons de la Universitat d'Indiana i Albert Porqueras-Mayo de la Universitat d'Illinois. Al mateix temps s'hi fundà la **North American Catalan Society** (NACS) que ha celebrat d'ençà de llavors tres col·loquis addicionals i ha creat la "*Catalan Review*", la qual representa la primera revista nord-americana dedicada exclusivament als estudis catalans,

els primers números de la qual apareixeran aviat. La NACS, que té actualment més de tres-cents membres oficials, és una societat filial de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC) i una que està aliada amb la **Modern Language Association of America (MLA)**.

La meva pròpia experiència docent respecte a la llengua catalana s'inicià l'any 1982 quan, en jubilar-se el professor Josep Roca-Pons de la Universitat d'Indiana al final del curs acadèmic 1980-1981, jo l'hi vaig reemplaçar com a professor de català i director provisional del programa d'estudis catalans que ell havia aconseguit de crear-hi durant més de vint anys. Dic que el càrrec que vaig ocupar a la Universitat d'Indiana fou de caràcter provisional perquè segons el costum de moltes universitats a Nord-Amèrica, una persona que s'ha doctorat en alguna universitat determinada no pot continuar-hi després com a professor. Malgrat això, hom féu una excepció en el meu cas, cosa que em permeté d'ensenyar a la universitat esmentada dues assignatures catalanes durant el curs 1981-1982, l'una de llengua (**Catalan Language**) i l'altre de lingüística (**Catalan Linguistics**). Ambdues classes que hi vaig ensenyar llavors tingueren molt d'èxit i em resultaren una experiència molt positiva. Tanmateix, al cap del curs al·ludit vaig haver de cercar un altre lloc docent en una universitat distinta. Així, vaig aconseguir l'any 1982 un càrrec com a professor de castellà a la Universitat de New Hampshire, puix que aleshores no n'hi havia cap altra vacant de català a Nord-Amèrica. Em vaig quedar a la Universitat de New Hampshire, sense poder fer-hi cap classe de català, fins al 1984 quan se m'oferí el càrrec que ocupo actualment a la Universitat de Vanderbilt. En aquesta universitat tampoc no he pogut fer fins ara cap curs de català, si bé dedico atenció a aquesta llengua dins l'assignatura que hi ensenyo sobre la filologia ibero-romànica, i sembla que hi ha actualment un ambient més aviat positiu quant a la possibilitat de fer-hi una classe de català en el futur.

IV.- La Unitat Històrica i Actual de la Llengua Catalana

Convindrà acabar aquesta conferència amb algunes observacions sobre la naturalesa de la llengua catalana. Tal com ja deveu haver-vos adonat, fins ací m'he referit al català com a la llengua que s'ha parlat tradicionalment i la que es parla encara avui al Rosselló, a Catalunya, al País Valencià, i a les Illes Balears, entre d'altres indrets peninsulars i insulars, com ara una franja estreta d'Aragó que es troba dins la província d'Osca (Huesca), i també la ciutat d'Alguer a l'illa de Sardenya. Ara bé, ¿per qué he dit que s'hi parla català quan, com tots sabem, se senten avui dia algunes veus que assegurin que a Catalunya hom parla la llengua catalana, a València la llengua valenciana, etc.? Perquè és així, el qual fet es pot comprovar històricament i científicament, i ha estat una realitat admesa pels filòlegs i els estudiosos més coneguts de tots els països esmentats, com ara el català Joan Coromines, els valencians Manuel Sanchis Guarner i Joan Fuster, el menorquí Francesc de Borja Moll, els rosselloncosos Pere Fouché i Pere Verdaguer, entre molts d'altres. Cal notar, però, que aquesta afirmació de la unitat de la llengua catalana no vol pas dir que no existeixin variants regionals d'aquest idioma, les quals tenen arrels prou antigues, i tampoc no significa pas que una d'aquestes varietats dialectals o subdialectals sigui més bona o preferible respecte a les altres. Totes tenen un valor igual, puix que totes remunten als mateixos orígens històrics i culturals.

Com és sabut, les llengües romàniques (el francès, el castellà, el portuguès, el català, l'italià, el sard, l'occità, el reto-romànic, el romanés, etc.) evolucionaren a poc a poc i gairebé imperceptiblement del llatí popular, l'anomenat llatí vulgar, parlat a les diverses regions de l'antic Imperi Romà. Es tractà, doncs, del desenvolupament d'un llatí ja diferenciat geogràficament i àdhuc socialment, el qual a cada indret es transformà gradualment en un parlar diferent de la llengua mare. En el cas del català, aquest idioma nasqué de la varietat del llatí vulgar que es parlà a l'extrem nord-est de la Península Ibèrica, i

concretament al nord-est de l'antiga província Tarraconense, i també al nord de la serralada pirinenca entre l'Albera i les Corberes. Ja es troben testimonis escrits del català en els documents llatins del segle IX, els quals testimonis són en general noms de lloc, de persona, de diferents tipus d'eines, de mesures, etc. I a mitjan segle XI es descobreixen textos que es poden considerar redactats quasi completament en català, els quals textos provenen de diferents indrets de la Catalunya Vella. Això no obstant, els textos sencers més antics que estan escrits en la llengua catalana i que s'han descobert fins avui, el fragment del **Forum Iudicum** (o **Llibre Jutge**) i les famoses **Homilies d'Organyà**, daten del segle XII. Aquesta llengua catalana naixent revela un caràcter homogeni ben remarcable, si bé s'hi pot constatar adesiara algun tret idiomàtic d'origen local, cosa que demostra que llavors la llengua ja havia començat a diferenciar-se una mica en un sentit geogràfic, és a dir dialectal, com ocorre en el cas de totes les llengües. Tot i això, és innegable la fesomia molt homogènia de la llengua catalana a l'Edat Mitjana, època en què començà la producció literària en català. Recordem, per exemple, les obres monumentals del mallorquí Ramon Llull, dels catalans Bernat Desclot, Ramon Muntaner, i Bernat Metge, dels valencians Vicent Ferrer, Ausiàs March, i Joanot Martorell, entre molts d'altres.

Als segles XIII i XIV el català s'estengué fora dels límits geogràfics de Catalunya amb la Reconquesta i l'expansió político-econòmica de l'antiga Confederació Catalano-Aragonesa, la capital de la qual fou Barcelona. Mallorca fou conquerida i repoblada l'any 1229, Eivissa el 1235, València entre els anys 1233 i 1244, i Menorca el 1287. Ara bé, s'ha comprovat que la repoblació de les Illes Balears fou duta a terme principalment per gent procedent de les regions costaneres de la Catalunya Vella i, especialment, de l'Empordà. Això explica, doncs, en gran mesura per què els parlars baleàrics, és a dir els de les Illes Balears i Pitiüses, —el menorquí, el mallorquí, i l'eivissenc—, comparteixen molts trets lingüístics amb el català nord-oriental peninsular. Aquesta observació no vol pas dir, però, que no hagi

sorgit cap diferència entre el català oriental de la Península i els parlars catalans de les Illes. Aquests es caracteritzen sobretot per l'arcaïme (fonològic, morfològic, i lèxic) tal com sol passar en el cas de les terres que es troben en una situació relativament aïllada, si més no en un sentit geogràfic, pel que fa a la resta del domini lingüístic.

Em referiré més endavant a uns quants trets particulars dels parlars baleàrics, incloent-hi el menorquí, respecte al català peninsular en general. D'antuvi, emperò, cal repetir que es tracta sempre de variants regionals, és a dir dialectals o subdialectals, la suma de les quals de tots els dialectes constitueix la llengua catalana. Si em permeteu de referir-me als fets d'una altra llengua, l'anglès, resulta prou evident que un angloparlant de la Gran Bretanya fa servir el mateix idioma que un nord-americà, però, és clar, amb algunes diferències dialectals que solen ésser mínimes i que no impedeixen la comunicació entre els dos un cop l'un s'acostuma als trets idiomàtics de l'altre. Ningú mai no gosaria dir que el britànic i el nord-americà parlessin llengües distintes. I hom podria constatar el mateix respecte al castellà d'Espanya i el d'Amèrica, el francès de França i el del Canadà, etc.

Bé, doncs, ja hem remarcat que la llengua catalana s'ha desenvolupat d'una manera un xic diferent a diverses regions de Catalunya, al Rosselló, a les Illes Balears, al País Valencià, i podem afegir-hi també a la ciutat d'Alguer a l'illa de Sardenya, a on la llengua catalana fou duta al tercer quart del segle XIV. A cadascun d'aquests territoris el català ha anat adquirint a través dels segles una fesomia particular, i fins i tot dins una mateixa regió s'han creat algunes diferències dialectals o més precisament subdialectals, com ara entre el mallorquí i el menorquí, o bé entre el parlar de Maó i el de Ciutadella, etc.

Considerem ara alguns trets específics dels dialectes catalans parlats a les Illes Balears i a Catalunya. (2) Val a dir, però, que es tractarà només d'una selecció arbitrària i limitada. A les Balears hom pronuncia en general una vocal neutral accentuada (ê - / ə / en mots com **cadêna**, **arêna**, **plê**, **pêra**, **sêc**, etc., els

quals a la meitat oriental de Menorca es pronuncien com a **cade-na**, **arena**, **ple**, **pera**, **sec**, i s'articulen d'una manera semblant al nord-est de Catalunya. Es tracta senzillament d'un arcaïsmes fonològic, o sia fonètic, que s'ha superat, encara que independentment, al nord-est de Catalunya i a la part oriental de Menorca. Sabem a més que fins cap al segle XIV el so de **ê** (en **cadêna**, **pêra**, etc.) era normal a la Catalunya oriental, i d'allí s'estengué a les Illes Balears arran de la Reconquesta. Els menorquins que colonitzaren la Florida al segle XVIII hi transferiren aquest so de **ê**, el qual hi sobreviu encara en mots com ara **pêt**, **malêsa**, **fiêt** (– **fillêt**), etc.

La confusió en [ə] de les vocals inaccentuades **e** i **a** al nord-est de Catalunya i a les Illes Balears (per exemple en els mots **mare**, **formatge**, **casa**, **pura**), i així mateix la confluència de les **o** i **u** inaccentuades en **u** (com en les paraules **bonic**, **morro**, **ferro**), remunten a l'Edat Mitjana i són evolucions fonètiques que es portaren a les Illes pels repobladors catalans que s'hi establiren al segle XIII. A Mallorca, on es distingeixen avui les **o** i **u** inaccentuades, no s'hi esdevingué la confusió d'aquestes dues vocals, ja que es tractava d'un desenvolupament incipient que no s'acomplí fins cap al segle XV. És possible, a més, que la distinció de les vocals al·ludides a Mallorca estigui en relació amb la minoria de catalans occidentals que intervingueren en la repoblació d'aquesta illa. Com és sabut, a les comarques catalanes occidentals i també al País Valencià hom distingeix encara les vocals no accentuades.

Quan a d'altres semblances i diferències entre els parlars

-
- (2) Sobre la dialectologia i l'evolució històrica de la llengua catalana vegeu especialment les obres següents: Joan Veny, **Els parlars catalans: síntesi de dialectologia**, 3a ed. (Palma de Mallorca, 1982); Francesc de B. Moll, **El parlar de Mallorca** (Barcelona, 1980); Manuel Sanchis Guarner, **La llengua dels valencians**, 6a ed. (Sueca, 1978); *id.*, **Aproximació a la història de la llengua catalana** (València, 1981); Philip D. Rasico, **Estudis sobre la fonologia del català preliterari** (Barcelona - Montserrat, 1982).

catalans continentals i els insulars, remarcuem l'ús de l'article definit derivat del demostratiu llatí IPSE, per exemple en **es pa, sa casa, e(t)s homos, ses figueres**. etc., el qual article existí antigament a tota la Catalunya Vella, on es substituï després per l'article derivat d'ILLE (**el pa, la casa, els homes/los hòmens, les figueres**, etc.). Tanmateix, l'antic article provinent d'IPSE ha sobreviscut a Catalunya, en una forma ja fossilitzada, en tota una sèrie de noms de lloc del tipus **Sant Joan Despí, Sant Martí Sarroca, Sant Hilari Sacalm, Sant Just Desvern**, etc. De més a més, hom fa servir encara l'article derivat d'IPSE a la Costa Brava, on diuen que el habitants "*salen*", és a dir usen l'article **es, sa**, etc. Així mateix, a les Illes s'ha mantingut la forma clàssica de la primera persona singular (la de **jo**) en el present d'indicatiu dels verbs, els infinitius dels quals acaben en **-ar** i **-ir**, per exemple **jo cant, jo sent**, etc.; i també s'han conservat les desinències **-am** i **-au** del present d'indicatiu en la primera i la segona persona del plural dels verbs en **-ar**, com ara **nosaltres parlam, vosaltres parlau**, etc. A Catalunya hom diu actualment **jo canto, jo sento, nosaltres parlem, vosaltres parleu**, etc. Un altre tret conservador típic dels parlars baleàrics és la distinció entre la **v** làbio-dental (com en **vaca, fava**, etc.) i la **b** bilabial (com en **bo, nebot**, etc.). La mateixa distinció es manté també a la major part del País Valencià i al Camp de Tarragona. A diferència d'això, aquestes dues consonants s'han confós en una sola (la **b**, que té realitzacions occlusives i fricatives) a la resta del territori lingüístic català. Respecte al lèxic, cal notar que en molts casos s'han conservat a les Illes Balears mots que es coneixien antigament a Catalunya i que avui hi han estat substituïts per d'altres o que hi han esdevingut dialectals (això sobretot a la Catalunya occidental): per exemple les paraules **ca, al.lot, capell, calçons, somera, i besada**, les quals corresponen a **gos, noi, barret, pantalons, burra** i **petó** en els parlars catalans nord-orientals.

Ara bé, les observacions precedents no volen pas dir que el català de les Illes Balears, o qualsevol altre dialecte o subdialecte de la llengua catalana, sigui inferior o menys vàlid que qualsevol

altra varietat. Tots són vàlids i tots ensems són responsables de la riquesa de la llengua. Però, tal com ja he remarcat, si bé existeix la diversitat entre els parlars catalans, la qual es deu a tota una sèrie de factors de tipus històric i cultural, existeix alhora la unitat essencial de la llengua catalana, la llengua romànica que tingué els seus orígens al nord de la Catalunya Vella i d'allí s'estengué a d'altres regions amb la llarga Reconquesta i l'expansió político-econòmica de l'Edat Mitjana. Negar que la llengua d'un valencià o la d'una rossellonès o bé la d'un menorquí, etc., sigui el català és tan mancat de fonament històric i científic com asseverar que un argentí o un peruà no parli castellà, o que un nord-americà no parli anglès. Són precisament les varietats dialectals i subdialectals d'una mateixa llengua els factors que més enriqueixen aquesta, els que li donen vida, i alhora els que en confirmen al capdavant la unitat intrínseca. Per això, i en conclusió, faig vots perquè tots els catalanoparlants de tot el domini lingüístic reafirmin la unitat històrica i actual de llur llengua tan preciosa a fi que aquesta sigui reconeguda i admesa dins tots els aspectes de la vida no tan sols als Països Catalans sinó també arreu del món.

ANTONI ROIG, CLERGUE IL·LUSTRAT MENORQUÍ

JOSEFINA SALORD RIPOLL

Segur que tots vostès han sentit a parlar, en més d'una ocasió, del segle XVIII menorquí, segle de dominacions i ocupacions estrangeres. Entre anglesos, francesos i espanyols, els menorquins ens ofereixen una personalitat amb uns contorns ben retallats, ben propis, si volem. Una personalitat que es fa de la confrontació —que no oposició— entre el passat, la tradició i el present o la modernitat, per dir-ho amb una paraula de moda. La novetat, en aquest cas, ve donada per la immersió en unes coordenades “*extraordinàries*” que comporten una resposta original, única, dins la trajectòria de la nostra illa.

De misteri, tanmateix, no n'hi ha cap. Hi ha, açò sí, un desconeixement per part nostra que confereix al segle XVIII un aire novel·lesc (de novel·la d'aventures, per entendre'ns). O mitificador, tant se val!. I amb la mitificació, la desmitificació, tan condemnable com la primera perquè, una i altra, estan mancades d'un terreny sòlid de coneixement on basar-se. Així, no ens pot estranyar que hi hagi qui vulgui desmuntar la “*pel·lícula*”

del XVIII i oposi a la cara de la moneda una creu. Però el problema no és ara ni a la cara ni a la creu. És a la mateixa moneda. Perquè de quina moneda es tracta? Tenim suficients elements per caracteritzar-la, per dibuixar-la? Ho dubt molt.

Cençant-nos al terreny de la cultura, podem afirmar que comptam amb estudis ben sòlids, ciments segurs damunt els quals s'hauria d'anar construint l'edifici amb lectures i investigacions. El punt de partida hi és, i no es pot qüestionar el camí abans d'haverlo recorregut i d'haver vist on condueix.

En qualsevol cas, i formant part d'aquests ciments de què parlava, hi ha un fet socio-cultural que cal retenir: a remolc del panorama polític, Menorca veu alterada, eixamplada, la seva economia tradicional —de base agrària fonamentalment— i, amb ella, l'espai on se situen les diferents classes socials. Al costat de les tradicionals s'hi col·loca, amb més força a mesura que avança el segle, una burgesia mercantil, comercial, que no pot identificar-se amb els esquemes mentals nobiliàrio-eclesiàstics i que cerca, per tant, els seus punts de referència ideològics en el racionalisme crític, base de l'esperit il·lustrat de l'Europa més progressista.

D'aquesta classe sorgiran intel·lectuals i artistes que, tot convivint amb els productes culturals tradicionals, respondran a una nova concepció de la literatura, de l'art i del pensament. La primera fornada està brillantment representada per un literat, Joan Ramis, un pensador, Antoni Roig, i un pintor, Pasqual Calbo, tots ells nascuts al voltant dels anys cinquanta i que, en els seus respectius terrenys, suposen, i signifiquen, una opció de modernitat, de connexió amb l'actualitat europea. Es tracta, en qualsevol cas (ho hem de dir?), d'una minoria, d'una minoria que, com a punta d'iceberg, testimonia la profunditat de les transformacions econòmico-socials produïdes a la Menorca del XVIII. Que es tracti d'una minoria (deixeu-m'ho dir) és una cosa que no hauria d'estranyar ningú. Aquí i fora d'aquí, aquesta cultura culta (no popular), laica i classicitzant era, per raons òbvies, minoritària, cosa que no vol dir de cap manera, que es volgués minoritària perquè, si alguna cosa significa l'esperit il·

lustrat del XVIII europeu, és la voluntat educadora de la col·lectivitat, el bé públic, comú, en harmonia amb el bé individual.

En qualsevol cas m'atreuria a dir que aquesta minoria ens és ben poc coneguda. Potser el que cal és eixamplar els nostres coneixements per no aminorar-la més, per no fer-la menor del que és. Sabem qui és, més o manco, Joan Ramis o Pasqual Calbo. Però hem sentit a parlar alguna vegada d'Antoni Roig?

Avui m'agradaria presentar-vos-lo, fer una primera aproximació —amb interrogants, llacunes i hipòtesis— a aquesta figura fascinant: fascinant pel que sabem i, també, pel que ignorem a càrrec nostre i a càrrec de la història que ens l'ha llegat amb clarsobscurs ben evidents.

El primer contacte que vaig tenir amb Antoni Roig fou la lectura d'una obra que va caure a les meves mans remenant en una biblioteca. El títol, ben setcentista, **Reflexiones crítico-apologéticas sobre algunos escritos relativos a la Isla de Menorca y a sus naturales** (1), no em podia fer imaginar que em trobava davant una obra d'un interès sociològic extraordinari per tal com posava de relleu la ben rica realitat cultural no només de la Menorca del darrer terç del XVIII sinó també del seu autor, amagat sota el pseudònim —il·lustrat— de "*un amigo del país*".

La curiositat, l'interès, a partir d'aquell moment, no ha fet més que créixer, augmentada, encara més, pel fet que Antoni Roig és, malgrat la seva importància històrica, eclesiàstica i cultural, una figura pràcticament inexistent a nivell de lletra impresa consultable. La primera notícia ens la dona el seu amic Joan Ramis a **Varones ilustres de Menorca** (1817) després, J.M. Bover, el pare del qual fou també amic d'Antoni Roig, a **Biblioteca de escritores baleares** (1868). Moltes històries de Menorca ni l'esmenten i açò que va ser vicari general de l'illa del 1777 al

(1). **Reflexiones crítico-apologéticas sobre algunos escritos relativos a la Isla de Menorca, y a sus naturales**. Francisco Suria y Burgada, Impresor de S.M. Barcelona. No consta l'any però Pere Riudavets a la **Historia de la Isla de Menorca** (1888) afirma que l'obra fou impresa el 1795.

1790. No gaire més sort té a la història estrictament eclesiàstica: si bé l'**Episcopologio de la Santa Iglesia de Menorca** (2) en parla en termes elogiosos, no desvetlla cap interrogant; Gabriel Vila i Anglada l'oblida literalment (3) i Fernando Martí, a la revista "*Monte-Toro*" dels anys cinquanta (4), reproduïx fonamentalment textos sobre Antoni Roig tot i que ofereix dades pel que fa als seus antecedents familiars. El llibre del P. Nicolás Pascual, publicat a Mallorca el 1960 (5), continua essent, malgrat el seu desfasament, de consulta necessària per la informació que aporta.

Tanmateix, amb les dades arreplegades podem dibuixar la trajectòria d'Antoni Roig, en estreta relació amb la trajectòria col·lectiva menorquina i que, a més, presenta molts punts de contacte amb la de Joan Ramis.

L'avi d'Antoni Roig, com el de Joan Ramis, va ser un mallorquí afincat a Menorca a començaments del segle XVIII i que, amb el temps, traurà profit dels nous condicionaments políticoeconòmics de la Menorca britànica. El procés d'ascensió social —de la milícia als negocis, dels conradors (dos d'ells foren testi-

-
- (2). VIVES, Sebastián: **Episcopológico de la Santa Iglesia de Menorca**. Imprenta del Sagrado Corazón de Jesús. Ciutadella, 1903.
- (3). VILA Y ANGLADA, Gabriel: **Heroismo del clero menorquín durante las dominaciones británicas**. Imprenta y Librería del Sagrado Corazón de Jesús. Ciutadella de Menorca, 1912.
- (4). MARTI, Fernando: **El paborde de Menorca Dr. Gabriel Roig Cardona (1712-1778) y su sobrino el Dr. Antonio Roig Rexart (1750-1808), canónigo de Mallorca**. "*Monte-Toro*", any XII, núms. 138 (octubre 1956), 139 (novembre 1956), 140 (desembre 1956) i any XIII, núm. 143 (abril-maig 1957). **Antonio Roig i Rexart**. "*Monte-Toro*", any XIII, núms. 144 (juny-juliol 1957), 145 (agost-setembre 1957) i 146 (octubre-novembre 1957).
- (5). PASCUAL, P. Nicolás: **Don Antonio Roig y su fundación de hermanas de la caridad de San Vicente de Paúl**. Gráficas Miramar. Palma de Mallorca, 1960.

monis del seu casament amb una maonesa) als burgesos— cristal·litzarà en dos dels seus fills: Gabriel, que arribarà a ser vicari general de Menorca, i Joan, pare d'Antoni, que serà nomenat assessor del Jutjat eclesiàstic de l'illa.

Doctor en ambdós drets, Joan Roig, com Bartomeu Ramis, vetllarà per donar al seu fill Antoni la millor educació: primer sota la seva pròpia tutela; ben prest, al Col·legi Monti-sió de Palma, regentat per jesuïtes; posteriorment a la Universitat Literària de Mallorca per concloure els seus estudis el 1770, als vint anys, amb el doctorat en Teologia i ambdós drets a la Universitat francesa d'Avinyó.

Si fa no fa, com el mateix Joan Ramis, quatre anys més vell que Antoni Roig, amb qui va mantenir una profunda amistat al llarg de la seva vida. Amistat travada en les coincidències biogràfiques i en les afinitats intel·lectuals i segurament reforçada per la relació de Joan Ramis amb Joan Roig, el membre de més edat al moment de constituir-se la Societat de Cultura de Maó. A través del seu pare i del seu amic, Antoni Roig devia estar al corrent de l'activitat de la Societat amb la qual, tanmateix, desitjà de vincular-se de forma explícita, com ho demostren les donacions de llibres per a la biblioteca d'aquesta institució (6). Aquest fet constituiria la mostra més evident del vist-i-plau del vicari general a la Societat de Cultura. Tot i les raons polítiques que devien desaconsellar que en fos membre, aquestes donacions de llibres, d'una banda, i, de l'altra, la presència d'un clergue entre els socis demostrarien que els sectors il·lustrats de l'església menorquina compartien els objectius de la Societat de Cultura.

Abans d'instal·lar-se, però, a Menorca, Antoni Roig torna, d'Avinyó, a Mallorca on el setembre del 74 és ordenat sacerdot. El mateix mes obté, per concurs-oposició, el càrrec de rector de

(6). HERNANDEZ SANZ, Fr.: *Una sociedad de cultura, establecida en Mahón durante la segunda mitad del siglo XVIII*. "Revista de Menorca", any XXV, 1921. (vid. especialmente pp. 386 i 393-394).

Ferrerries que desenrotllà dels vint-i-quatre als quaranta anys en què abandonarà Menorca després d'haver exercit, des del 1777, el càrrec de vicari general de l'illa.

Aquests setze anys d'estada a Menorca coincideixen amb un dels períodes més intensos del XVIII tant a nivell cultural com polític i, fins i tot, político-cultural. Es tracta del període que comprèn, d'una banda, els darrers anys de la segona dominació britànica amb la brillant eclosió del neoclassicisme i la il·lustració (les principals fites de la qual són la producció literària de Joan Ramis i la fundació, el 1778, de la Societat de Cultura de Maó) i, de l'altra, la conquesta i primers anys del domini espanyol. I Antoni Roig visqué activament aquest període sense defugir el paper que, com a màxima autoritat eclesiàstica de l'illa, li tocava de jugar. L'assumí, diria jo, coratjosament des de la seva situació d'home cristià i il·lustrat a parts iguals, d'home que sentim que lluita (i s'hi esqueixa) per una veritat —humana/divina— que no s'avé a jugar el joc del poder quan el que està en joc és la dignitat humana i col·lectiva.

Aquí caldria segurament obrir un parèntesi i deturar-nos en una sèrie de conceptes clau. En primer lloc, l'existència d'un **cristianisme il·lustrat**. Autors tan dispars com Paul Hazard (7) i Miquel Batllori (8) han contribuït a clarificar-ne el sentit i l'abast. Els trets definitoris donats per Paul Hazard són presents a l'obra d'Antoni Roig i els autors esmentats per Miquel Batllori formen part de l'aparat crític citat pel vicari menorquí. En segon lloc, s'equivocaria qui cregués que l'Església del XVIII (i dels altres segles) formava un cos compacte, homogeni. Els clergues (seculars i regulars) reproduïen, a la seva escala, les diferèn-

(7). HAZARD, Paul: **El pensamiento europeo en el siglo XVIII**. Alianza Universidad, 434. Alianza Editorial. Madrid, 1985.

(8). BATLLORI, Miquel: **Un problema central del segle XVIII: Il·lustració i Cristianisme a A través de la història i la cultura**. Biblioteca "Abat Oliba", 16. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979. (pp. 297-306).

cies (socials, culturals) i les tensions de la societat en la qual es trobaven inserits. Així (parèntesi dins el parèntesi) ja seria hora de deixar el seu lloc "*heroismos del clero menorquín durante las dominaciones británicas*", que ignoren textualment Antoni Roig, per intentar estudiar no el paper únic sinó els papers diversos que jugà l'església menorquina, els diferents sectors de l'església menorquina, al segle XVIII.

I, tornant al nostre fil, és evident que Antoni Roig ocupa un lloc central en els dos aspectes esmentats. Del seu esperit il·lustrat n'és una bona mostra la seva vinculació —indirecta— a la Societat de Cultura de Maó i, sobretot, els escrits en català adreçats al clergat i al poble en què, segons es desprèn de la informació donada pel P. Nicolás Pascual, se sintetitzaven el seu esperit cristià i il·lustrat: defensor de la caritat i detractor de la superstició, Antoni Roig es podria col·locar al costat d'altres figures del XVIII que, com Feijoo (tantes vegades citat per ell), se sentien, en paraules de Paul Hazard, còmodes a la vegada en la tradició i en la novetat.

Set anys després d'haver-se instal·lat a Menorca, el 1781, desembarquen les tropes franco-espanyoles i el febrer de 1782 es produeix la rendició britànica. Dos mesos més tard, el 28 d'abril, pronuncia una oració "*en acción de gracias al Señor por la rendición del castillo de San Felipe*" (9). Acció de gràcies, sí, però, sobretot, advertiment al fort, al triomfador, de no envanir-se de la victòria, conseqüència d'uns designis divins que cal humilment acatar:

*"de otra manera oprimiría él (Déu) tu presunción,
y no tendrías que esperar más suceso próspero"*.

(9). Oración que en la solemne fiesta celebrada en la Iglesia del Convento de Religiosas de la Purísima Concepción de Mahón, día 28 de Abril de 1782, en acción de gracias al Señor por la rendición del Castillo de San Felipe, pronunció D. Antonio Roig, doctor en las facultades de Filosofía, Teología y Cánones, Cura de la parroquial de Ferrerías y Vicario General de la Isla de Menorca. Oficina de Don Ignacio Sarrá y Frau, Impresor del Rey Nuestro Señor. Mallorca, 1782.

Ell mateix, anys després, a les **Reflexiones crítico-apologéticas** (publicades amb pseudònim) autoafirma el missatge del 82:

“Lo que no se puede callar es, que años había que quedábamos poseídos de los justos sentimientos a que nos excitó nuestro Provisor en una oración eucarística (...); observó discretamente que en la dominación del Catolicismo en esta Isla, ninguno más que nosotros interesaba; pero que poca utilidad vendría a resultarnos de ella, si no fuésemos lo que debemos ser”
(El subratllat és meu)

Es més: el sentit últim de l'obra en què es troba aquest fragment és defensar, amb un mètode crític, Menorca i els seus naturals dels escrits arran de la conquesta espanyola tendents a desfigurar la seva fesomia real. I aquí Antoni Roig toca de ple en un dels aspectes fonamentals en què es concretà la dinàmica menorquinitat/espanyolització als anys vuitanta. M'explicaré: els espanyols, necessitats d'“arguments” amb què justificar o legitimar la seva acció bèl·lica, crearen un discurs ideològic centrat en l'aspecte religiós segons el qual establien una identificació entre catòlic i espanyol. Així, la fidelitat dels menorquins a la seva religió esdevenia una prova inequívoca de la seva fidelitat espanyola. Per si de cas, tanmateix, la possibilitat d'haver-se contagiats de protestantisme o d'haver aigualit el catolicisme secular obligava a accions missioneres que, més que purificadores, semblaven purgatives i que, òbviament, havien de ferir la dignitat del poble menorquí.

No es negarà que l'acció era molt barroera i que el discurs religiós n'encobria, descaradament, un altre: el discurs del poder, el polític. Ben prest es van deixar sentir veus com la de Pere Pons i Portella, jurat de la Universitat de Maó, que, tot just conquistada l'illa, afirmava al tinent de rei que:

“no se nos puede negar que somos cristianos a prueba y españoles inmutables en costumbres y Religión, así es razón se mude de concepto sobre

nuestro proceder y se informe a su majestad católica como merece la Isla y sus moradores" (10)

"Espanyols", tanmateix, per catalans, "governados y atados a los fueros de Aragón de la misma forma y manera que se gobernaban cuando fue cedida por los Reyes de España". Espanyols, per tant, d'acord amb la concepció federal dels Austries i no de la centralista i uniformitzadora que els Borbons havien imposat, amb l'excepció de Menorca, després d'haver guanyat la guerra de successió.

La conquesta de Menorca era, ara, el primer pas per tal de convertir-la en terra espanyola. Calia espanyolitzar-la i si les mesures foren, en alguns casos, suaus, cal atribuir-ho a un conjunt de circumstàncies, moltes de les quals han estat posades de relleu per Piña Homs (11): el caràcter il·lustrat del govern de Carles III, la "bondat" d'alguns càrrecs polítics, la necessitat de demostrar que res no es perdria amb els espanyols i, **last but not least**, la inseguretats que es veié confirmada el 98 amb l'ocupació britànica.

En aquest procés, que emprà la religió com a arma de primera importància, l'església menorquina hi havia de jugar, per raons òbvies, un paper fonamental. Ja hem vist l'actitud d'Antoni Roig expressada en l'oració de 1782. Podríem veure el vicari general com un d'aquests moralistes, de què parla Paul Hazard, que "recordaren al Príncep que el seu poder només es fundava en un deure més rigorós, i que exigiren d'ell molt més que el que els filòsofs mai li demanaren: (...) els governants només han de tenir en compte el bé de l'Estat, seguir en totes les coses la llei

(10). Francesc Hernández Sanz, amb el títol **Documento interesante**, transcriu, amb una breu presentació, a la "*Revista de Menorca*" (any XV, 1911) les **Noticias de la Isla de Menorca** de Pere Pons i Portella a què pertanyen els fragments citats.

(11). PIÑA HOMS, Román: **La reincorporación de Menorca a la corona española. 1781-1798**. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma de Mallorca, 1983.

divina que prohibeix cometre el mal i ordena contribuir al bé de tots''.

El fet que Antoni Roig establís una línia divisòria entre la religió i les raons d'estat el devia col·locar en una posició difícil, sobretot tenint en compte que, a la seva escala, xocava contra la política regalista dels borbons tendent a subordinar l'església al tron.

Els conflictes, pel que sabem, s'iniciaren ben prest. Dins les tropes victorioses, hi ha un vicari castrense, Dionisio Muñoz Nadales, membre de la Junta de govern constituïda després de la conquesta de l'illa, amb qui toparà, com ens diu el P. Nicolás Pascual, per "*col·lisió de jurisdiccions*". L'escrit del juliol del 82 adreçat al rei pels jurats de la Universitat general de Menorca i particular de Ciutadella, transcrit per l'historiador Rafael Oleo, ens pot deixar entreveure la mar de fons: proposen Dionisio Muñoz, potser en un afany de congratular-se amb el nou poder, com a possible bisbe de Menorca "*en caso de erigirse en ella la mitra*" (12).

El mateix mes arriba a l'illa en visita pastoral i missionera el bisbe de Mallorca que se n'anirà un mes més tard acompanyat d'Antoni Roig. Motius? Un merescut descans, segons el P. Nicolás Pascual. Una possible necessitat, diria jo, d'allunyar-lo temporalment de les tensions que l'assetjaven. L'estada a Mallorca es perllonga durant mig any, temps en què el càrrec de vicari general és ocupat interinament per Marc Olives. Els viatges es repetiran el 86 i el 87. Del primer, tanmateix, en tornà confirmat en els seus anteriors càrrecs, als quals s'afegiren el de subdelegat de la croada i el de comissari de la Inquisició. Cal dir, abans que tot, que la Inquisició, en el temps del despotisme il·lustrat de Carles III, s'havia volgut reconvertir per tal de passar a ser d'eina repressiva a persuasiva, cosa que suposava el nomenament de cà-

(12). OLEO I QUADRADO, Rafael: **Historia de la Isla de Menorca**. II. Tipografía de D.S. Fábregues. Ciutadella de Menorca, 1876. (pp. 249-252).

rrecs inquisitorials en persones afectes a les reformes il·lustrades. Hipòtesis per explicar-nos, en el cas d'Antoni Roig, aquests nomenaments i la seva acceptació n'hi hauria: des de la possibilitat que li fossin oferts com a compensació —i consolació— per les zones de jurisdicció que li havien estat arrabassades, en un intent, també, d'integrar-lo a l'**statu quo**, fins al fet que els acceptés per tal que, en altres mans, no es convertissin en una eina realment repressiva o, fins i tot, només política. La manca, durant aquest període, tal com destaca Andreu Murillo a la introducció de **Menorca davant la Inquisició** (13), de notícies sobre processos inquisitorials podria ser, en aquest context, ben significativa.

El cert, però, és que l'etapa que va des de la conquesta espanyola fins al 1790, en què abandona Menorca gràcies al "*medio suave*", com diu el P. Nicolás Pascual, que li oferia la convocatòria d'un concurs a parròquies mallorquines, és una etapa que intuïm dolorosa. Antoni Roig se'n va. O el treuen, el treu la seva —només seva?— incapacitat d'adaptar-se a la nova situació? Anar-se'n podria haver estat també l'acte lúcid i honrat: moral de qui no vol comprometre's amb una situació que desqualifica des d'uns paràmetres estrictament religiosos.

Antoni Roig, tanmateix, escriu abans d'abandonar Ferreries, un llibre clau, les **Reflexiones crítico-apologéticas** que citava al començament. Un llibre que potser cal entendre com el seu testament menorquí, unes memòries indirectes per tal com el que impregna la seva ironia punyent i la seva crítica il·lustrada és l'amor a Menorca i als seus naturals. Un amor, tanmateix, que no desfigura l'objecte amat ans al contrari pretén retornar-lo a les seves dimensions ben humanes.

"Alentado del amor a la verdad, y aguijado del honor de la patria, estoy resuelto a vindicar los derechos de la una y de la otra", afirma Antoni Roig en una declaració d'intenció ben ex-

(13). MURILLO I TUDURI, Andreu: **Introducció a ROSSELLO I VAQUER**, Ramon, **Menorca davant la Inquisició**. Consell Insular de Menorca, 1982.

plícita. Veritat i honor que han estat menystinguts en una sèrie d'obres, de característiques ben diferents però, totes elles, escrites arran de la conquesta espanyola de l'illa. Cal dir, encara que només sigui de passada, que aquesta conquesta generà una quantitat de paper imprès considerable (històric, literari, religiós, econòmic) que, si en alguns casos responia a la necessitat d'informació sobre l'illa, en d'altres era simplement un vehicle de propaganda ideològica, espanyolista y espanyolitzadora. En qualsevol cas, tanmateix, la imatge de Menorca quedava desfigurada i, per més que Antoni Roig sàpiga que sortir al pas de tot açò pot ser interpretat com donar valor a qui no en té, es decanta per emprar la crítica i la raó.

Les obres sotmeses a anàlisi són quatre: dues d'històriques, un sermó i unes proposicions de la Reial Societat Mallorquina d'Amics del País. Vista en conjunt, l'obra d'Antoni Roig constitueix un fresc ben complet on res no hi manca: de la toponímia a l'antropologia, de la cultura dels homes i dones del segle XVIII a la religió, de la poesia popular a l'economia. Desmuntant les opinions gratuïtes, no provades, evidenciant les contradiccions en què cauen els autors, exposant la informació ignorada o, en qualsevol cas, silenciada, Antoni Roig fa molt més que construir un discurs negatiu; és a dir, que només es justifiqui en la disconformitat. En realitat, el que fa és un discurs positiu en el qual el que compta és allò que afirma, que diu. La seva veu, realment, es col·loca per damunt del que nega, perquè Antoni Roig vol sobretot afirmar, afirmar una realitat que s'engrandeix davant els nostres ulls.

Com a geògraf, aposta per l'observació; com a historiador, nega llegendes, oblits i tergiversacions; com a clergue, defensa un déu humà, caritatiu, el déu que no es confon amb el cèsar; com a home, en fi, se'ns demostra coneixedor de la naturalesa humana, perfectible però no perfecta. No intenta en cap moment dir que els menorquins siguin millors que els altres, només que no són pitjors; per açò no pot acceptar uns escrits que *"en vez de pintarnos nos desfiguran, y en lugar de retratarnos nos maltratan"*.

Davant la impossibilitat de resumir la quantitat ingent d'informació que conté el llibre, m'agradaria, tanmateix, destacar el seu interès sociològic pel que fa a les dades que ofereix sobre l'educació de les dones, la cultura dels homes, laics i clergues, la introducció de llibres estrangers i la poesia popular, la qual, segons ell, satisfaria els poetes de la Gaia Ciència i els trobadors provençals:

*“Els Poetes naturals
No han menester lletra,
Per clavar xaveta
A los artificials”.*

Bon coneixedor de la literatura (catalana, castellana, francesa i llatina), Antoni Roig se'ns revela, sobretot, com una persona de cultura realment enciclopèdica. En aquest sentit, les **Reflexiones** poden ser llegides també com una mostra de la sòlida formació intel·lectual d'Antoni Roig i, més important encara, com una peça que caldrà tenir molt en compte al moment d'estudiar la Il·lustració a Menorca.

Escrita a Ferreries (ell, amb una ironia evident, diu a la introducció

Quando entré en el mismo
Apenas tenía barba,
Ahora por mi desgracia
La tengo crecida y cana),

per més que publicada a Barcelona uns anys després, Antoni Roig clou, amb aquesta obra, la llarga estada a Menorca com a rector i vicari general. De qualque manera, diria que, entre línies, es poden llegir els motius que el dugueren a anar-se'n. Segurament vogava contracorrent. Defensor de la religió i de la independència de l'església, detractor de qui se servia de la religió per defensar interessos político-econòmics, Antoni Roig se'ns presenta, aparentment, com un perdedor. Cinc anys després d'abandonar Menorca, Pius VI, mitjançant una butlla, erigeix el bisbat de Menorca, erecció que, des d'una òptica estrictament històrica, cal interpretar com el triomf de les idees que havia rebut Antoni Roig:

“... por el largo espacio de tiempo que los Ingleses dominaron la dicha Isla, y por la libertad concedida a los hombres de toda secta para establecerse en ella, nacieron miserables abusos y relaxación de costumbres...” (14),

com un triomf, en definitiva, de la política regalista borbònica tendent a subordinar l'església als interessos de l'estat.

El 1790 s'inicia la darrera etapa de la vida d'Antoni Roig que es tancarà amb la seva mort el 1808. Etapa intensa, activa que el fa aprofundir i continuar en el camí traçat: la creació de les germanes de la caritat de Felanitx respon a la necessitat que sent d'una tasca d'apostolat social, la pertinença a institucions il·lustrades com la societat econòmica d'amics del país el duu també a promoure reformes socials. El cardenal Antoni Despuig (15) el nomena el seu teòleg-consultor i un any abans de la seva mort obté la canongia de la Seu de Mallorca.

Aquesta etapa, però, ens duria una mica enfora dels nostres objectius. No hem pogut tampoc introduir la resta de la producció d'Antoni Roig i molts altres aspectes que, en el millor dels casos, han quedat només apuntats. Parlava, tanmateix, al començament de presentar Antoni Roig, figura fascinant que caldrà interrogar més vegades. Clergue, il·lustrat, o millor, clergue il·lustrat sense coma, que apostava per la felicitat moral, com deia ell, i també material de les persones. Endinsar-se en el coneixement d'Antoni Roig significaria aprofundir en aspectes fonamentals de la història cultural, política i religiosa de la Menorca del segle XVIII.

(14). **Bula de nuestro muy Santo Padre Pio VI por la qual desmembra S.S. del Obispado de Mallorca la Isla de Menorca, y erige silla episcopal en ella a instancia de S.M.** Imprenta de la Viuda de Ibarra. Madrid, 1797.

(15). **BATLLORI, Miquel: El cardenal Despuig a Vuit segles de cultura catalana a Europa.** Biblioteca Selecta, 252. Editorial Selecta, 1959. (pp. 167-182).

LA NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA A L'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA

PILAR VINENT

Senyores i senyors, molt bona nit i moltes gràcies per la seva assistència. En primer lloc, vull manifestar la meva satisfacció en poder col·laborar en la celebració d'aquest II Congrés Internacional de la Llengua Catalana tot ajudant, dintre de les meves possibilitats, a fer realitat el seu objectiu de normalitzar l'ús del català a tots els àmbits de la vida quotidiana. Per açò, avui parlaré d'un tema que he tingut ocasió de conèixer i tractar diàriament per mor del meu treball: la problemàtica de la llengua catalana a l'administració pública menorquina; perquè pens que aquest és un dels àmbits on hi ha més camí a fer en l'obra normalitzadora del català i, ensems, —tot i que no ho sembli— un dels àmbits en el qual els ciutadans ens hem de moure més sovint: perquè se'ns lliuri un certificat de residència si volem sortir de l'illa, per sol·licitar una llicència d'obra..., contínuament i diària ens hem de posar en contacte amb l'Ajuntament, amb el Consell, o amb qualsevol altre òrgan de l'administració estatal o autonòmica.

Pilar Vinent és historiadora. Cap del servei de Normalització Lingüística del Consell Insular de Menorca.

I en aquest àmbit en concret, es fa servir un tipus de llenguatge especial, amb un vocabulari específic i un to que ve condicionat per la intencionalitat d'allò que vulguem tractar i de la manera com ho vulguem tractar. Perquè, com ja vos haureu fixat, no sempre parlem igual. No. La nostra manera d'expressar-nos serà ben diferent segons on parlem, de què parlem o amb qui parlem; de manera que, tot i fer servir una mateixa llengua i fer-la servir correctament, hi ha diferències entre allò que anomenam registres del llenguatge i el que es diu varietats del llenguatge.

En una mateixa llengua, doncs, podem trobar:

a) Varietats temporals o històriques. No és igual el català que parlem avui dia que el que es feia servir en l'època de Ramon Llull.

b) Varietats geogràfiques o dialectes. Hi ha diferències entre el català que parlem aquí i el que es parla a Lleida o a Tarragona, per exemple.

c) Varietats socials. La manera com parla un advocat no és igual a la d'una modista; així com tampoc no s'expressen igual un fuster i un ensenyant.

d) Varietat estàndard. Es la varietat comuna i supradialectal adreçada a la màxima possibilitat de comprensió; allunyada, per una banda, d'elaboracions tècniques i cultes i, per una altra, d'aquell tipus d'especialitzacions que queden tancades en el clos familiar o d'altres grups reduïts. Comprèn, doncs, aquelles situacions quotidianes en què la comunicació humana pren un caràcter generalitzat i neutre.

Així com aquestes varietats estan vinculades a la procedència geogràfica, social o temporal dels individus, segons la funció concreta amb què sigui usada la llengua, aquesta adquirirà unes característiques peculiars: per açò podem parlar del llenguatge poètic, científic, col·loquial, periodístic, administratiu... Aquests tipus de llengua vinculats a una funció determinada són anomenats registres o estils de llenguatge i vénen condicionats per:

—La temàtica, que exigeix l'ús d'un vocabulari especialitzat

i d'uns girs específics (no emprarem el mateix vocabulari per escriure una poesia que per escriure una carta a un amic).

—La intencionalitat, que condicionarà un to més o menys neutre, irònic, expressiu, fred...

—El canal o mitjà (no ens expressam igual quan parlam per telèfon que quan ho feim per escrit).

Normalment cada parlant no coneix més que la varietat dialectal pròpia del seu lloc, grup social i temps (i la varietat estàndard en la mesura que l'hagi apresat), però en canvi sempre domina diferents registres, segons les activitats amb què està familiaritzat; i com més complexes i variades siguin les activitats d'una persona, més diversificat és el repertori de registres que utilitza i més sap emprar diferents nivells de formalitat.

I un d'aquests registres és, precisament, l'administratiu. Perquè el tipus de llenguatge que s'usa a l'administració no és el dialecte social o professional dels funcionaris, no inclou l'argot de les oficines, no és, doncs, la varietat dialectal d'un grup. Al contrari, l'administració representa i s'adreça a una col·lectivitat, i seria, per tant, improcedent que es fessin distincions entre els destinataris: per açò no adopta el dialecte d'un grup, sinó el de tots, la varietat estàndard, de la qual n'és una especialització funcional.

Però aquest registre del llenguatge en funció de les necessitats de l'administració encara és ben lluny de poder dir que estigui normalitzat a les terres de parla catalana. Què vol dir açò? Què volem dir exactament quan preconitzam que la normalització lingüística ha d'arribar, també, a l'administració pública? És senzill. Si hom planteja la necessitat d'un procés de normalització és perquè té consciència que l'estat en què es troba és anormal i perquè aspira a que deixi de ser-ho. I, efectivament, hem de reconèixer que l'estat en què es troba la llengua catalana aquí, a l'administració de Menorca, és ben anormal.

Perquè... ¿és normal que la llengua que feim servir a la quasi-totalitat de les nostres converses tengui una presència tan insignificant en sectors tan importants com ara l'administració,

l'ensenyament, les activitats econòmiques, els mitjans de comunicació i tot allò que té relació amb la vida pública?

¿És normal que un ciutadà catalanoparlant hagi de girar la seva llengua si vol sortir amb les coses aclarides només per pur caprici d'un funcionari que es nega, no sols a parlar sinó el que és pitjor, a entendre la llengua pròpia del lloc on treballa?

¿És normal que no s'exigeixi el coneixement de la llengua pròpia de la comunitat per poder ocupar una plaça a l'administració pública?

¿És normal que institucions, com ara el Govern Militar de Menorca, rebutgin un escrit pel fet d'estar escrit en català, quan aquesta és una llengua oficial?

¿És normal que un regidor i un ciutadà, que quan es veuen pel carrer es parlen en pla, a l'hora de tractar un tema relacionat amb l'administració, hagin de fer-ho en castellà?

¿És normal que la majoria dels òrgans d'administració de l'illa no tinguin ni programa de normalització lingüística i que els que sí que en tenen no el facin complir als seus funcionaris?

¿No trobau que la llengua pròpia de Menorca des de fa 700 anys, que defineix la nostra personalitat històrica i cultural, i que compta amb una comunitat de parlants les dimensions de la qual no són tan reduïdes com les d'altres idiomes europeus com el noruec, el danès, el suec, l'islandès o l'holandès, per exemple, no mereix de poder arribar a assolir una situació que puguem qualificar de normal?

I davant açò ens demanam, quin seria l'ús normal del català a l'administració? És compatible la normalitat amb la igualtat plena que preconitzen la Constitució i l'Estatut? Vol dir que les dues llengües han de tenir el mateix grau de presència o que el català, com a llengua pròpia, a més a més d'oficial, té el dret de ser-hi predominant? Segurament, si demanéssim a cadascun dels habitants dels Països Catalans quin és el context normal de la llengua catalana, les respostes serien tan diverses com el nombre d'habitants i anirien des dels qui creuen que no hi ha cap necessitat de mantenir el català havent-hi com hi ha a l'Estat espanyol una llengua oficial que ens obliga a tots, fins als qui defensen

justament que l'única llengua d'una nació és aquella que li és pròpia i que la presència de qualsevol altra llengua per causes històrico-socials no implica que també hi esdevengui oficial. I és que només en una situació que podríem titllar d'ideal la presència en un mateix àmbit nacional de més d'una llengua no serà causa de tensions, ja que rere cada sistema lingüístic hi ha una cultura diferent. Hem de ser conscients, doncs, que la convivència en un territori de més d'una llengua significa batallar constantment en la vigilància per no recular ni cedir en cap moment.

Un dels àmbits on més hem de vigilar és, precisament, a l'administració, on cal lluitar per la normalització de la nostra llengua en dos aspectes diferents, però complementaris: la normalització de la llengua quant a grafia, gramàtica, lèxic i fórmules; i la normalització de l'ús de la llengua quant a criteris, actituds i procediments que facin normal la presència del català en les pràctiques administratives.

Perquè aquests són moments decisius per al futur de la nostra llengua i nosaltres en serem responsables davant les generacions que ens succeiran. Per açò, tots hem d'exercir aquesta responsabilitat —directament o indirecta— i demanar-nos com podem ajudar a la normalització de la llengua a l'administració, ja que tenim l'obligació de col·laborar, dintre de les nostres possibilitats, a assolir un objectiu tan necessari. I dic que és necessari per tres motius molt clars:

1r. Perquè hi ha una gran tradició d'ús de la llengua catalana en l'administració de les terres on és parlada.

2n. Perquè la llengua catalana és la llengua oficial i pròpia de les Illes Balears.

3r. Perquè l'administració és, sobretot, un servei als ciutadans.

Anem a veure'ls un per un.

1r. Efectivament, la llengua catalana compta amb una notable tradició d'ús oficial i administratiu. Ben bé des dels seus orígens, doncs, el seu ús jurídic-administratiu és ben present i rellevant, tant, que fins i tot el primer text escrit en català que

s'ha conservat és —juntament amb les conegudes Homilies d'Organyà—, precisament, un fragment jurídic: el Forum Iudicum, també conegut com el Liber Iudiciorum, que és un codi de lleis dels visigots que data del s. XII. La seva redacció és encara molt imperfecta, però és l'element més important de la que podríem anomenar etapa de gènesi del llenguatge administratiu català.

Llavors, en el segle XIII, quan es produeix la configuració definitiva de l'actual domini lingüístic, el català és utilitzat des de tot d'una als nous territoris, i el seu ús esdevé creixent en els més diversos àmbits oficials a tots els països de llengua catalana, maldament estiguin configurats per estructures polítiques diferenciades: Principat, Regne de València i Regne de Mallorca.

A partir d'aquest segle, doncs, començaren a aparèixer els primers grans codis legislatius redactats en català, amb un lèxic —en certs casos— excepcionalment ric, però amb una sintaxi encara deficient: Les Costums de Tortosa (primer codi legislatiu redactat ja originàriament en català, és a dir sense haver-lo de traduir d'una altra llengua), que data de l'any 1272; la versió catalana dels Usatges de Barcelona; la traducció dels Furs de València, que fou feta el 1261; i el nucli més antic del Llibre del Consolat de Mar. I així, durant tota l'Edat Mitjana, el català fou utilitzat dins l'àmbit administratiu de manera ben estesa, prova d'açò és la seva aparició habitual en contractes comercials, textos legislatius, documents administratius, judicis i parlaments de les Corts.

Allò que és particularment interessant d'observar d'aquesta època és com —malgrat la diversitat institucional— es produí un llenguatge oficial de característiques tan comunes arreu de tots els indrets de parla catalana que resulta ben difícil establir una classificació dels textos de l'època segons el seu lloc d'origen. La producció d'aquest llenguatge oficial tan unitari va estar condicionat per:

—La mateixa homogeneïtat del català que es parlava aleshores.

—La intensa interrelació dels primers segles.

—La participació i dependència d'unes instàncies político-

administratives comunes: la monarquia catalano-aragonesa i la Cancelleria Reial.

Aquesta darrera, la Cancelleria Reial, fou qui va tenir més influència en la creació de la sorprenent unitat lingüística de què parlàvem abans, sobretot des de mitjan segle XIV, segle en el qual el llenguatge administratiu cancelleresc esdevingué model de la prosa literària catalana. L'elaboració i la difusió d'aquesta norma de la Cancelleria fou tasca de funcionaris reials procedents de tot el domini lingüístic, entre els quals cal destacar Bernat Metge, Bartomeu Sirvent i Bernat Miquel, entre d'altres. Es aleshores que neix, amb gran força i seriositat, el primer llenguatge administratiu català.

Però l'etapa de saó —com totes les coses d'aquest món— també arribà a la seva fi i, des de finals del segle XV i durant tot el XVI, convergeixen una sèrie de factors que tenen una gran repercussió en el llenguatge administratiu català, que admetrà cada vegada més elements dialectals particulars de cada zona i més castellanismes, tant en el lèxic (ens trobam amb barbarismes com ara "*robo*" o "*recibo*") com en la sintaxi. D'entre els factors que més incidiren cal destacar, sobretot: la unió amb Castella, la dissolució de la Cancelleria pròpia, les crisis socials i polítiques, l'aïllament social, cultural i polític, el desplaçament de la cort, la progressiva centralització, la baixa demografia, la pèrdua de pes del mercat català i la creixent dialectalització i castellanització de la llengua.

Tanmateix, la llengua catalana conservarà el seu caràcter de llengua oficial fins al segle XVIII, tot i que en el darrer terç del XVII comencem a trobar documents administratius en castellà, la qual cosa es deu a tres causes: la presència de funcionaris castellans, l'enlluernament que provocava la Cort Reial, i la Inquisició.

Concretament, però, l'obra de descatalanització oficial comença l'any 1659 quan, mitjançant la Pau dels Pirineus, els comtats de Rosselló i Cerdanya són cedits a França. Des d'aleshores, i més concretament des del 1682, el francès hi és imposat oficialment i més tard, l'any 1700, Lluís XVI decreta la nul·litat

de tots aquells documents públics que fossin redactats en català a la Catalunya Nord.

Nogensmenys, la llengua catalana encara rebria un altre sotrac com a conseqüència de la Guerra de Successió i de la pèrdua de les institucions de govern autòctones que, a principis del segle XVIII, donaren lloc als Decrets de Nova Planta. Aquests Decrets promulgats l'any 1707 al País Valencià, el 1716 al Principat de Catalunya i el 1717 a Mallorca i les Pitiüses, creen el marc de completa submissió en què es desenrotllaria la descatalanització i són l'inici d'un procés de repressió idèntic al que s'havia viscut a la Catalunya Nord en què la nostra tradició administrativa, ja diluïda i fragmentada, s'estronca.

Només Menorca, que com bé sabem passà a mans angleses mitjançant el Tractat d'Utrecht (1713), va poder defugir de l'oficialitat del castellà com a única llengua de l'administració a les terres catalanes, ja que durant el temps que va romandre sota la corona britànica es va mantenir la vitalitat del català, no només a l'administració, sinó en tots els àmbits, de manera que la castellanització del llenguatge administratiu no s'encetaria fins al segle XIX, quan l'illa és retornada, definitivament, a Espanya.

A la resta dels països de parla catalana, durant tot el segle XVIII es promulguen instruccions perquè, a poc a poc i sense que el poble se n'adoni gaire, es vagi castellanitzant l'administració pública. Així començà l'etapa de repressió de la llengua catalana que féu que, des d'aleshores fins ara, la llengua només hagi pogut tenir ús oficial a Andorra, de forma bastant continuada, i a Catalunya més ocasionalment. Totes aquestes instruccions que prohibien l'ús del català als diversos àmbits de la vida pública implicaren un enfrontament amb la parla real del país, de manera que el castellà anà avançant amb moltes dificultats originades, d'una banda, pel desconeixement per part dels funcionaris existents de la pretesa llengua oficial, i de l'altra, pel desconeixement oral per part de la majoria de la gent del camp. Es força curiós observar com, en cert aspecte, es donà el cas invers al que estam vivint actualment. Ara els funcionaris, si no estan capacitats per usar una de les dues llengües oficials, aquesta

és sempre la catalana. La diferència és que abans eren substituïts per funcionaris castellans i avui dia açò sembla tenir ben poca importància i tot queda com si res no passés.

Així i tot, però, la llengua se seguia emprant a molts àmbits prohibits. Els documents de caire més interpersonal i local (contractes de compra-venda, ordinacions internes...) seguien essent en català. En l'àmbit judicial, el català fou la llengua corrent fins l'any 1820. I, finalment, en l'àmbit notarial, la llengua catalana fou utilitzada durant gran part del segle XIX, concretament fins la promulgació de la Llei del Notariat, l'any 1862.

Arribats ja al segle XX, ben bé des del principi, es fa palesa cada vegada amb més força la demanda que el català fos considerat un idioma oficial.. N'és una bona mostra el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), que dóna una empena considerable a la normalització de la nostra llengua. Ara bé, en el present segle, cal destacar, sobretot, tres intents de normalització del català a l'àmbit administratiu:

a) El de la Mancomunitat de Catalunya (1914), que va crear l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local.

b) El de l'Estatut de 1932:

- Formulari de Documents en Català (1931).
- Formulari català de documents notariais (1931).
- Butlletí de la Generalitat de Catalunya (1931-33).
- Decret que regula l'ús de la llengua catalana (1933).
- Diccionari jurídic català (1934).
- Butlletí Oficial del Govern de Catalunya (1936-39).

c) I actualment, que des de la Generalitat de Catalunya, la Generalitat del País Valencià i els Consells Insulars de les Balears, s'està portant a terme una important tasca normalitzadora, amb més o menys èxit segons els diferents indrets i segons el major o menor interès que hi posin les institucions autòctones respectives. Tanmateix, amb la feina de tots els organismes, coordinats per l'Escola d'Administració Pública de la Generalitat de Catalunya, s'està procedint a l'elaboració d'un llenguatge administratiu català nou, modern, renovat i adequat a les neces-

sitats del nostre temps. Un llenguatge administratiu que reuneixi les característiques següents:

- S'ha de basar en els diversos elements de la tradició administrativa del nostre idioma. Per tant, ha d'adoptar formes procedents dels documents més antics, amb les indispensables adequacions o delimitacions semàntiques (per la mateixa evolució del concepte que representen), i mirant que compleixin dues condicions imprescindibles: que siguin formes fixades pel diccionari normatiu i que tinguin una presència viva en algun dels dialectes geogràfics actuals.
- Ha de ser un llenguatge homogeni al llarg de tot el domini lingüístic, que permeti una consciència d'unitat lingüística i una interrelació oficial i administrativa fluida. Ha de tenir, en definitiva, una normativa unitària.
- Ha d'adaptar-se, tanmateix, als diferents subestàndards regionals propis de cadascuna de les zones del domini lingüístic del català, tot respectant les particularitats lingüístiques que siguin considerades normatives i estàndards per a cada gran bloc dialectal.
- Ha de ser correcte lingüísticament.
- El seu estil ha de ser senzill i concís; elegant, però no barroc; respectuós, però no humiliant; correcte, però no afalagador.
- Cal que s'eliminin al màxim les redaccions bilingües en un mateix document i, quan el bilingüisme es consideri realment necessari i imprescindible, és preferible la doble redacció en textos separats que no incloure les dues formes –la castellana i la catalana– en un mateix full.

2n. La segona raó per la qual dèiem que calia que la normalització lingüística arribés a l'administració pública de Menorca, era el fet que la llengua catalana sigui, justament, la llengua oficial i pròpia de les Balears. Dos motius de pes, pensjo.. Perquè això és el que es desprèn dels respectius articles 3 de la Constitució i de l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears. Ambdós pre-

conitzen un sistema de doble oficialitat que situa totes dues llengües —la catalana i la castellana— en situació d'igualtat, no podent esser, ningú, discriminat per causa de l'idioma.

El fet de declarar un idioma oficial suposa, en tots els casos, adoptar-lo com a vehicle de comunicació dels poders públics, així com dels ciutadans envers aquests poders. I si reconeixem que qualsevol de les dues llengües és plenament oficial, aleshores també hem de reconèixer que totes dues es poden utilitzar a tots els efectes i, per tant, d'això se'n dedueix un dret fonamental del ciutadà: el dret a l'elecció lingüística; és a dir, el dret a adreçar-se a l'administració amb la llengua oficial que hom vulgui.

Si a tot açò li afegim que, a més a més d'oficial, és la llengua pròpia de les Balears, la llengua que hem parlat sempre d'ençà set-cents anys, crec que ningú no es podrà estar d'afirmar que el català hauria de gaudir de la categoria de llengua de primera i d'ús preferent a l'administració pública de la nostra illa i, ensem, de la nostra Comunitat Autònoma.

3r. I en tercer lloc, hi ha el concepte segons el qual l'administració és —o hauria de ser—, sobretot, un servei al ciutadà. Però no només a uns quants, no, sinó a tots.

Així doncs, si tenim en compte que el ciutadà té dret a adreçar-se a l'administració en la llengua que triï i que ningú no pot ser discriminat per causa de l'idioma, és lògic que l'administració compti, forçosament, amb funcionaris que estiguin degudament capacitats per atendre la gent en ambdues llengües. És el funcionari qui ha de conèixer la llengua del ciutadà i no a l'inrevés. Però açò, malauradament, no es compleix. Quan un ciutadà utilitza la llengua castellana per a adreçar-se a l'administració no hi ha cap mena de problema, i pot tenir la seguretat que serà contestat en la mateixa llengua. Però si la llengua que ha utilitzat és la catalana, aleshores ja no hi ha les mateixes garanties de ser contestat —ja sigui oralment o per escrit— en la llengua pròpia.

Són, doncs, massa raons i de prou pes com per no seguir fent els ulls grossos i permetre que la llengua catalana es vegi

arraconada en l'administració pública menorquina i sigui tractada com a llengua de segona categoria. És obvi que cal assolir una prompta normalització de la llengua catalana a l'administració.. Però... com aconseguir-la? Quines passes cal fer per arribar-hi? Jo estic totalment convençuda que res no aconseguirem si no és mitjançant la col.laboració estreta i constant de cadascun dels tres elements que estan implicats en tota relació administrativa, és a dir: poder polític, funcionaris i ciutadans.

a) **El poder polític.**— Perquè és a les seves mans la possibilitat de redactar i aprovar una normativa que reguli l'ús de la llengua en el si de cada institució. Una normativa que afavoresqui i que promogui l'ús del català en els documents administratius interns i en les relacions de l'administració amb els ciutadans, tant si són a nivell escrit com a nivell oral.

Cal que promoguin, també, l'organització de curssets de català per als funcionaris, de la mateixa manera que els han d'encoratjar a assistir-hi.

Cal que mantenguin una actitud ferma i decisiva en relació al català i que facin les passes que calguin, o bé instin a qui les hagi de fer, perquè s'acabi d'una vegada la subestimació de la nostra pròpia llengua en l'àmbit administratiu i que sorgesqui el marc legal necessari perquè les administracions públiques puguin fixar, pel que fa a la regulació dels diferents sistemes de selecció i contractació de personal, l'exigència de conèixer la llengua catalana, bé com a mèrit preferent, bé com a condició "*sine qua non*" per tal d'accedir al Servei de l'Administració.

Ja seria boni hora, per tant, que s'exigís el coneixement de la pròpia llengua a l'hora de cobrir noves places dintre de l'administració. No s'ha de seguir actuant amb la por amb què s'ha estat actuant fins ara perquè així no arribarem mai enlloc. Potser em diran que hi ha molts problemes de tipus legal en redactar unes bases que contemplin l'equiparació de les dues llengües, però en realitat no són tants, i hi ha moltes sentències que ens han estat favorables. Però el que sí és cert és que ja no es pot continuar fent proves de català —quan es fan— consistentes a un exercici, normalment de caire voluntari, com és ara un dictat de cinc

minuts o una traducció del català al castellà. Sí, no m'equivoc, no, del català al castellà. Això pens que és ridícul i un menyspreu cap a la nostra llengua; perquè açò, senyors, no és tractar en igualtat de condicions les dues llengües oficials a Menorca. És així com es produeix la discriminació per motius lingüístics i no exigint el coneixement de la llengua a un senyor o a una senyora que vol aconseguir una plaça de funcionari.

Així mateix, els poders polítics, en virtut de la facultat d'organitzar la institució que dirigeixen, i mentres tots els funcionaris no estiguin capacitats per utilitzar les dues llengües, haurien de tenir en compte la necessitat que cada servei compti amb personal —com a mínim un funcionari per a cada servei— amb coneixements suficients de català (i ja no dic de castellà perquè és obvi que tots en tenen).

b) **Els funcionaris.**— Especialment els secretaris i altres càrrecs de responsabilitat, que poden impulsar fortament l'ús del català en un ampli àmbit de l'Administració com és ara la local. Cal, doncs, encoratjar-los perquè usin i facin usar la nostra llengua en aquest àmbit administratiu.

Cal, per tant, que els funcionaris utilitzin el català, oral i escrit, d'una manera preferent en la seva relació amb els ciutadans i en els documents d'ordre intern.

Una manera de col·laborar seria la pràctica del bilingüisme passiu, és a dir, començar la conversa en català i continuar utilitzant aquesta mateixa llengua si veu que el ciutadà amb qui es relaciona l'entén perfectament, malgrat aquest s'hi adreci en castellà.

També podrien oferir sempre, en primer lloc, l'imprès o el document en català, en el cas que n'hi hagi en les dues llengües. D'aquesta manera ja promocionen l'ús del català a l'administració.

I finalment, aquells que no han tingut l'oportunitat d'aprendre la nostra llengua, poden assistir als cursos de català organitzats als propis Ajuntaments o bé als cursos per a adults que es fan a totes les poblacions de la nostra illa.

c) **Els ciutadans.**— Perquè també és a les nostres mans que

la normalització de la llengua vagi cap endavant, no ja tan sols a l'àmbit administratiu, sinó a tots els àmbits de la vida pública menorquina.

Els ciutadans, doncs, podem col·laborar emprant sempre el català en les relacions amb l'administració; negant-nos a acompanyar un escrit que nosaltres presentem en català de la seva corresponent traducció castellana; exigint que se'ns lliuri qualsevol escrit, document, certificat, etc. en català, perquè hi tenim dret.

Només així, entre tots, amb l'aportació de cadascun de nosaltres, podem ajudar a que es facin realitat els objectius d'aquest II Congrés Internacional de la Llengua Catalana i impulsarem definitivament la normalització de la nostra llengua a tots els àmbits de la vida quotidiana. Només així evitarem que d'aquest II Congrés només en quedi la teoria, sinó que connecti amb tots i cada un dels ciutadans que vivim a qualsevol indret de les terres de parla catalana, perquè tots tenim el deure cívic de contribuir a la plenitud de l'ús del català en totes les situacions comunicatives, tant si són individuals com collectives, tant si són públiques com privades. I hem de contribuir-hi de tres maneres:

- comportant-nos lingüísticament amb absoluta normalitat;
- impulsant pertot arreu iniciatives de normalització de l'ús de la llengua;
- i, en definitiva, tal com ho expressa un dels lemes del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, vivint quotidianament en català oberts al món.

Moltes gràcies.